

Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігі
Министерство просвещения Республики Казахстан

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Национальная академия образования имени И. Алтынсарина

**Инклюзивті білім берудің негізгі аспектілерін дамыту бойынша
(мәдениет, саясат, практика) әдістемелік ұсынымдар**

**Методические рекомендации по развитию ключевых
аспектов инклюзивного образования
(культура, политика, практика)**

**Астана
2024**

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми-әдістемелік кеңесімен баспаға ұсынылды (2024 жылғы 19 наурызда № 1 хаттама)

Рекомендовано к изданию Научно-методическим советом Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол №1 от 19 марта 2024 года)

Инклюзивті білім берудің негізгі аспектілерін дамыту бойынша (мәдениет, саясат, практика) әдістемелік ұсынымдар – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2024. – 192 б.

Методические рекомендации по развитию ключевых аспектов инклюзивного образования (культура, политика, практика) – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2024. – 192 с.

Бұл құралда инклюзивті білім берудің негізгі аспектілерін дамыту бойынша (мәдениет, саясат, практика) әдістемелік ұсынымдар ұсынылады.

Әдістемелік ұсынымдар педагогтерге, мектеп әкімшілігінің, әдістемелік кабинеттердің өкілдеріне, білім басқармалары мен бөлімдерінің мамандарына әр баланың сапалы білім алу құқығын қамтамасыз етуде пәрменді көмек көрсетуі тиіс.

В данном методическом пособии предлагаются рекомендации по развитию ключевых аспектов инклюзивного образования (культура, политика, практика).

Методические рекомендации должны оказать действенную помощь педагогам, представителям администрации школ, методических кабинетов, специалистам управлений и отделов образования в обеспечении права каждого ребенка на качественное образование.

© Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2024
Национальная академия образования
им. И. Алтынсарина, 2024

Кіріспе

Қазіргі уақытта әлемдік білім беру кеңістігінде білім берудің, оның ішінде жалпы орта білім берудің жаңа сапалы деңгейін қамтамасыз етуге бағдарланған оң үрдістер қалыптасуда. Олардың ішінде басты назар білім беру нәтижесінде алынған білім мен қалыптасқан дағдыларды өмірлік жағдайларда пайдалануға мүмкіндік беретін негізгі құзыреттердің кең жиынтығын қалыптастырумен қатар әр баланың жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, сапалы білім алуға құқығы бар екендігіне аударылуда.

Осыған байланысты стандарттың қатаң регламенттелген шеңберінен шығып, оқу процесін ұйымдастыруда және оқыту әдістерін таңдауда еркіндік берілуде. Сонымен қатар оқу жетістіктерін бағалауды «білім алушыларды көтермелеп ынталандырудың құралы» ретінде танып, икемді жүйесін құру бақылауға алынуда. Инклюзивті білім беру мәселелерін шешу жолдарын іздеу АҚШ, Батыс Еуропа және Аустралия елдері секілді көп жылдық тәжірибесі бар елдерге ғана емес, сонымен қатар Шығыс Еуропа, Азия, Африка және Латын Америкасы мемлекеттеріне де тән. Мемлекеттік инклюзивті саясатты халықаралық талаптарға сәйкестендіруге деген ұмтылыс ТМД елдеріне де тән, бұл ретте әр ел алыс және жақын шетелдердің тәжірибесін ескере отырып, өз жолымен жүреді. Әрине, бұл өте ұзақ процесс және көп уақытты қажет етеді. Әр елдің өзіндік ерекшеліктері мен ортақ белгілері бар. Инклюзия идеясын жүзеге асыру, сондай-ақ барлық оқушылардың қажеттіліктеріне жауап бере алатын педагогиканы дамыту оңай шаруа емес, ол алдына жан-жақтылықты талап ететін міндет қояды.

Оң өзгерістердің кілті азаматтардың белгілі бір идеяларды түсінуінде жатыр. Бұл көбінесе әрқайсымыздың күнделікті өміріміздің қалай жақсаратынын түсінуге байланысты. «Инклюзивті мәдениет – инклюзивті саясат – инклюзивті тәжірибе» триадасында «инклюзивті мәдениет» ұғымы басты рөл атқарады, оның дамуынсыз инклюзивті қоғам құру мақсаттарына сәйкес саясатты әзірлеу және табысты тәжірибені дамыту мүмкін емес. Инклюзияның дамуы адамдардың үлкен тобының, яғни тұтас қоғамның көзқарастары мен құндылықтарын өзгертуді талап етеді. Мұндай өзгерістер бірден бола салмайды, белгілі бір уақытты талап етеді.

Инклюзивті білім беру тиімділігінің негізгі өлшемі – барлық балаларды, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды сәтті әлеуметтендіріп, мәдениетке қосу және әлеуметтік тәжірибесін дамыту.

Инклюзивті құндылықтар – нормалар мен идеалдармен бірге инклюзивті мәдениеттің маңызды құрамдас бөліктері. Қоғамның инклюзивті мәдениетін инклюзивті білім беруді табысты жүзеге асыру факторы ретінде ғана емес, сонымен қатар Қазақстандағы көп мәдениетті білім беруді дамыту факторы ретінде қарастыруға болады.

Мектепте немесе мектепке дейінгі ұйымда инклюзивті білім беру мәдениетін құру аспектісінде теңдік, тиесілік, ынтымақтастық басымдықтарының құндылықтары әлеуметтік және білім беру инновациялық үдерісі ретінде инклюзивті білім берудің негізгі принциптерімен тікелей байланысты. Динамикалық дамып келе жатқан жетекші әдіс, білім алушылардың әртүрлілігіне позитивті көзқарас танытады және жеке ерекшеліктер мәселе ретінде емес, таным процесін байыту мүмкіндігі ретінде қабылданады.

Оқытуда инклюзивті бағытты ұстанатын мектептер әсіресе білім алушылар арасындағы жылулық пен қамқорлық жағдайымен сипатталады. Бұл мектептің есігі барлық оқушыға әрдайым ашық. Мұндай мектептерде ұжымға мүше болу жауапкершілігі жоғары және әлеуметтік тұрғыдан бір-бірімен тығыз байланысады. Мұнда айналасындағы адамдарға қамқорлық жасауға көп көңіл бөлінеді. Инклюзивті мәдениет өздігінен пайда болмайды, ол ұжымдық жұмыс пен теңдік сияқты құндылықтарды мектеп өміріне енгізуге күш салудың нәтижесі.

Қазақстандық білім беру кеңістігінде инклюзивті процестерді тиімді дамыту үшін мыналарды қамтамасыз ету қажет: біріншіден, мемлекеттік-әлеуметтік жүйе ретінде білім берудің қолжетімділігі; екіншіден, инклюзивті білім берудің барлық субъектілерінің рөлі мен жауапкершілігі және олардың өзара әрекетін күшейту.

Бұл оқу құралының мақсаты – еліміздегі мұғалімдерге инклюзивті білім берудің негізгі аспектілерін дамыту бойынша әдістемелік көмек көрсету. Әдістемелік ұсынымдар мектеп әкімшілігінің, әдістемелік кабинеттердің (орталықтардың) өкілдеріне, білім басқармалары / бөлім мамандарына және мұғалімдерге «баршаға білім беру» қағидатын іске асыру негізінде әрбір баланың сапалы білімге тең қолжетімділігін қамтамасыз етуде тиімді тәжірибелік қолдау көрсетуі тиіс.

1 Инклюзивті білім берудің негізгі компоненттерін қалыптастырудың ғылыми негіздері мен теориялық тұғырлары

1.1 Инклюзивті білім беру құбылысын түсінудің негізгі тұғырлары

Әлемде инклюзивті білім беруге басымдықтар берілуде. Өйткені бұл бағыт ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы білім беру процесіне қосылуына әсер етеді. Оларға қатысты кез келген кемсітушілік әрекеттерді болдырмайды және сыртқы жағдайларды білім алушылардың білім беру мүмкіндіктеріне бейімдейді.

Философиялық, психологиялық, педагогикалық әдебиеттерді талдау негізінде біз инклюзивті білім беру феноменін түсінудің бүгінгі күнге дейін қалыптасқан негізгі тұғырларын қарастырамыз.

Шетелдік зерттеулерде инклюзивті білім беру былайша түсіндіріледі: біріншіден, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қалыпты ортада қалыпты дамушы қатарластарымен бірге оқыту ретінде түсіндіріледі [1] мұндайда ол оқу мақсаттарына жеткенге дейін жалпы оқу процесіне толық интеграция негізінде жүзеге асады [2]; екіншіден, жалпы білім беретін сыныпта қоғамның мәдени құндылықтарын меңгеруге тең құқықтары бар, олардың интеллектуалдық, физикалық, сенсорлық ерекшеліктеріне қарамастан, тиісті жастағы барлық оқушыларды ұжымға қосу ретінде түсіндіріледі [3]; үшіншіден, инклюзивті білім беруді ұйымдастыру кезінде мектеп мәдениетінің өзгеруі (айырмашылықтары бар оқушылар санының артуы, олардың әртүрлі қызмет түрлеріне қатысуын жандандыру, қарым-қатынас факторын күшейту) маңызды деп танылады [4].

«Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес (27.07.2007 ж. №319-III, 01.01.2024 ж. өзгерістермен), инклюзивті білім беру деп «ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке-дара мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық білім алушылар үшін білім алуға тең қолжетімділікті қамтамасыз ететін процесс» деп түсіндіріледі [5].

Қазіргі уақытта инклюзивті білім беруді түсіндірудің әртүрлі көзқарастары пайда болды: жалпы білім беруде білім алушыларға таңдау құқығын беру [6], жалпы білім беру жүйесінде мүмкіндігі шектеулі балаларға қолдау көрсетіп, қажетті ресурстармен қамтамасыз ету [7, 8], қолдау көрсету принциптеріне негізделген қосымша білім беру мақсаттарын іске асыру үшін мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру жүйесіне толық енгізу [9]; мүмкіндігі шектеулі

балаларға тұрғылықты жері бойынша жалпы білім беретін сыныптарды ұйымдастыру [10].

Инклюзивті білім беру мыналарды қамтиды: барша балаға қолжетімді білім беру арқылы мектеп мәдениетінде өзгерістер жасау; оның ішінде дені сау балалармен физикалық (психикалық) дамуында қиындықтары бар құрдастарының көптеген бірлескен іс-шараларда қатысу белсенділіктерін көтере отырып, жалпы білім беретін сыныпта «жақсы» және «өте жақсы» оқитын мүмкіндігі шектеулі оқушылар санын арттыру [11]; мектептің білім беру саясатында білім алушылар қарым-қатынасына қатысты «тең құқылы» қағидатын ұстанатын демократиялық мектептер құру [12, 13, 14] және қоғамның толыққанды мүшесі бола отырып, әлеуметтік және білім беру саласында тұрақты дамуына мүмкіндік беру [7].

Инклюзивті білім берудің құндылықтарына халықаралық заңнамамен және елдердің заңнамасымен кепілдендірілген және тең мүмкіндіктер стратегияларын жүзеге асыратын, білім берудің қолжетімділігін (мысалы, білім беру ұйымын таңдау құқығы, арнайы ақпараттық ресурстарды пайдалану және т.б.) іске асыру негізінде мүмкіндігі шектеулі балаларға тең білім беруді білдіретін әділеттілік жатады [15,16].

Бұл баламалы білім беру арнайы білім беру бағдарламасы, сабақ кестесі, уақытты басқара алу, білім алушыларды қолдау, тең негізде бағалаудың арқасында жүзеге асырылады [17]. Сондай-ақ үздіксіз білім алу, жұмысқа орналасу, әлеуметтік интеграция моделін жүзеге асыру үшін маңызды болып есептеледі [11].

Инклюзияның қазіргі заманның әлеуметтік құбылысы ретінде пайда болуының әртүрлі философиялық және ғылыми алғышарттары бар. Оларға мыналарды жатқызамыз: шындықты әлеуметтік тұрғыдан қалыптастыру концепциясы [18, 19], марксистік мәдени сын [20, 21]; постструктурализм [22], мәдени капитал [23]; институционалдық, әлеуметтік-мәдени, жүйелі, белсенді жалпы ғылыми тұғырлар.

Постдәстүрлі (әлеуметтік) мүгедектік парадигмасы мүгедектіктің екі контекстік аспектісіне бағытталған: а) өмірдің әртүрлі салаларында мүмкіндігі шектеулі жандардың қоғаммен динамикалық өзара әрекеттесуі; б) мүмкіндігі шектеулі жандардың құқығын қорғау; ол инклюзия және инклюзивті білім берудің негізгі мақсатын айқындауда маңызды.

Мүгедектіктің әлеуметтік парадигмасына келесілер жатады: марксистік әлеуметтану мен саяси экономикадан туындайтын мүгедектіктің «материалистік моделі» (материалистік модельдің негізгі идеясы – денсаулығына байланысты

мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды қоғамнан алыстатылған топ ретінде тануы) [24]; қалыпқа келтіру және әлеуметтік валоризация теориясынан туындайтын тәуелсіз өмір моделі, мүмкіндігі шектеулі жандарды қоғамға араластыруды қарастырады (әрбір жеке тұлғаның әлеуетті мүмкіндіктерін белсендіру негізінде қоғаммен үзілген байланыстарын қалпына келтіру). Сондай-ақ «мүгедектіктің мәдени моделі» және «адамның әртүрлілік моделі» қарастырылады [25].

«Мүгедектіктің мәдени моделі» ЮНЕСКО-ның мәдени әртүрлілік туралы Жалпы декларациясының (2001) ережелеріне сәйкес қалыптасты және мүмкіндігі шектеулі адамды ерекше мәдени құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Мүгедектік мәдениетін дамыту мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың жеке және топтық деңгейдегі жағдайының ерекшеліктерін түсінуіне ықпал етеді, олардың бойында бірегейлік және топтық сәйкестік сияқты психологиялық қасиеттер қалыптасады.

«Мүгедектік мәдениеті» мүмкіндігі шектеулі адамның мүгедектер тобына жататындығы үшін өзін-өзі бағалау сезімін тудырып, дамудың әр түрінде қиындықтарға кезігетін тұлғалардың басын біріктіріп, олардың қоғамдық ұстанымын нығайтады [26]. «Адамның әртүрлілік моделі» постмодернизм философиясын теориялық және әдіснамалық негіз ретінде пайдаланады. Сондай-ақ мүгедектікті жеке өмір салтының көптеген ерекшеліктерінің бірі ретінде қарастырады. Адамның әртүрлілігінің дәлелі, адамның физикалық күйінің бағалау компонентінің жоқтығымен, норманың және ұсқынсыздықтың иерархиясын құрумен сипатталады. Соған қарамастан мүгедектік адамның қалыпты жағдайы ретінде зерттеледі [27, 28].

«Мүгедектіктің мәдени моделі» және «адамның әртүрлілігінің моделі» контекстіндегі инклюзивті білім беру денсаулығы бойынша мүмкіндігі шектеулі (мүгедектігі) адамға физикалық, тұлғалық, мәдени маңызды құқықты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін мәдени-ағартушылық құбылыс ретінде танылады. Сондай-ақ білім беру кеңістігіндегі құндылық айырмашылығы мен бірегейлігі, білім алуға дайындығы мен қабілетін қалыптастыру, пәнге байланысты тәжірибелік жұмыстардың әр түрінде әлеуметтік тәжірибені меңгеруімен ерекшеленеді.

Институционалдық көзқарас терминологиясында [29] инклюзивті білім беру қазіргі Батыс Еуропа және Ресей қоғамының жетекші әлеуметтік институттарының бірі екендігі туралы түсінік қалыптасқан. Бұл мүмкіндігі шектеулі адамға қолжетімді кедергісіз әлеуметтік ортада белсенділік көрсетуге,

басқаларға тәуелді болмай, мақсатқа ұмтылуға, кәсіби білім алуға, дағдыларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Денсаулық жағдайына байланысты мүмкіндігі шектеулі адамның «ешкімге бағынышты болмай, тәуелсіз болу» құбылысын түсінуі үшін «тәуелсіз өмір» социологиялық тұжырымдамасына жүгінеміз [30, 31]. «Ешкімге бағынышты болмай, тәуелсіз өмір сүру» мүмкіндігі шектеулі адамның әлеуметтік ортадағы өмір сүру салты ретінде қарастырылады. Сонымен қатар оның өмір сүру бейнесі мен стилін анықтауы, шешім қабылдауы, өмірлік жағдайларды басқара алуы, өз іс-әрекетін бақылауы, әлеуметтік жұмыстарды орындай алу қабілетімен сипатталады. Қоғамның күнделікті өміріне бөгде адамдардың көмегінсіз араласуы, әртүрлі жағдайларда өзіне-өзі көмек көрсету амалдарын меңгеруімен, оның ішінде көмек іздеп, көмек сұрай ала білу қабілеттері де ескеріледі. Мүмкіндігі шектеулі жандардың тәуелсіз өмірі мынандай құқықтармен анықталады [30]:

- қазіргі қоғамның ажырамас бөлігі болып, әлеуметтік және саяси процестерге белсенді қатысып, таңдау еркіндігіне ие бола алады;

- әртүрлі өмірлік жағдайларда өз бетінше шешім қабылдап, жағдайларды еркін басқара алу мүмкіндігін беретін өмір салтын таңдай алады;

- медициналық-әлеуметтік оңалту процестеріне белсенді қатысып және олардың сапасын бағалауға негізгі сарапшы бола алады;

- тұрғын үй мен мекендейтін ортасына, әлеуметтік инфрақұрылым мен көлікке, жұмысқа орналасуға және білім алуға, денсаулық сақтау мен әлеуметтік қызметтерге тегін қол жеткізе алады.

Инклюзивті білім берудің тиімділігінің шарттарына мыналар жатады:

- қоғамның мүмкіндігі шектеулі жандарды «қабылдауға» дайындығы, олардың қоғамға кіруге дайындығына сәйкес келеді;

- әлеуметтік интеграция – дені сау адамдардан да, психикалық және физикалық мүмкіндігі шектеулі адамдардан да әртүрлі күш-жігерді қажет ететін ұзақ мерзімді, үздіксіз процесс;

- қоғамның барлық мүшелерінің адамдар үшін тиімсіз таптаурындардан бас тартып, жаңа құндылық жүйелерін қабылдауға дайындалуы (еңбекке, кәсіпке, отбасыға, саясат пен экономикаға, мәдениет, білім беру салаларындағы құндылықтар), әлеуметтік интеграция процесіне қатысушылардың әртүрлі мүмкіндіктері мен қабілеттерін есепке ала отырып, қабылдау принципі бойынша құрылған.

Инклюзивті білім берудің жүйе ретінде қызмет етуінің нәтижелері мынандай болуы мүмкін:

а) білім беруде, коммуникативті және әлеуметтік дағдыларды қалыптастыру мен дамытуда инклюзивті білім беру – маңызды рөл атқаратын біртұтас білім беру кеңістігін құру;

б) қазақ қоғамында толерантты, адамгершілік қатынастарды қалыптастыру;

с) мүмкіндігі шектеулі балалар мен олардың психофизикалық дамуы қалыпты қатарластарының жеке оқу нәтижелерін – әлеуметтік құзыреттіліктер мен мінез-құлық үлгілерін қалыптастыру [32].

Іс-әрекеттік ыңғай [33, 34] инклюзивті білім беруді мүмкіндігі шектеулі балалардың, олардың дене және психикалық кемістігі жоқ қатарластарының, педагогтер мен психологтардың білім, білік, дағдыларды, ойлау және іс-әрекет тәсілдерін, адамгершілік-құндылық бағдарларын дамытудағы бірлескен қызметі ретінде сипаттауға мүмкіндік береді (балалар да, мұғалімдер де).

Сонымен, инклюзивті білім беру – бұл әлеуметтік-мәдени, тарихи және ғылыми негіздері бар әлеуметтік-білім беру құбылысы және әрбір адамның (оның ішінде мүмкіндігі шектеулі жандардың) қолжетімді, кедергісіз білім беру қажеттіліктерін жүзеге асыру құқығын қамтамасыз етумен сипатталатын қазіргі заманның білім беру ортасы.

Инклюзивті білім беру дегеніміз – әрбір балаға физикалық, интеллектуалдық, әлеуметтік, эмоциялық, тілдік және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, жалпы (бірыңғай) оқыту және тәрбиелеу (дамыту және әлеуметтену) процесіне қосу мүмкіндігін беретін білім беру. Сондай-ақ ересек адамға қоғамның тең құқылы мүшесі болуына мүмкіндік беріп, қоғамнан бөліну мен оқшаулану қаупін азайтады.

Мұндай оқыту білім беру процесінің барлық қатысушыларының бойында жалпы адамзатқа тән қасиеттерді қалыптастырып, білім алушыларды қоғамға бейімдеп, мәдениетаралық ынтымақтастықты дамытып, әрбір жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге негізделеді. Білім алушылар замандастарымен және ересектермен араласып, өзара бір-бірін қолдап, көмек көрсетіп, әр адамның қауіпсіздігімен бостандығын, тең құқылы болуын қамтамасыз етіп қоғамға қолайлы пайда әкеледі.

Қазақстанда инклюзивті білім беру 2000 жылдардан басталады. Оны белсенді қолға алу 2011 жылдан бастап нормативтік-құқықтық базаны құру арқылы орындалуда. 2011 жылғы «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңында

инклюзивті білім беру туралы ұғым пайда болды. 2014 жылы «Қазақстан Республикасындағы инклюзивті білім беру жүйесін одан әрі дамыту жөніндегі 2015–2020 жылдарға арналған іс-шаралар кешені», 2015 жылы «Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері» бекітілді. 2015 жылы Қазақстан «Мүгедектердің құқықтары туралы» Конвенцияны бекітті. Дәл осы жылы Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар тұлғалар (балалар)» түсінігі айқындалып, «инклюзивті білім беру» түсінігі кеңейтілді.

2021 жылғы 26 маусымдағы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңының қабылдануы инклюзивті тәжірибені дамытуда маңызды кезең болды. Осы Заң аясында «ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту үшін ерекше жағдайлар жасау, психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету және білім алушылардың жеке даму ерекшеліктері мен әлеуетті мүмкіндіктеріне сәйкес білім беру бағдарламаларын бейімдеу» көзделген. Заңда ерекше білім беруді қажет ететін балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауға мемлекеттік білім беру тапсырысын іске асыру нормасы қабылданған.

Жалпы, Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі инклюзивті білім беру қағидаттарына бағдарланған. Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация (бұдан әрі – ПМПК) ұсынымдары негізінде ерекше білім беруді қажет ететін балалар келесі негізде білім ала алады:

- үлгілік оқу жоспарлары бойынша жалпы білім беретін сыныптарда қажет болған жағдайда психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетумен;
- жалпы білім беретін сыныптарда жеке оқу жоспары және жеке білім беру бағдарламалары бойынша психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетумен;
- арнайы оқу жоспары бойынша жалпы білім беретін мектептердің арнайы сыныптарында білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетумен;
- тиісті үлгідегі арнайы оқу жоспарлары мен бағдарламалары бойынша арнайы мектепте (психофизикалық дамуы бұзылған балаларға арналған);
- дәрігерлік-консультациялық комиссияның қорытындысы бойынша үйде немесе стационарлық көмек көрсететін ұйымдарда қайтадан қалпына келтіру ем-шараларын жүргізу және медициналық емдеуден өткізумен.

Жалпы білім беретін және арнайы сыныптардағы ерекше білім беруді қажет ететін оқушыларға психологиялық-педагогикалық қолдауды мұғалім тікелей аудиторияда, сондай-ақ қосымша жеке/топтық сабақтарда арнайы мұғалімдер (олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог, логопед) арқылы көрсетеді.

ПМПК ұсынымдары негізінде (қолдау көрсетудің бағыты мен ұзақтығы) және оқушының ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде мектептегі психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің командасы (арнайы мұғалімдер, әдістемелік көмекші, педагогикалық психолог, әлеуметтік педагог және т.б.) жеке оқу жоспарын (ЖБЖ) әзірлейді. Жеке оқу жоспары (ЖБЖ) негізінде ерекше білім беруді қажет ететін балаға мұғалім мектептің педагогикалық кеңесімен бекітілген пән бойынша жеке оқу жоспарын құрады (үлгілік оқу жоспарына сәйкес бейімделеді). Баланың даму барысындағы нәтижелерін ескере отырып, қажет болған жағдайда, мектептегі оқу мерзімдері тоқсандарының соңында жеке оқу жоспарына түзетулер енгізіледі.

Бірқатар шет елдерде инклюзивті білім беруді дамыту 1970 жылдары басталды, 1990 жылдары АҚШ пен Еуропа елдері өздерінің білім беру саясатына инклюзивті білім беру мәселелерін енгізді. Көптеген елдер инклюзивті білім беруді оның тар тұжырымдамасынан шығып, физикалық және әлеуметтік және интеллектуалдық ерекшеліктері мен қажеттіліктері бар балаларды жалпы білім беру процесіне қосуға назар аударды.

Инклюзивті білім беру тәжірибесі әрбір оқушының жеке даралығын қабылдау идеясына негізделгендіктен, білім беру процессін әр баланың ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыратындай етіп ұйымдастырылуы керек.

Мектепте ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту тарихын шамамен келесі кезеңдерге бөлуге болады:

20 ғасырдың басы – 60-жылдардың ортасы – «медициналық үлгі» → сегрегация; 60-жылдардың ортасы – 80-жылдардың ортасы – «нормалау моделі» → интеграция, яғни ықпалдасу, бірігу; 80-жылдардың ортасы – қазіргі кезде – «қосу үлгісі» → қосу.

Қоғамның ерекше білім беруді қажет ететін балаларға деген көзқарасының өзгеруі және олардың мәселелеріне мемлекет назарының артуы қазіргі таңда көптеген елдерге тән.

Әртүрлі елдер ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытудың әртүрлі тәсілдерін және педагогикалық өзара әрекеттесудің әртүрлі үлгілерін қолданады.

Финляндия елінің тәжірибесі. Финляндиядағы инклюзивті білім беру мәселелері ұлттық деңгейде үйлестіріледі, бұл ретте білім берудің жергілікті органдары ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту процесін басқаруға уәкілетті және осы процеске жауапты. Ал мектептерде инклюзивті тәжірибені енгізудің педагогикалық тәсілдерін таңдауда дербестік берілген [35]. Фин мұғалімдері әр баланың жетістікке жететініне сенеді және әрбір оқушының сапалы білім алуына күш-жігерін салады. Барлық мектеп оқушылары өзіне қажетті деңгейде психологиялық-педагогикалық қолдау алуына құқығы бар. Бірінші деңгейде жалпы қолдауды мұғалім сабақта көрсетеді (мысалы, ұзақ аурудан кейін оқу қиындықтарын жеңуде). Екінші деңгейде интенсивті қолдау көрсетіледі, онда мұғалімге көмекке мамандар (арнайы мұғалім, әлеуметтік қызметкер, мұғалімнің көмекшісі) келеді. Олар барлық балалар үшін жеке білім беру жоспарын жасайды және олардың барлығына қажетті қолдау көрсетіледі. Біздің ойымызша, фин мектеп оқушыларының білім сапасының жоғары болу құпиясы осында жатыр. Қажет болған жағдайда, кеңестің шешімі негізінде (медициналық-психологиялық сараптаманың қорытындысы бойынша) білім алушы үшінші деңгей, «арнайы қолдауға» көше алады. Бұл деңгейде көпсалалы мамандар тобы жеке оқу жоспарын және әр пән бойынша алты айға немесе бір жылға жеке оқу жоспарын жасайды [36, 37, 38, 39].

Фин мектептеріндегі инклюзивті тәжірибенің ерекшелігі мұғалімдерге сыныпта кеңесшілер, ал сабақ өткізу барысында ассистенттер (университет студенттері) және ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасайтын мамандар көмектеседі. Ерекше көңіл бөлуді қажет ететін бала бар барлық сыныптарға кеңесшілер мен әдістемелік көмекшілер тағайындалады. Сондай-ақ фин мектептерінде сабақты бір уақытта екі мұғалім: білім алушылардың әртүрлі контингенті бар сыныпта арнайы білімі жоқ және дефектолог жүргізетін бірлескен оқытуды қолдану тәжірибесі назар аудартады. Бұл тәжірибеде мұғалімдер оқушылар арасында инклюзивті мәдениетті, қарым-қатынас дағдыларын және өзара әрекеттесу дағдыларын дамыту үшін топтық немесе жұптық жұмысты пайдаланады. Топтар білім алушылардың ерекше қажеттіліктеріне, қабылдау ерекшеліктеріне және басқа параметрлеріне сәйкес құрылады. Осындай жүйемен жұмыс істеу, балалардың бір-бірінің болмысын қалай бар, солай қабылдауын үйретеді және қолдау қажет ететін қатарластарына қолдау көрсетуге баулиды [40].

АҚШ тәжірибесі. АҚШ-та инклюзивті білім беруді дамыту орталықтандырылмаған және заңнамамен реттеледі. Алайда инклюзивті білім беру ортасын құру жергілікті білім беру органдары мен мектеп әкімшілігінің жауапкершілігіне қарасты жүргізіледі [41].

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жеке қажеттіліктеріне сай тегін білім алуға құқықтары мүгедектерге білім беру туралы заңда (IDEA) бекітілген. Нормативтік актілерге сәйкес инклюзивті білім беру ерекше білім беруді қажет ететін балаларды арнайы сыныптан жалпы білім беретін сыныпқа барынша тиімді ауыстыруға мүмкіндік беретін «ең аз шектелген ортаны» («least restrictive environment») құруды көздейді [42]. Мұндай жағдайлар білім беру бағдарламалары мен кең ауқымды қызметтерді бейімдеу арқылы балаларды инклюзивті білім беру процесіне ауыртпалықсыз, еш қиындықсыз қосуды қамтамасыз етуге арналған [43]. «Ең аз шектелген орта» – бұл барлық балалардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыратын, инклюзивті мәдениет пен саясат құндылықтарына негізделген орта [44].

Білімнің инклюзивтілігі мен қолжетімділігін қамтамасыз ету мәселелерін шешу үшін АҚШ-та қолданылатын тиімді саясат пен іс-шаралардың бірі 80-жылдардың ортасында басталған «Inclusion» (Инклюзия) мемлекеттік бағдарламасы. Оның негізгі мақсаты – психофизикалық, эмоционалдық, әлеуметтік және басқа да ерекшеліктері бар балалардың жеке мүмкіндіктері мен білім беру қажеттіліктеріне сәйкес жалпы білім беретін мектептерде барлық білім алушылармен бірге оқуына жағдай жасау. Білім алушыларға мұндай жағдайларды жасау үшін мектептерді жаңартып, оқу-тәрбие процесін дараландыру арқылы жүзеге асырылады. Осы бағдарлама аясында 80-жылдары АҚШ-та арнайы көмек қажет ететін тұлғалардың қажеттіліктерін ескере отырып, білім беру нысандарының жаңа ғимараттарын салып, ескі ғимараттарға жөндеу жұмыстары жүргізіліп, жаңалау жұмыстары жүргізілді. Осы мақсатта қабылданған стандарттарды сақтамағаны үшін қатаң жаза қолдану арқылы мемлекеттік қаржыландыру бөлінді [45, 46]. Бұл саясат оқу үдерісін барлығына қолжетімді етсе де, АҚШ арнайы мектептерден бас тартпайды.

Осылайша, АҚШ мектептері балалардың мүдделеріне сай әрекет етеді және әр бала үшін барынша инклюзивті ортаны қамтамасыз етуге тырысады.

Ерекше білім беруді қажет ететін баланы мектепке қабылдау кезінде психологиялық-педагогикалық кеңес жиналыс өткізеді. Оған білім беру процесінің барлық қатысушылары, соның ішінде ата-ана мен баланың өзі де қатысады. Кеңес

оқу жылындағы кадрларды даярлаудың мақсаты мен міндеттерін анықтап және мамандардан қажет қосымша көмекті қарастырады. Мұғалім, әлеуметтік педагог, психолог, дефектолог және басқа да мамандардан тұратын мамандар тобы жыл бойы оқытылатын жеке оқу жоспарын жасайды және оқу барысында өзгерістер енгізіліп, түзету жұмыстары да жасалуы мүмкін. Сонымен қатар алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу нәтижелері жүйелі бақылауға алынып, талдау жұмыстары жүргізіледі. Оқу жоспарын бекіту кезінде мамандар тобы ата-аналарының немесе қамқоршыларының пікірлерін ескере отырып, білім берудің үлгісін анықтайды: жалпы білім беретін сыныпта өз бетінше немесе тәлімгердің көмегімен, қолдауымен қатысу; арнайы сыныпта толығымен немесе жалпы білім беретін сыныптағы кейбір сабақтарға қатысумен, мысалы, музыка, технология немесе басқа оқу пәндері оқу үлгісін анықтайды [47]. Америка Құрама Штаттарындағы инклюзивті білім берудегі тәсілдердің бірі – бірлескен оқыту. Бірлескен оқыту дегеніміз – бір сыныпта мұғаліммен бірге осы саласы бойынша арнайы білімі бар педагогтің сабақ беруі. Олар да осы білім беру процессінде өздерінің мойнына жауапкершілік алады. Арнайы педагогтер ерекше білім беруді қажет ететін балаларға ғана емес, бүкіл сыныпқа сабақ береді. Олар басқа мұғалімдерге оқу бағдарламасын ерекше білім беруді қажет ететін әр балаға жеке бейімдеуге көмектеседі. Айта кететін жайт, арнайы педагогтердің бакалавр дәрежесі, оқытушылық куәлігі, арнайы педагог ретінде сабақ беру лицензиясы болуы керек [48].

АҚШ-та инклюзивті білім беру мәселелері бойынша халық арасында ақпараттық-түсіндіру жұмыстарына аса қатты мән беріледі. Осы мақсатта жалпы халыққа арналған Ұлттық ақпараттық орталық (ерекше білім беруді қажет ететін барлық білім алушыларға қолдау көрсету қызметтері туралы ақпаратты тарату), ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарына арналған оқу-ақпараттық орталықтар (кеңес беру) жұмыс істейді.

Сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін мұғалімдерге арнайы білім беру қызметтерінің мазмұндық бағыттары бойынша онлайн-ресурстарды ұсынатын Арнайы педагогтердің Ұлттық Ассоциациясы бар [49].

Жапония елінің тәжірибесі. Жапонияда инклюзивті білім беру 2013 жылы басталды. Жалпы және арнайы білім беру жүйелерінің өзара әрекеттесуінің теңгерімді моделі аясында дамып келеді. Елде инклюзивті білім беруді жүзеге асыруды «Ерекше білім беруді қажет ететін

тұлғаларды зерттейтін ұлттық қауымдастық» үйлестіреді. Жапония инклюзивті білім берудің сабақтастығы қамтамасыз етілген санаулы елдердің бірі болып есептеледі. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қоғамға тарту балабақшадан басталып, білім берудің барлық деңгейінде, олар белгілі бір кәсіпті иеленіп, жұмысқа орналасқанға дейін жалғасады. Балаларды ерте жастан бастап ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды қабылдап, оларға адамгершілікпен қарауға үйретеді. Сонымен қатар бөгде адамдардың көмегіне мұқтаж жандарға қамқорлық жасау дағдыларын қалыптастырады. Жалпы, ерекше қажеттіліктері бар адамдардың әл-ауқатын қамтамасыз ету (қауіпсіз және қолжетімді орта құру, жұмыспен қамту және т.б.) мемлекеттің қамқорлығы аясында жүзеге асады. Заңға сәйкес, дамуында жеңіл дәрежедегі арнайы психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетілетін ерекше білім беруді қажет ететін бала, жалпы білім беретін мектептің сыныбында «ресурстық бөлмелер» арқылы оқи алады. «Ресурстық бөлмелерде» ерекше білім беруді қажет ететін балалар (мысалы, аутизм спектр бұзылыстары бар, есту, сөйлеу және көру қабілеттері зақымдалған) мамандардың кеңесін ала алады. Сонымен қатар қозғалуында ақауы бар балалар үшін тьюторлар (тәлімгерлер) қарастырылған. Балалардың ауру тарихы мен диагностикалық нәтижелерін ескере отырып, жеке білім беру жоспарлары әзірленеді. Орташа дамуында кемістігі бар оқушылар жалпы білім беретін мектептерде арнайы сыныптарда оқытылады. Мұнда олардың жеке қажеттіліктеріне сәйкес қажетті арнайы қолдау көрсетіледі. Ауыр дәрежеде зияты зақымдалған немесе бірнеше бұзушылықтары бар бала арнайы мектепте өзіне тиісті үлгіде білім алады. Айта кету керек, арнайы сыныптарда оқитын оқушылар жалпы білім беретін сыныпта «Бейнелеу өнері», «Музыка», «Технология» сияқты пәндерді оқиды. Арнайы және жалпы білім беретін мектептердің мектептен тыс іс-шаралары бірлесіп өткізілетіні көңілге қонымды. Ерекше жағдайларда ерекше білім беруді қажет ететін баланы мұғалім үйге келіп оқытады. Ұзақ уақыт стационарда емделіп жатқан балалар үшін ауруханаларда арнайы мектептер жұмыс істейді. Инклюзивті білім беруді тиімді енгізу үшін жапондық мектеп мұғалімдері арнайы білім беру аясында қарым-қатынас, психологиялық және медициналық көмек көрсету бойынша қосымша дағдыларын жетілдіреді. Мұғалімдердің барлық іс-әрекеті балалардың бірін-бірі түсініп, бірлесіп жұмыс істеуіне, бір ұжымда, қоғамда толыққанды өмір сүріп үйретуіне бағытталған [50, 51]. Осылайша, Жапонияда жалпы білім беретін және арнайы білім беретін мұғалімдердің ынтымақтастығы мен өзара қолдауы арқылы білім берудегі инклюзияға көшу жүзеге асырылуда [52].

Ұлыбритания елінің тәжірибесі. Ұлыбританиядағы инклюзивті білім беру британдық ғалымдар М. Эйнскоу мен Т. Бут әзірлеген «Инклюзивтілік индексі: мектептердегі оқыту мен қатысуды дамыту» негізінде, сондай-ақ ұлттық «Тәжірибе кодексіне» сәйкес жүзеге асырылады. Бұл құжаттар мектептерге, жергілікті білім беру органдарына, білім беру орталықтарына ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу туралы заңнаманы жүзеге асыруға нұсқаулық ретінде қолданылады [53]. Елімізде 40 жыл бойы Инклюзивті білім берудің зерттеу орталығы (CSIE) және ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін мұғалімдерге инклюзивті оқыту бойынша әдістемелік көмек көрсететін Арнайы білім беру қажеттіліктерінің ұлттық қауымдастығы (Nasen) жұмыс істейді. Сонымен қатар түрлі тренингтер өткізіп мен кеңес беріп, инклюзивті білім беру саласындағы заңнамалық нормаларды түсіндіреді [54].

Ағылшын тілі мұғалімдерінің тәжірибесінде оқытудың кешенді тәсілін қолдану жиі кездеседі. Онда ерекше білім беруді қажет ететін балалар арнайы психологиялық-педагогикалық көмек алу арқылы кез келген оқу қиындықтарынан өтіп, жалпы білім беру үдерісіне қатысады. АҚШ-тағы сияқты, Ұлыбританиядағы ерекше білім беруді қажет ететін балалар арнайы мектептерге барлық басқа мүмкіндіктер айтарлықтай нәтиже бермеген кезде және тиімсіз болған жағдайда ғана жіберіледі. Ағылшын педагогтері мектептерде инклюзивті саясат пен тәжірибені тиімді жүзеге асыру мектеп қауымдастығының барлық мүшелерінің (әкімшілік, қызметкерлер, ата-аналар/қамқоршылар, мұғалімдер мен оқушылар) ынтымақтастығы арқылы олардың инклюзивті құндылықтарды қабылдап бөлісетініне және барлығы мектептің инклюзивті мәдениетін құрметтейтініне сенімді [55]. Заңды стандарттарды сақтай отырып, әрбір мұғалім инклюзивті ортада оқытуға дайын болуы керек, ал әрбір мектеп инклюзивті оқыту үшін жағдай жасап, балалардың білім беру қажеттіліктерін кең көлемде қанағаттандыра алуы керек.

Мектептер ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім алуына қолжетімділікті жақсарту үшін нақты шаралармен, соның ішінде білім алушылардың қажеттіліктеріне қарай бейімделген оқу бағдарламаларын әзірлеп, қосымша көмек көрсетуді ұйымдастырып, өздерінің қолжетімділік жоспарын әзірлейді [56].

Инклюзивті білім беруді дамытудағы ата-ананың шешуші рөлінің маңыздылығын түсіне отырып, мұғалімдер ерекше білім беруді қажет ететін

баланың ата-аналарына білім берудің бастапқы кезеңінде қолдау көрсетуіне, оның ішінде білім беруді терең зерделеу арқылы отбасындағы жағдайға маңызды көңіл бөледі [57, 58, 59]. Білім алушының отбасымен бірге жұмыс жасау, балалардың әлауқатын жақсартады және баланың оқу-тәрбие кезеңінде табысқа жетуіне болжам жасай алады [60, 61, 62]. Осыған байланысты, Ұлыбританияда ата-аналармен жұмыс істеуге отбасылық-бағдарланған тәсіл кеңінен таралған. Бұл тәсіл коалициялық құқықтың «Жасыл қағаз» (2011) және «Отбасы және балалар» (2013) заңнамалық құжаттары аясында бекітілген [63].

Ерекше білім берудегі қажеттіліктер бойынша үйлестірушілердің (SENCO) рөлін атап өткен жөн. SENCO – ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қосымша қолдау көрсететін және ата-аналар мен мұғалімдер арасында байланыс орнататын ерікті маман. Оның үстіне үйлестіруші мектеп пен сыртқы ұйымдар (денсаулық сақтау, әлеуметтік қызметтер және т.б.) арасында делдал қызметін атқарады. Сонымен қатар үйлестірушінің міндеттеріне сабаққа қатыспаса да, ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін мұғалімдерге ақпараттық-тәжірибелік қолдау көрсету жатады. Сондай-ақ SENCO үйлестіруші жеке білім беру жоспарын жаңарту үшін ерекше білім беруді қажет ететін баланың оқу үлгерімі туралы ақпаратты жүйелі түрде жинап отырады [64].

Канада елінің тәжірибесі. Канаданың білім беру тәжірибесінде кешенді тәсіл принципі жүзеге асырылады. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға жалпы білім беретін мектептерде білім алуға мүмкіндік береді.

Бұл ретте әрбір баланың жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, қажетті көмек пен қолдау көрсету үшін қосымша жағдайлар жасалады. Оқу бағдарламасы баланың қажеттіліктері мен қызығушылықтарына бейімделген [65]. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы білім беретін сыныптарына қосу «Кәсіби ынтымақтастық» және «Бірлесіп оқыту» үлгілерін іске асыру шеңберінде педагогикалық өзара әрекеттесу жүйесі арқылы жүзеге асырылады [66]. Мұндай педагогикалық технологияларды қолдану білім алушылар арасында қарым-қатынас пен өзара әрекеттестіктің әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруға, оқу-тәрбие процесінің инклюзивтілігін қамтамасыз етуге және оған қатысушылар арасындағы ынтымақтастықтың сапасын арттыруға ықпал етеді [67]. «Бірлесіп оқыту» арқылы балалар әрқайсысының рөлдерін нақты бөле отырып, берілген тапсырмаларды бірлесіп шешеді; барлық топ мүшелері өз нәтижелеріне қол жеткізуге бірдей мүмкіндіктері бар, сондай-ақ бұл бүкіл ұжымның жетістігі болып есептеледі [68].

«Кәсіби ынтымақтастық» – ерекше білім беруді қажет ететін балаларға пәнаралық мамандар, қоғамдық ұйымдардың еріктілері және ата-аналар тобы жүзеге асыратын жан-жақты және өзара тәуелді қолдауды білдіретін бағдарлама. Бұл бағдарлама артықшылығы, оған мұқтаж әрбір бала қарқынды түрде көрсетілетін, кәсіби психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесінің орталығында тұрады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды инклюзивті білім беру ортасында оқуға бейімдеуде ата-аналар өте маңызды рөл атқарады. Өз кезегінде, инклюзивті процестің табысты болуының негізгі шарттарының бірі ата-аналарға жүйелі психологиялық қолдау көрсету екенін есте сақтау қажет. Осы мақсатта Канадада «Мектеп мамандары тобының отбасын қолдаудың кешенді бағдарламасы» жүзеге асырылуда [69]. Канадада ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған білім беру мүмкіндіктері 5 модель бойынша жүзеге асырылады:

1. *Қарапайым сыныптарға жанама көрсетілетін қолдау.* Күні бойы оқу процесінде барлық қажетті жағдайлар жасалуы тиіс жалпы білім беретін сыныпта оқыту.

2. *Қарапайым сыныптарда ассистенттің оқуға қатысты ресурстық тұрғыда көмек көрсетуі.* Білім алушы күнінің көп бөлігін мектепте жалпы білім беретін сыныпта өткізеді. Педагог-ассистент (білім берудегі ассистент) балаға ерекше қиындықтар тудыратын сабақтарда көмек көрсетеді.

3. *Қарапайым сыныптарда ассистенттің оқудан тыс көмек көрсетуі.* Оқу күнінің 50%-дан астамын жалпы білім беретін сыныпта өткізу және аудиториядан тыс уақытта маманнан (арнайы педагог, психолог және т.б.) қосымша жеке көмек алу.

4. *Ішінара бірлескен арнайы білім беру сыныбы.* Жалпы білім беретін мектептің арнайы сыныбында жалпы білім беретін мектептің қалыпты сыныбында ішінара біріктірілген сабақтар өткізу (бір немесе бірнеше сабақ).

5. *Білім алушылардың арнайы сыныптарда толық күн білім алуы.* Жалпыға ортақ білім беретін мектепте білім алушылар арнайы сыныпта күні бойы қарапайым сыныпқа кіріктірілмей оқытылады. Бұл модель жалпы білім беретін оқу бағдарламасы бойынша оқыту мүмкін болмаған кезде, дамуында күрделі ауытқулары бар балаларға ұсынылады [70].

Германия елінің тәжірибесі. Германияда барлық мемлекеттік көмек бағдарламалары инклюзивтілікке бағытталған, білім жүйесі ешқандай

маргинализацияны қабылдамайды. Үкімет бүкіл білім беру жүйесін жетілдіру арқылы қоғамға инклюзивті ықпал етуге бағытталған жобаны («Ұлттық іс-қимыл жоспары») бастады [71]. Бұл елде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту үшін оңтайлы жағдай жасайтын жалпы білім беретін де және арнайы мектептер де бар. Бұл ретте ерекше білім беруді қажет ететін баланы оқытуға қатысты барлық мәселелер отбасымен диалог арқылы шешіліп, мектепті таңдау құқығы ата-анаға беріледі. Негізгі сыныптардағы ерекше білім беруді қажет ететін балалар басқа білім алушылармен бірдей оқу бағдарламасымен оқытылып, бірдей оқулықтарды пайдаланады, алайда мұғалімдер тарапынан қосымша қолдау көрсетіледі. Осылайша, ерекше білім беруді қажет ететін бар балалар өздерінің оқу уақытының бір бөлігін жүйелі жеке сабақтарға арнай отырып, барлық сабақтарда сыныпта болмауы мүмкін. Неміс мектептеріндегі тәрбиешінің рөлі басқа елдерге қарағанда әлдеқайда маңызды. Оның міндеттеріне белгілі бір балаға көмектесу емес, бүкіл сыныппен жұмыс істеу, ерекше білім беруді қажет ететін баланы инклюзивті ортаға табиғи жолмен қалыпты түрде қосу үшін білім беру ортасын ұйымдастыру кіреді [72].

Ерекше білім беруді қажет ететін баланың оқуда жетістіктерге жетуі оқушылардың дербес қажеттіліктерін біліп, түсіну арқылы сабақтың әдістемелік тұрғыдан дұрыс қойылған мақсаттары мен міндеттеріне тікелей байланысты екенін түсінуіміз қажет [73, 74, 75]. Сондай-ақ кешенді түрде көрсетілетін қолдаудың анықтамасына, ерекше білім беруді қажет ететін балаға және отбасына қолдаудың көрсетілуіне [76] мұғалімнің инклюзивті құзыреттілігіне де назар аудару керек [77].

Неміс тәжірибесінде құнды нәрсе, біздің ойымызша, ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеудің белсенді әдістері – икемділік пен жеке сараланған тәсіл дидактикалық материалдарда, сабақтағы және сабақтан тыс жұмыстардың вариативті формаларында көрсетіледі [78].

Германияда ерекше білім беруді қажет ететін балаларға медициналық себептерге байланысты мүмкіндіктері шектеулі балалар жатады. Сонымен қатар ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар қосымша білім беру, медициналық және әлеуметтік көмексіз мемлекеттік мектептерде оқи алмайды. Мектепте ерекше қажеттіліктерді бағалау процесі қосымша жеке қолдаудың қажеттігін анықтау арқылы және соған сәйкес білім беру бағдарламасын таңдау арқылы жүзеге асады. Балалардың ерекше білім берудегі қажеттіліктерін анықтау

қиын болған кезде, мектеп басшылығы арнайы білім беруді қолдау мамандарының көмегіне жүгінеді.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалар (Sonderpädagogischer Förderbedarf) мектепке арнайы білім беру және материалдық қолдау көрсеткен жағдайда ғана бара алады. Сыртқы жағдайлармен қатар, басқа да талаптар қойылады: педагогтердің ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуге дайындығы (білімі); сабақты жоспарлауда білім алушыларды даралау элементтері; оқытушылар мен әртүрлі мамандар арасындағы үйлестірілген өзара әрекеттесу арқылы педагогикалық процесті басқару [79].

Мектепке міндетті түрде бару негізгі білім алумен аяқталмайды, сонымен қатар кәсіби дайындықты (Sonderschule) қажет етеді. Оқушылар оқу процесінде болашақ мамандықты таңдау туралы шешім қабылдайды (arbeitslehre арнайы пәндері оқытылады, әртүрлі компаниялар мен жұмыс орындарына барып көреді). Осы бағыт бойынша мектептер қоғамдық жұмыспен қамту агенттіктерінің мансаптық өсу департаменттерімен өзара бірлескен іс-әрекеттер жасайды. Әдетте мектептегі бөлімді кәсіби оқыту Berufsschule немесе мүгедектерге арналған оқу орындарында өтеді. Тәжірибелік оқыту компанияларда, компанияның оқу орталықтарында немесе кәсіптік оқу орталықтарында өтеді. Дуалдық жүйе аясында кәсіптік оқытумен қатар, кәсіптік лицейлерде мұндай оқытудың басқа да мүмкіндіктері бар. Тиісті мектеп сертификаттары бар түлектер Fachoberschule немесе Fachschule-де білімін жалғастыра алады [80, 81].

Бельгия елінің тәжірибесі. Бельгияда Фламанд парламентінің білім берудегі тең мүмкіндіктер туралы заңы (2002 ж.) ерекше білім беруді қажет ететін барлық білім алушыларға өздері таңдаған мектепте білім алуға таңдау құқығын береді. Дегенмен жалпы білім беретін мектептер ерекше білім беруді қажет ететін балаларды білім алушының білім беру, емдеу және күтім қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткілікті қолдау болған жағдайда ғана қабылдай алады. Білім және оқу министрлігі арнайы білім беру ресурстарын (техникалық жабдықтар, сурдоаудармашылар, бағдарламалық қамтамасыз ету, бейімделген жиһаз және т.б.) беру арқылы жалпы білім беретін мектептердегі оқушыларға қолдау көрсетеді. 2014 жылғы «Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға арналған шаралар туралы» Жарлық БҰҰ Конвенциясының қағидаттарын жүзеге асыруға және инклюзивті білім беруді кезең-кезеңімен дамытуға бағытталған. Осы Жарлыққа сәйкес әрбір мемлекеттік мектеп білім алушыларға ыңғайлы оқу ортасын (білім алушылардың қажеттіліктеріне сәйкес

келетін құрылғылар) құруы қажет. Білім алушыларға жағдай жасалмаған жағдайда арнайы білім беру жүйесіне ауысады. Білім алушылардың қажеттіліктеріне сәйкес келетін бейімделудің үлгілеріне емтихан тапсыруға көбірек уақыт беру, күндіз демалуға уақыт беру, техникалық құралдарды ұсыну жатады. Мектеп оқу бағдарламасының бөлімдерін баламалы курстармен алмастырып немесе қосымша жеке нұсқаулықтар беруі мүмкін. Жеке бейімделген оқу жоспары бар білім алушылар жалпы білім беретін мектептерге түсуге құқығы бар. Егер мектеп білім алушыға қабылдаудан бас тартса, ал ата-анасы мектептің уәжімен келіспесе, оқушының ата-анасы істі білім алушының құқықтарын қорғау комиссиясына жіберуге құқылы [82].

2017 жылы Бельгия негізгі мектептерге ерекше білім беруді қажет ететін оқушылармен жұмыс істеуге көмектесу үшін қолдау көрсету үлгісін енгізді. Қолдау қажеттіліктерін орта мектептер ата-аналармен және білім алушылармен кеңес беру орталығымен бірлесіп жасайды. Қолдау көрсету үлгілері:

- орта мектептер мен әртүрлі психофизикалық ауытқулары бар оқушыларға қолдау көрсету. Мектептер ата-аналармен және білім алушыларға кеңес беру орталығымен бірге бір немесе бірнеше арнайы мектептерді серіктес болу үшін таңдайды;

- білім алу процесінде және мінез-құлық немесе эмоционалдық қиындықтары бар білім алушыларға қызмет көрсететін негізгі мектептерді қолдау. Негізгі және арнайы мектептер бір-бірін қолдау мақсатында бірге жұмыс істейді.

Елде инклюзивті білім беру тұжырымдамасы саяси деңгейде қабылданғанына қарамастан, әлі де жасалуы қажет жұмыстар бар. Көптеген мамандар мен басқару бөлімдері инклюзивтілікке қатысты бастамаларды қолдауға дайын. Сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналардың ішінде инклюзивті ортада оқығанын қалайтындардың саны артуда. Дегенмен ерекше білім беруді қажет ететін балалары бар ата-аналар, балаларының жалпы білімге қол жеткізуінде әлі де кедергілерге тап болады. Орташа немесе ауыр қиындықтарға жолығатын білім алушылар, әсіресе зияты зақымдалған білім алушылар үшін инклюзивті білім беру іс жүзінде әлі де өте қиын. Кейбір жалпы білім беретін мектептер ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды арнайы мектептерге жіберу арқылы артық ауыртпалықтан құтылудың жолы ретінде қарастырады.

Сонымен қатар ерекше білім беруді қажет ететін балалардың басқа топтары үшін жалпы білім беретін мектептерде қолдау көрсетуге белгілі бір жағдайлар жасалған. Денсаулығы нашар білім алушыларға үйде уақытша немесе тұрақты

білім алу шаралары қарастырылған. Оқыту тілінде сөйлей алмайтын білім алушылар дайындық сабақтарына қатысып, жыл бойына қосымша қолдауға ие бола алады. Әлеуметтік жағдайы төмен, өзге елден көшіп келуші, этникалық-мәдени өкілдері аз ұлттардан білім алушылар мектепке қабылданар кезде басымдықтар берілуі мүмкін. Осы білім алушылардың топтарын қабылдайтын мектептер «барлығына бірдей білім беру мүмкіндіктер саясаты» бойынша қосымша қолдау алады [83].

Белгия елінің астанасы Брюссель қаласында Еркіндік университетінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға Қызмет атты ұйымнан қолдау көрсетіледі. Ұйымның қызметкерлері білім алушыларға білім алуда көрсетілетін қиындықтарына қарай көрсетілетін қолдау, көмектерін ғылыми-зерттеу жұмыстарымен де байланыстырады. Ерекше білім беруді қажет ететін оқушыларды қолдау әлеуметтік-психологиялық көзқарасқа сәйкес ұйымдастырылады. Бұл жерде ең басты ескерілетін нәрсе – білім алушының қажеттіліктері. Осылайша, Қызмет ұйымы білім алушының өз қажеттілігіне қарай қоғамдық қайырымдылық ұйымдарымен орнатылған байланыстарды пайдалана отырып, ілеспе көмекші, мәтіндерді Брайль қарпіне аудару қызметтерін, есту аппараттарын және т.б. құрылғылармен қамтамасыз ете алады. Қызмет ұйымының басты маңыздылығы – білім алушылардың ерекше қажеттіліктері олардың жетістікке жету жолында кедергі келтірмеуі үшін, сыртқы факторлармен қарым-қатынас орнатып, өзара әрекеттесудің қалыптасқан жүйесін құру. Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға қолдау көрсету оқу бітіргеннен кейін де жалғасып отырады. Қызмет ұйымының мұрағаты ерекше білім беруді қажет ететін түлектер туралы, олардың жұмысқа орналасуы және әл-ауқаты туралы деректер банкіні жинақтайды [84].

Ирландия елінің тәжірибесі. Ирландияда инклюзивті білім беру саясатын ілгерілету 1990 жылдары халықаралық және ұлттық заңнама арқылы дамыту жолға қойылды. 1998 жылы қабылданған «Білім туралы» заң барлық балалардың білім алуға құқылы екендігіне кепілдік береді. Барлық мектептер қажеттіліктердің, құндылықтар мен дәстүрлердің әртүрлілігін ескеріп, сондай-ақ көмекші қызметтерге, балалардың қажеттіліктері мен қабілеттеріне сәйкес білім деңгейі мен сапасына қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін өз ресурстарын (ыңғайлы талаптар мен көмекші құрылғыларды) пайдалануы керек.

Ирландиядағы инклюзивті білім беру жүйесі келесі құрылымдардың қызметі арқылы жұмыс істейді:

- Ирландияның Білім және оқыту департаменті баланың қажеттіліктерін кәсіби бағалау негізінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларға білім береді.

- Білім және дағдылар департаментінің бөлігі болып табылатын Ұлттық психологиялық қызмет (NEPS) оқу қажеттіліктерін анықтау үшін мұғалімдермен, ата-аналармен және балалармен жұмыс істейді және сол қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін бірқатар қызметтерді ұсынады: мысалы, жеке оқушыларға қолдау көрсету (кеңес және бағалау), арнайы жобалар мен зерттеулер, мұғалімдер мен ата-аналарға кеңес беру, мектептерде психикалық денсаулықты нығайту. NEPS ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтап, қолдау көрсету бойынша мектептер үшін нұсқаулық әзірледі. Бұл нұсқаулар ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қолдаудың үш деңгейін анықтайды:

- сыныпта қолдау көрсету / Барлығына қолдау көрсету: алдын алу процесі мен ерте жастан анықтау және тиімді оқыту жолдарын қамтиды.

- мектепте қолдау көрсету /кейбіреу білім алушыларға қолдау көрсету: мектептен қосымша қолдауды қажет ететін кейбір білім алушыларға немесе білім алушылар тобына бағытталған араласу жұмыстары мен бағалау процесстері.

- қосымша мектептен көрсетілетін қолдау/ Бірнеше адамға арналған қолдау: әдетте неғұрлым қарқынды және дараланған қолдаумен сипатталады. Осы деңгейдегі білім алушылардың аз бөлігі педагогикалық психологтың тікелей қатысуын талап ететін күрделі немесе ауыр қиындықтарға кезігеді.

- Арнайы білім беру жөніндегі ұлттық кеңес (NCSE) ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларға білім беру қызметтерін көрсетуді жақсарту жөніндегі тәуелсіз орган ретінде тиімді араласулар мен саясаттарды әзірлеу үшін зерттеу нәтижелеріне негізделген нұсқаулықтар мен ұсыныстар береді. Мысалы, 2011 жылы NCSE Білім және кәсіптік дағдылар министріне Ирландиядағы арнайы мектептер мен сыныптардың болашақ рөліне қатысты ұсыныстар берді. Бұл NCSE-нің ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың басым көпшілігі инклюзивті ортада құрдастарымен қатар білім алуы керек деген ұстанымға дайындығын атап өтті.

- Арнайы білім беруді қолдау қызметі (SESS) жалпы білім беретін және арнайы мектептердегі ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін мұғалімдер мен мектептерге бірқатар кәсіби даму және қолдау қызметтерін ұсынады. Бұл қызметтің негізгі миссиясы – әрбір білім алушының даралығын мен құндылығын қабылдау идеясын насихаттау.

- Жүргінші мұғалім қызметі. Арнайы шақыруы бар оқытушының қызметіне басқа мамандармен және агенттіктермен (офтальмологтар, логопедтер, психологтар, ерте араласу топтары, мектептің штаб-пәтері, ата-аналар және т.б.) өзара қарым-қатынаста болып, ата-аналар мен мұғалімдерге оқу бағдарламасы, қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша кеңес беруі, соның ішінде көмекші технологияларды қолдануы жатады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалар жалпы білім беретін мектепте оқып, қосымша педагогикалық қолдау ала алады. Сондай-ақ олар жалпы білім беретін мектептегі арнайы сыныпқа қатысып, оған ішінара қатыса алады. Егер білім алушылар кәсіби мамандардан білім алғысы келсе, олар арнайы мектепке бара алады. Білім алушылардың қандай оқу орнына баратындығы жөніндегі таңдауды ата-аналары жасайды. Ерекше білім беруді қажет ететін балаға ресурстық мұғалім жүргізетін қосымша ресурстық сағаттар бөлінуі мүмкін. Ресурстық мұғалім – жалпы білім беретін мектептерге толығымен кіріктірілген ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға қосымша білім беру қолдауын көрсетуге жауапты білікті мұғалім. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды білім беру үдерісіне қосуды жеңілдету үшін Арнайы білім беру жөніндегі ұлттық кеңес мектепке арнайы көмекші тағайындайды. Оның негізгі міндеті – балаларға күтім жасау (жеке гигиенаны сақтауға көмектесу, қозғалуына жәрдемдесу және т.б.). Болашақ мұғалімдерді ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуге дайындау, колледжде немесе жоғары оқу орнында оқу кезінде басталады. Осылайша, болашақ мұғалімдер арнайы білім беруде міндетті модульді оқып, тәжірибе кезеңінде арнайы білім беру мұғалімдерімен байланысып, бірге жұмыс жасайды. Ирландияда ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін арттырудың әртүрлі формалары бар: қашықтан оқыту, онлайн оқыту, бетпе-бет бағдарламалар, қысқа семинарлар және т.б. [85].

Швеция елінің тәжірибесі. Швецияның білім беру жүйесі барлық балалардың білім алуға тең құқығы бар деген философияға негізделген. Әркімнің білім алуына қолжетімділігі оның тегін болуымен қамтамасыз етіледі: мектепке дейінгі білім беруден жоғары оқу орындарында білім алу – тегін. Елде орталық деңгейде анықталған оқу мақсаттары мен нәтижелеріне негізделген орталықтандырылмаған білім беру жүйесі бар. Үкімет жалпы жауапкершілікті

өзіне алып, барлық деңгейдегі білім берудің негізін белгілейді. Барлық оқушылар жалпы білім беретін сыныптарда білім алуға шақырылады (ерекше білім беруді қажет ететін балалардың 80%-ы жалпы білім беретін мектептерге барады), бірақ бұл мүмкін болмаса, мектеп басқа білім беру түрлерін неге қарастыру керектігін түсіндіруі керек. Мысалы, зияты ауыр зақымдалған білім алушылар арнайы мектептерге бара алады.

Әрбір муниципалитеттегі жергілікті мектеп кеңестері бұл мектептердің жалпы міндетті білім беру жүйесіне интеграциялануын жеңілдету үшін жауапты болады. Арнайы қолдауды қажет ететін білім алушылар үшін олардың мұғалімдері білім алушылардың қажеттіліктерін және оларды қанағаттандыру үшін не істейтінін анықтайтын іс-әрекет жоспарын әзірлеуі керек (бұл білім алушының оң өзгерістерге жетуіне мүмкіндіктер береді). Мектеп директоры оқушының ерекше қажеттіліктерін жылдам анықтауға жауапты [86, 87].

Швециядағы міндетті мектеп жүйесінің оқу жоспары мыналарды белгілейді: білім беру процесі әр оқушының жағдайы мен қажеттіліктеріне бейімделіп жасалуы керек. Білім алушыға жауапты мектеп қызметкерлері басқаларды түсіне алу қажет және білім алушылармен қиындықтардан бірге өтулері керек. Көрсетілетін қызмет адамның әл-ауқаты мен дамуына қамқорлық жасаумен сипатталуы керек. Мектепте ешкімді кемсітуге немесе қандай да бір ар-намысты қорлайтын жағдайларға жол берілмеуі керек [88].

Ерекше білім беруді қажет ететін баланың отбасымен ынтымақтастыққа маңызды көңіл бөлінеді. Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен қосымша жұмыстар жүргізетін мұғалімдердің негізгі жалақысына қосымша жалақы қосылады. Университетте қолдауды қажет ететін студенттерге көмектескені үшін бірге оқитын қатарластарын ынталандыру мақсатында шағын ақшалай сыйақы тағайындалған. Инклюзивті білім беру үшін кадрларды дайындаудағы швед тәжірибесі тереңірек зерттеп, назар аударуды қажет етеді. Кез келген педагогикалық мамандық бағдарламасының міндетті құрамдас бөлігі 15 кредит көлеміндегі коррекциялық педагогика модулін қамтиды, сонымен қатар қосымша тақырыптық курстарды қарастырады (мысалы, «Математиканы түзету жұмыстарының элементтерімен оқыту әдістемесі», «Білім алушылардың ББД (Білім, білім, дағды) игерудегі қиындықтары және психо-элеуметтік қолдау») әрқайсысы 30 кредит бірлігі көлемінде [89].

Осылайша, Швецияда ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды жалпы білім беру жүйесіне қосудың айтарлықтай жоғары деңгейі байқалады.

Дамудың күрделі зақымдалуына байланысты жалпы білім беру бағдарламалары бойынша оқыту мүмкін болмаған ерекше жағдайларда, Білім туралы Заңға сәйкес баланы арнайы мектепке жіберу туралы шешімді педагогикалық, психологиялық және медициналық зерттеулердің нәтижелері негізінде арнайы білім беру бөлімі қабылдайды [90].

Норвегия елінің тәжірибесі. Норвегияда дініне, этникалық тегіне, әлеуметтік тапқа немесе басқа да ерекшеліктеріне қарамастан барлық балаларға білім алу құқығы бірдей беріледі. Елде инклюзивті білім беруге басымдық берілгендіктен, мамандандырылған мектептер саны санаулы ғана. Барлық балалар жалпы білім беретін сыныптарда оқытылады, жеке пәндерді немесе тақырыптарды оқытуды жеке топтарда ұйымдастыруға болады. Білім алушыларды қабілетіне қарай топқа бөлу қабылданбаған. Инклюзивті білім беруді жүзеге асыруды мектептерге қаржылық және әлеуметтік қолдау көрсететін муниципалитеттер қадағалайды. Инклюзивті білім беру саласындағы зерттеулерді, әзірлемелерді және консультацияларды Норвегияның инклюзивті білім беру ұлттық орталығы жүзеге асырады (Norwegian Centre for Inclusive Education).

Норвегияның Білім туралы заңына сәйкес, балалардың тұрғылықты жері бойынша мектеп таңдауға құқығы бар. Баланы ауыстыру басқа білім алушылардың мүддесі үшін талап етілетін ерекше жағдайлар болған кезде, білім беруді қажет ететін баланы тұрғылықты жері бойынша емес, онымен жұмыс істеудің барлық мүмкін нұсқаларын тексергеннен кейін ғана басқа мектепке ауыстыру туралы шешім қабылдануы мүмкін. Мұндай шешім екі себеп бойынша оң нәтиже бере алмайды: мектеп ауыстыру білім алушының жатақханада тұруына әкеледі және үйден мектепке бару тым көп уақытты алады. Дәл осы Заңда бейімделген білім алу құқығы, арнайы қолдау және көмекші персонал қызметтері сияқты инклюзивті оқыту ортасын құру үшін қажетті шарттар да көрсетілген. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арнайы қолдау көрсетудің себептері нашар оқу үлгерімі мен баланың оқу әлеуетін бағалау нәтижелері болуы мүмкін. Соңғы шешімді муниципалитеттің немесе ауданның жауапты ұйымы қабылдайды. Емтихан нәтижелері бойынша ерекше білім беруді қажет ететін бала өзіне тиесілі жеке білім беру жоспарын алады. Норвегиядағы инклюзивті және қолжетімді білім беру саясаты оқушыны емес, оқу ортасын өзгертуге бағытталған. Бұл саясатты жүзеге асыру үшін норвег мектептері барлық балалар ешбір ерекшеліксіз бірге оқи алатындай жағдай жасауға ұмтылады. Осы мақсатқа жету үшін мұғалімдер оқыту әдістерін оқушылардың әртүрлі қажеттіліктеріне бейімдейді

және оқушыларды ынталандыру және олардың мүмкіндіктерін толық ашу үшін оқытудың сараланған тәсілін қолданады. Болашақ мұғалімдер педагогикалық университеттерде оқу барысында ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеудің осындай қыр-сырын біледі. Педагогикалық мамандықтарда оқи отырып, түзету педагогикасы курсына студенттер білім алушылармен жұмыс барысында кездесуі мүмкін қиындықтар (әртүрлі болуына байланысты) туралы білім алады, сондай-ақ мектептің әртүрлі топтағы оқушыларымен жұмыс істеуін талдайды, бейімделген оқытудың арнайы білім беруден айырмашылығын талдайды. Курстың мақсаты – балалардың әртүрлі қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, оқу-тәрбие процесін бейімдей алатын маман дайындау [91].

Сингапур елінің тәжірибесі. Сингапур мемлекеті әрбір білім алушының әлеуетін барынша арттыруға ұмтылатын білім беру жүйесіне сәйкес келетін инклюзивті білім беру деңгейін дамытты. Дамуында жеңіл зақымдалуы бар балалар бейімделген мазмұндағы және қажетті ресурстармен қамтамасыз етілген жалпы білім беретін мектептерде оқиды. Сонымен қатар олардың ерекше оқу қажеттіліктері әртүрлі тәсілдермен қамтамасыз етіледі. Ерекше білім алуды қажет ететін білім алушылар жалпы білім беретін мектепте жеке оқытуға қосымша қолдау көрсетуді немесе сыныпта мұғалімнің көмекшісін қамтамасыз етуді қамтуы мүмкін. Екінші жағынан, дамуында күрделі зақымдалуы бар балалар арнайы мектептерде оқиды.

Сингапурдағы барлық негізгі мектептерде белгілі бір дәрежеде кедергісіз білім алу қамтамасыз етілген және мамандандырылған қызметкерлер де бар. Арнайы білім беру қажеттіліктері бойынша мамандар аптасына шамамен 30 минуттан 60 минутқа дейін жеке немесе топтық араласу, дағдыларды меңгерту немесе сыныпта қолдау көрсету арқылы оқыту мен мінез-құлықты қолдауды қамтамасыз етеді. Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуге дайындалған мұғалімдер оқу процесіне қолдау көрсетеді, оқыту стратегияларын жоспарлайды, сабақтарды бейімдейді және мектептегі басқа мұғалімдермен стратегияларды бөліседі. Сондай-ақ Сингапурдың Білім министрлігінен мектеп ортасында әлеуметтік өзара әрекеттесу кезінде қиындықтарға тап болатын оқушыларды қолдауға бағытталған әртүрлі араласу бағдарламалары бар [92]. Қазіргі уақытта Сингапурда инклюзивті білім беруге бағытталған іс-шаралар жасалуда. Үкіметтің ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды қолдауға бағытталған жұмыстары ерекше білім беруді қажет ететін адамдарға арналған

саясатты әзірлеуге жетекшілік ететін Бес жылдық ұлттық жол карталары болып табылатын негізгі жоспарларынан айқын көрінеді. Осылайша, 3-Мүмкіндік беру мастер-жоспарында (Enabling Masterplan 3, 2017-2021) ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың өмір сүру сапасын жақсартуға және білім берудегі инклюзивтілікті арттыруға көбірек көңіл бөлінеді [93].

Елдердің қарастырылған тәжірибесі бүкіл әлемде психофизикалық дамудың бұзылуына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін, атап айтқанда мүмкіндіктері шектеулі білім алушылар инклюзия деп аталатын тәжірибе аясында құрдастарымен бірге білім алуда деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Инклюзия халықаралық декларацияларда, ұлттық заңнамада және бірнеше елдердің білім беру саясатында маңызды орын алады. Бұл саясат басқалармен қатар мектепке баратын ерекше білім беруді қажет ететін оқушылардың санын айтарлықтай арттырды.

Инклюзивті білім беру жүйесін енгізудің артықшылықтары:

1. Қоғамның мүгедектік мәселелерін түсінуі.
2. Дені сау балаларды мейірімділік пен түсіністік қасиеттеріне тәрбиелеу.
3. Мүмкіндігі шектеулі балалардың өзіне деген сенімін арттыру.
4. Сыныптастарымен бірге өсу, қоғам мәдениетінен хабардар болу және өз мәдениетін дамыту.
5. Құрдастарымен қарым-қатынас.
6. Мұғалімдермен өзара әрекеттесу.
7. Тәжірибеде жарамды білім алу.
8. Бейімделу және қоғамға интеграциялану.

Саламанка Декларациясына [94] сәйкес инклюзивті білім беру саясатының *міндеттері* төмендегідей:

- әрбір баланың білім алу құқығын қамтамасыз ету, өйткені ол мұндай құқыққа ие және оны білім алуға тиесілі;
- әр баланың оқуында оның жеке қабілеттерін, қызығушылықтарын, қажеттіліктерін ескеру;
- осы қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында білім беру жүйесіндегі оң өзгерістер үшін жағдай жасау.

Мақсаттар инклюзивті білім берудің *негізгі принциптерін* анықтайды:

1. Адамның құндылығы оның қабілеті мен жетістіктерімен өлшенбейді.
2. Әрбір адам сезінуге және ойлауға қабілетті.
3. Әр адамның қарым-қатынас жасауға құқығы бар.

4. Барлық адамдар бір-біріне мұқтаж.
5. Шынайы қарым-қатынас негізінде ғана сапалы білім алуға болады.
6. Барлық адамдар құрдастарының қолдауы мен достығын қажет етеді.
7. Кез келген адамның жетістіктері қолынан келетін істерімен өлшенуі тиіс.
8. Әртүрлілік адамды тек дамыта түседі.

Сонымен, инклюзивті білім беру шектетпейді, керісінше арнайы білім беру жүйесіндегі дәстүрлі қалыптасқан нысандарды дамытады және біріктіреді. Бұл ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуда табысқа жетуге ықпал етеді, бұл олардың өмірде кәсіби түрде жүзеге асырылуының алғышарттарын жасайды. Білім беру жүйесіне инклюзивті технологияларды енгізу арқылы біз балаларды айналадағыларға адамгершілік қатынасты, мейірімділікті, қайырымдылық пен толеранттылықты түсінуді тәрбиелейміз.

1.2 Инклюзивті тәжірибені дамытудағы тарихи-философиялық тәсілдер

Арнайы педагогика мен психология тарихының теориялық және әдістемелік негіздері өркениеттік, әлеуметтік-формациялық, антропологиялық көзқарастарға сүйеніп, тарихи фактілер мен құбылыстарды аксиология тұрғысынан зерделеу (Н.М. Назарова).

Өркениеттік көзқарас тұрғысынан ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселесін зерттеу, ғылым мен білімнің өзіне тән даму деңгейімен белгілі бір өркениеттің тарихи дамуының жалпы аясында жүзеге асырылады. Білім беру ұйымдарының қызметін және педагогикалық теорияларды талдау оның тарихи дамуының белгілі бір кезеңіндегі қоғамдағы идеологиялық, экономикалық, әлеуметтік жағдайдың жалпы аясында ғылыми білімнің және тәжірибенің мүмкіндіктерінің даму деңгейін ескере отырып жүзеге асырылады.

Әлеуметтік-формациялық көзқарас саясаттың, идеологияның, мәдениеттің және белгілі бір әлеуметтік-экономикалық формацияның қалыптасуы қоғамдағы ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларға деген қарым-қатынастар мен көзқарастардың қалыптасуына қалай әсер еткенін түсінуге көмектеседі.

Адамның дамуымен байланысты антропологиялық көзқарас арнайы білім беру тарихының фактілері мен құбылыстарын және арнайы педагогика мен психологияның ғылыми жетістіктерін адамның қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін, оның тұлғалық маңызы мен қоғамдағы орнын түсіну тұрғысынан талдауға көмектеседі. Антропологиялық көзқарастың негізгі идеясында баланың жеке басы,

оның денсаулығы мен әл-ауқаты педагогикалық процестің негізгі маңызды бөлігі болып табылады. Білім берудің мақсаты – интегралды тұлға ретінде қарастырылатын адамның жеке басы. Білім беру мазмұнында ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әр тобына арналған стандарттар айтарлықтай ерекшеленуімен көрініс табады.

Аксиологиялық көзқарас – мәдениет пен құндылықтарды дамытумен байланыстырып, құндылықтарды білім беру мақсаттарын анықтаудың негізі ретінде талдап, барлық құбылыстарды олардың ерекше қабілеті бар адамдарды тәрбиелеудегі маңыздылығы тұрғысынан қарастыруға мүмкіндік береді. Әртүрлі тарихи кезеңдерде, әртүрлі әлеуметтік-экономикалық формациялар жағдайында мемлекет пен қоғамның оларға деген құндылық қатынасының ерекшеліктерін ескере отырып, тәрбиелік қажеттіліктері өтеледі.

Барлық тарихи дәуірлерде қоғамда ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаға деген көзқарас көптеген факторлар жиынтығымен анықталды. Олардың ішінде қоғамның өндірістік күштерінің даму деңгейі, экономика жүйесі, өндірістік қатынастардың сипаты, сондай-ақ қоғамның саяси, моральдық, діни, философиялық және басқа да көзқарастары сияқты бірқатар қосымша факторлар жетекші болып табылады. Қарым-қатынас палитрасы арнайы көмекті қажет ететін жандарға шыдамдылық танытпау, оларға қатыгездікпен қарау, қамқорлық жасау, тікелей материалдық және моральдық көмек көрсетуді қамтиды.

Тарихи көзқарас негізінде қоғамдағы қарым-қатынас мәселесіне қарау және онтогенездің әртүрлі кезеңдерінде және әртүрлі институционалдық жағдайларда арнайы көмекті қажет ететін балалардың әртүрлі санаттарына түзету-педагогикалық көмек көрсету көптеген авторлардың еңбектерінде ұсынылған (А.Г. Басова, Г.Н. Батов, Л.С. Волкова, В.В. Воронкова, А.Н. Граборов, В.П. Гудонис, Л.А. Головцц, Х.С. Замский, Л.А. Катаева, Г.Н. Пенин, Н.М. Назарова, В.И. Селиверстов, Е.А. Стребелева, В.А., Феоктист).

Н.Н. Малофеев ерте заманнан бүгінгі күнге дейінгі қоғамның мүгедектерге деген эволюциялық және революциялық қатынасын көрсететін бес кезеңді және арнайы білім беру жүйесінің қалыптасуының үш кезеңін белгілейді:

- бірінші кезең – агрессия мен шыдамсыздықтан даму мүмкіндігі шектеулі жандарға қамқорлық көрсету қажеттілігін түсінуге дейін;

- екінші кезең – даму мүмкіндігі шектеулі жандарды қабылдамауды сезінуден психофизиологиялық бұзушылықтары бар балаларды оқыту мүмкіндігін түсінуге

дейін; балалар үйінен жеке білім беру тәжірибесі арқылы алғашқы арнайы білім беру ұйымдарына дейін;

- үшінші кезең –балалардың үш санатын (есту, көру қабілеттері және зияты зақымдалған) оқытудың орындылығын түсінуден бастап сенсорлық қабілеттері зақымдалған балаларды оқыту мүмкіндігін білуге дейін, балалардың білім алу құқығын тануға дейін. Бұл кезең арнайы білім беру жүйесінің қалыптасуының бірінші кезеңіне сәйкес келеді;

- төртінші кезең – балалардың үш санатын (есту, көру қабілеттері және зияты зақымдалған) оқыту қажеттілігін түсінуден бастап, барлық балаларды оқыту қажеттілігін түсінуге дейін. Арнайы білім беру жүйесі үшін бұл екінші кезең – арнайы білім беру жүйесінің дамуы мен саралану кезеңі;

- бесінші кезең – бірдей құқықтан бірдей мүмкіндіктерге дейін; оқшауланудан интеграция мен инклюзияға дейін. Арнайы білім беру жүйесі дамуының үшінші кезеңінің жетекші тенденциясы мүмкіндігі шектеулі балаларды кешенді, инклюзивті оқыту болып табылады.

Дәл осылай кезеңдерге бөлу қоғамдағы мүмкіндігі шектеулі адамдарға деген көзқарастың тарихи өзгеруінің және олардың әртүрлі мәдени қауымдастықтарда білім алуына жағдай жасаудың жалпы түсінігін байқауға мүмкіндік береді.

Философия арнайы педагогика мен психологияның әдіснамалық негізі болып табылады. Арнайы педагогика мен психология мәселелерін зерттеудегі философиялық білімге сәйкес келесі негізгі дүниетанымдық аспектілерге бөлінеді:

- онтологиялық аспект – бұл аспект көмегімен, болмыс құрылымында арнайы білімнің орны анықталады;

- аксиологиялық аспект – педагогикалық басымдықтарды белгілеуге және арнайы білім берудің құндылық алғышарттарын нақтылауға қызмет етеді;

- гносеологиялық аспект – оқу мен таным арасындағы байланысты анықтауға мүмкіндік береді;

- философиялық-антропологиялық аспект – осы аспект көмегімен адамның даму ерекшеліктерін, ішкі жан дүниесінің жай-күйін, адам өмірі мен әлеуметтену ерекшеліктерін тереңірек түсінуге ықпал етіп, мүмкіндігі шектеулі жандарға қатысты ғылыми деректер қорытылады;

- тарихи-философиялық аспект – мүмкіндігі шектеулі жандардың өмір сүруіне қатысты деректер мен оларға қатысты қоғамдағы қарым-қатынас туралы бұрынғы замандағы философтардың көзқарастарын қайта құруға мүмкіндік береді.

- әлеуметтік-философиялық аспект – арнайы педагогика мен психологияның қазіргі жағдайын түсіну үшін өте маңызды, өйткені ол әлеуметтік-мәдени аспектідегі барлық өзгерістерді қарастыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі білім беру парадигмасында әр адамның қалыптасуы мен өзін-өзі тұлға ретінде қалыптастыру идеясы (тұлғаға бағытталған көзқарас) алға шығады. Инклюзия бүкіл әлемде ең гуманистік білім беру тәжірибесі ретінде танылады. Инклюзивті білім беру балаларға қатысты кез келген кемсітушілікті болдырмайтын, барлық адамдарға тең қарым-қатынасты қамтамасыз ететін, бірақ ерекше білім беруді қажет ететін балаларға жағдай жасайтын идеологияға негізделген.

Аксиологиялық аспект идеялары инклюзияның негізін құрайды. Инклюзивті білім берудің теориясы мен тәжірибесіне, аксиологиялық негіздеріне бостандық, барлық адамдардың тең құқылы болуы және адам қадір-қасиетін тану құндылығы туралы идеяларды жатқызуға болады. Әдістемелік тұрғыдан аксиология инклюзивті білім беру философиясының негізі ретінде философиялық-педагогикалық антропология идеяларымен қисынды түрде толықтырылады. Осыған сәйкес мүмкіндігі шектеулі жанға білім беру маңызды, олардың өзін-өзі дамытуына және өзін-өзі тұлға ретінде қалыптастыруына серпін береді. Мүмкіндігі шектеулі жанның өмір бойы әлеуметтік-мәдени ортамен диалог құруы және белсенді араласуы арқылы инклюзия әлеуметтенуге ықпал етеді.

Инклюзияның философиялық мәселелерін зерттеу этика мәселелерін, адамның мінез-құлқының нормалары мен ережелерін, бірлескен оқыту жағдайында адамдардың бір-біріне қатысты міндеттерін, инклюзивті білім беру ортасын қалыптастыру мәселесін қозғайды. Зерттеушілердің басты назары педагогикалық деонтология мәселелеріне, инклюзия жағдайында жұмыс істейтін мұғалімнің кәсіби қызметіндегі борыш, моральдық талаптар мен стандарттарға аударылады (Н.М. Назарова, И.А. Филатова, И.М. Яковлева).

Шетелдік және отандық білім беру философиясында конструктивистік әдістеме маңызды орын алады. Конструктивистік дидактика тұрғысынан мазмұнды бейімдеу, әдістерді, тәсілдерді, оқыту құралдарын, бақылау нысандары мен әдістерін және оқыту нәтижелерін бағалау критерийлерін өзгерту, түрлендіру жасалуы керек. Сонымен қатар балалардың жеке қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне сәйкес білім беру ұйымының ортасын тиісті түрде ұйымдастырылуы керек (В.К. Загвоздкин, М. Чошанов и др.) [95].

1.3 Білім беру ортасы ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің аспектісі ретінде

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы білім беру процесіне қосу – бұл барлық жоғары дамыған елдерде болып жатқан жаһандық процесс. Ғалымдар инклюзивті білім беруді жоғары психикалық функциялардың дамуының сезімтал кезеңдерінен өту нәтижесінде, «әлеуметтік дислокацияның» және онымен байланысты қайталама даму ауытқуларының алдын алу үшін қалыптастырды.

Қазіргі қоғамда психофизикалық дамуының бұзылуынан туындаған ерекше білім беруді қажет ететін балалар санының қарқынды өсуінің тұрақты тенденциясы байқалды. Инклюзивті білім беруді дамыту ерекше білім беруді қажет ететін балалар арналған білім беру жүйесін жетілдірудің маңызды және перспективті бағыттарының бірі ретінде қарастырылуы керек.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды, әдетте, баланың және оның ата-анасының тұрғылықты жері бойынша орналасқан жалпы білім беретін ұйымдары оқытуын ұйымдастырып, олардың отбасында тұруы мен тәрбиесі үшін жағдай жасауға мүмкіндік беруі қажет. Сондай-ақ олардың әлеуметтік бейімделуі мен қоғамға кірігу мәселелерін тиімді шешу керек.

Инклюзивті білім берудің мәні мынада: денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың қажеттіліктерінің әртүрлілігіне ресурстар жиынтығы, соның ішінде ең аз шектелген және ең көп қамтылатын білім беру ортасы сәйкес келуі керек.

Бұл білім беруді ұйымдастыру жұмыстары ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жеке өзін-өзі дамытып, тұлға ретінде қалыптастыруына және толыққанды әлеуметтік өміріне мүмкіндік беретін бейімделген білім беру ортасын құруды көздейді.

Инклюзивті білім берудің принциптері:

- тұрғылықты жері бойынша барлық балаларды мектептің оқу процесіне және әлеуметтік өміріне араластыру;

- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды білім берудің бастапқы кезеңінен бастап білім беру ортасына араластыру;

- әрбір білім алушының қажеттіліктерін қанағаттандыратын оқыту жүйесін құру;

- барлық білім алушының жетістігін, қауіпсіздігін және құндылығын қамтамасыз ету.

Инклюзияның вариативті формаларын әзірлеу және оларды тәжірибеге енгізу кезінде келесі мәселелерді шешу қажет:

- көмек қажет ететін балаларға арнайы педагогикалық көмекпен қамтуды кеңейту;

- «ерекше» балаларға жалпы білім беру ортасына араласу мүмкіндігін беру;

- ата-аналарға қажетті кеңес алу мүмкіндігін қамтамасыз ету;

- интеграцияланған балалармен жұмыс істейтін мұғалімдерге тұрақты және білікті көмек пен қолдау көрсету.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды интеграциялаудың келесі нұсқалары бар:

- ерте жастан түзету жұмыстарын жүргізу арқылы интеграциялау;

- инклюзивті оқытуға қосу үшін балаларды негізделген іріктеу жұмыстарын жасау;

- әрбір балаға міндетті жеке түзету көмек жұмыстарын жүргізу.

Интеграцияның екі негізгі формасы бар: әлеуметтік және педагогикалық. Бірінші форма ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды біріктірілген білім беру ортасы шеңберіндегі жалпы қоғамдық қатынастар жүйесіне бейімдеуді көздейді. Екінші форма ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы оқу жоспарында белгіленген оқу материалын меңгеру үшін қалыптастыруды көздейді. Интеграция аясында ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың әлеуметтенуіне ықпал ететін жалпы және арнайы білім беру жүйелерінің өзара бірлесіп жұмыс жасауы керек деп саналады.

Сонымен қатар ерекше білім беруді қажет етпейтін білім алушылар өздерін көп субъективті ортаға енгізе отырып, яғни психофизикалық зақымы бар құрдастары кіретін біртұтас қауымдастықты қабылдап, қоршаған әлеуметтік ортаны оның әртүрлілігін де қабылдайды.

Сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін балалардың басқа құрдастарынан бейімделу мүмкіндіктерімен ерекшеленетінін ескеру қажет. Бұл, ең алдымен, мұндай балалардың құрдастарымен бірге жүргізілетін оқу барысында бейімделу ерекшеліктерінен көрінеді. Жалпы балалардың оқуға бейімделу процесі өте күрделі екені белгілі.

Бұл балалардың жас ерекшеліктері мыналармен сипатталады:

- өте жоғары қарқынмен даму, соның ішінде әлеуметтік, дененің барлық мүшелерінің жұмысын жақсартады;

- баланың физикалық күйімен бірге жүйке-психикалық және әлеуметтік дамуы ажырамай қарқынды дамиды;

- бейімделу процесін оңтайландыруда маңызды фактор ретінде ересек адам жетекші рөл атқарады.

Ерекше білім беруді қажет ететін баланың бейімделу қабілеті келесі жағдайларда әлсірейді:

1. Мүгедектіктің сипаты (көру, есту қабілетінің зақымдалуы, тірек-қимыл аппаратының бұзылуы, психикалық және жалпы аурулар).

2. Психофизиологиялық сипаттамалар (темперамент, биоритмикалық қасиеттер, есте сақтау сипаты және т.б.).

3. Физикалық денсаулығында қиындықтардың кездесуі. Мүмкіндігі шектеулі балалар мүгедектікке тікелей байланысты емес аурулармен әдеттегі сау балаларға қарағанда жиі және созылмалы аурулармен ауыратын балаларға қарағанда жиі ауырады. Оларға соматикалық әлсіздік тән.

4. Қарым-қатынас үшін психологиялық мүмкіндіктердің жетіспеушілігі (отбасының тұйық әлемінде білім алу жағдайлары, үйде оқыту, құрбыларының сақтықпен қарауы, мұғалімнің оқушымен қарым-қатынас құруда ыңғайлы тәсіл таба алмауы, оның мәселелерін ешкімнің түсінбеуі, оның мүмкіндіктерінің қандай екенін ешкімнің білмеуі, үлкендердің тарапынан баланы өте қатты өбектеу, бұл психологиялық және әлеуметтік тұрғыдан әлі сәби дәрежесіндегі, коммуникативті тұрғыдан дәрменсіз тұлғаны қалыптастырады).

5. Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың нақты қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін материалдық ресурстардың болмауы (қозғалыс құралдары, есту аппараттары, арнайы құрылғылар және т.б.), сондай-ақ баланың қабілетін айтарлықтай шектейтін қоғамның архитектуралық және психологиялық кедергілерінің болуы, әлеуметтік бейімделуде мүмкіндіктерін шектейді.

6. Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жасына сәйкес іс-әрекеттерге қатысу мүмкіндігінің шектелуі (ойын, оқу, еңбек, қарым-қатынас), бұл баланы әлеуметтік бейімделу негіздерінен айырады. Нәтижесінде, ата-аналар мен қоғам мұндай баланы қиын өмірлік жағдайларға қатысудан қорғауға тырысады, бұл бейімделу механизмін қалыптастыруға және нығайтуға ықпал етпейді және баланың жеке басының дамуын тежейді.

7. Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әлеуметтік бейімделуіне және олардың қоғамға интеграциялануына тікелей кедергі келтіретін әртүрлі

психологиялық зақымдар мен бұзылулар, мобильділік пен дербестіктің шектелуі, өз жасына сәйкес қалыпты іспен айналысуындағы қабілетінің бұзылуы.

8. Ерекше білім беруді қажет ететін баланы бейтаныс ортада табу, бұл балалардың әдеттегі белсенділігін тежейді, бұл жаңа орта туралы ақпараттың жеткіліксіздігімен байланысты орын алады.

Ерекше білім беруді қажет ететін оқушылардың білім беру ортасына сәтті бейімделуіне кедергі болатын факторлар олардың психикалық дамуының жалпы деңгейі және тұлғаның орталық сфераларының (танымдық, әлеуметтік, эмоционалды-жігерлі) жетіспеушілігі болып табылады. Сонымен бірге олардың психодиагностикалық көрсеткіштерінің төмендеуін табысты интеграцияға қарсы көрсеткіштер ретінде қарастыруға болмайды, тек әлеуметтік құзыреттердің дамуының ең төменгі деңгейін қамтамасыз ететін жағдайлар жасау қажеттігін көрсетеді.

Білім алушылардың әлеуметтік жетілу талаптары – бұл әлеуметтік мінез-құлық дағдылары мен ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынастың өнімді формаларындағы құзыреттер жиынтығы. Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың бейімделуін қиындататын факторлар, оларда әлеуметтік жеткіліксіздіктің дамуына әкеледі.

Әлеуметтік жетіспеушілік түсінігі мыналарды қамтиды:

- өзі-өзіне қызмет көрсету мүмкіндігі шектеулі;
- физикалық қимылы шектеулі;
- қозғалыстың шектелуі;
- қоғамға сәйкес өзін-өзі ұстау мүмкіндігінің шектелуі;
- жас ерекшеліктеріне сай іс-әрекетпен айналысу мүмкіндігінің шектелуі;
- экономикалық тәуелсіздіктің шектелуі;
- кәсіби қызметті жүзеге асыруда мүмкіндігінің шектелуі;
- қоғамға интеграциялану мүмкіндігінің шектелуі.

Арнайы әлеуметтік топ ретінде ерекше білім беруді қажет ететін балалар интеллектуалдық, сенсорлық және/немесе қимыл-қозғалыс дамуындағы ерекшеліктеріне, сондай-ақ соматикалық ауруларына байланысты өздерінің оқу, коммуникативті әрекеттерін және мінез-құлқын ұйымдастыруда айтарлықтай қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Зерттеушілер әлеуметтену ерекшеліктері әртүрлі деңгейдегі ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларда көрінетінін атап көрсетеді. Бұл жағдайда бастапқы физиологиялық деңгейдегі зақымдалу біріншілік болып табылады, ал кейінгі

деңгейлердегі зақымдалулар (психологиялық, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік) қайталама сипатта болады және белгілі бір жағдайларда қайтымды болады. Белгілі бір әлеуметтік мазмұны бар білім беру ортасы ерекше білім беруді қажет ететін жастарды қолжетімді қызмет пен әлеуметтік қарым-қатынасқа қосуды қамтамасыз ете алады, сол арқылы олардың табысты әлеуметтенуіне ықпал етеді. Әлеуметтік бейімделу аспектісі ретінде білім беру инклюзиясында ерекше білім беруді қажет ететін балаларға көмек көрсетуді олардың ата-аналарының ғана емес, сонымен бірге бүкіл қоғамның проблемасы ретінде қарастыру үрдісі бар. Инклюзивті білім беруде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қалыпты әлеуметтік өмірге бейімдеуден гөрі қоғамның өзін өзгертуге баса назар аударылады. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды медициналық, психофизиологиялық, педагогикалық және әлеуметтік қолдауды дамытудың кешенді тәсілін құру арқылы әлеуметтік сипаттағы қиындықтарды азайтуға болады. Сонымен, жаңа әлеуметтік саясаттың негізгі мақсаты – қоғамның барлық мүшелеріне тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету үшін қоршаған ортаны өзгерту.

1.4 Инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің өзіндік сана-сезімін қалыптастырудың педагогикалық шарттары

Теориялық және әдістемелік тәсілдерді зерттеген ғалымдардың (Б.Г. Ананьев, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн) еңбектерінде «өзіндік сана-сезім» ұғымының жекелеген аспектілерін дамытудың нақты мәселелерін қарастыратын еңбектер бар. Инклюзивті тәсіл балалардың әртүрлі білім беруді қажет ететінін түсіну және осы қажеттіліктерге сәйкес қызмет көрсетуді қамтиды. Яғни, инклюзивті білім беру – бұл физикалық немесе интеллектуалдық ерекшеліктеріне, ұлтына, әлеуметтік тегіне және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан кез келген бала білім ала алатын оқу процесі [96].

Ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларды оқытудың бұл тәсілі арнайы оқу орындарында оқытуды ұйымдастырудан түбегейлі ерекшеленеді. Оның мәні – ерекше санаттағы адамдарды қоғамнан бөлу емес, оқу-тәрбие процесінің барлық кезеңдерінде – балабақшадан бастап жоғары оқу орындарына дейін қоғамға қосу.

Инклюзия процесі белсенді түрде дамып келеді, бірақ бұл процесте жауаптардан гөрі сұрақтар әлі де көп. Атап айтқанда, енгізілген оқыту процесінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың өзіндік санасын қалыптастырудың

педагогикалық шарттары туралы сұрақ туындайды. Педагогикалық шарттар деп бір немесе басқа сапаны дамытуға, атап айтқанда, инклюзивті оқыту жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің өзіндік сана-сезіміне бағытталған психологиялық-педагогикалық шаралар кешені түсіндіріледі.

Өзіндік сана-сезім (ағыл. self-consciousness) — адамның өзін жеке тұлға ретінде сезінуі [97]. Өзіндік сананы дамыту процесінде екі негізгі қағида қолданылады: даму принципі және сана мен әрекеттің бірігу принципі. Даму принципі адамның өмір бойы өзіндік санасының даму фактісін анықтайды. Сана мен әрекеттің бірігуінің принципі ішкі сезімдерді сыртқы жағдайлармен анықтау болып табылады. Яғни, өзіндік сананың қалыптасуына ішкі және сыртқы жағдайлар әсер етеді.

Инклюзивті білім беруде сыртқы жағдайлар арнайы ұйымдастырылған оқу ортасының жағдайынан айтарлықтай ерекшеленетіндіктен, өзіндік сана-сезімді дамыту процесі де ерекшеленетін болады. Өзіндік сана-сезім құрылымында үш негізгі компонент ажыратылады: когнитивті, әсер етуші және реттеуші. Осыған байланысты психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің үш негізгі бағытын бөліп көрсетуге болады.

Біріншіден, бұл «Мен» (когнитивті компонент) позитивті имиджін құру, мұғалімдері мен құрдастары тарапынан немқұрайлы қабылдау (аффективті компонент), сондай-ақ адамның мінез-құлқы мен өзін-өзі сезінуін реттеу қабілеті (реттеуші компонент). «Мен» позитивті имиджі өзіңіз туралы, содан кейін айналаңыздағы сіздің орныңыз туралы идеяны құруды қамтиды. Демек, бұл құрылым әсер етудің екі түрін – психологиялық және педагогикалық – өзіндік сана-сезімді қалыптастыру үшін бір мезгілде ішкі және сыртқы жағдайларды жасауды қамтиды. Жасөспірімдік кезеңде сыртқы бағалаудан ішкі бағалауға қайта бағдарлану құбылысы жүреді.

Сондықтан ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдерде өздері туралы адекватты ішкі идеяларды құруға ықпал ету қажет. Жасөспірімдер үшін референттік топ олардың құрбылары (ерте жасөспірімдікте – бір жынысты, үлкен жасөспірімдікте – қарама-қарсы жыныс өкілдеріне) болатынын ескере отырып, жасөспірімдер үшін осы топтың бір бөлігі болу, «басқалармен бірдей болу», өздерін осы топпен сәйкестендіру маңызды екенін есте ұстауымыз керек [98].

Инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімнің өзіндік сана-сезімі эмоционалды-бағалаушы компонентін дамыту үшін, жасөспірімді қатарластарының қабылдауына ықпал етуі қажет. Құрдастары

да, мұғалімдері де ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдерді тең дәрежеде, бағалаусыз қабылдауды (дене немесе интеллектуалдық қиындықтарына қарамастан) дамытуы керек. Когнитивтік және әсер етуші, реттеуші компонентпен қатар өзіндік сана-сезімнің белсенділік компоненті ажыратылады. Бұл ерекше білім беруді қажет ететін білім алушының әлемде жеке тұлға ретінде өзінің белсенді іс-әрекеттерінің көрінісін береді. Бұл кезеңде ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдерде мінез-құлықты көрсетудің сындарлы әдістерін насихаттау маңызды. Өзі туралы «Менмін!» деп жариялау мүмкіндігіне жағдай жасау керек. Жасөспірімнің қажеттіліктері мен қиындықтарына арқылы емес, сындарлы түрде өзіндік Менін көрсете алуы керек. Біз оны белгілі бір қиындықтары мен қажеттіліктері бар болғандықтан емес, қоғамның белсенді мүшесі екенін көрсеткені үшін қабылдаймыз деген ойды жеткізуіміз керек (ән салады, сурет салады, кесте тігеді, тамаша әзілдейді, т.б.). Психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету бойынша жұмыс ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдерге, олардың сыныптастарына, ата-аналарына (ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдерге де, олардың нормативті түрде дамып келе жатқан құрдастарына да), сондай-ақ педагогикалық ұжымға да бағытталған.

Ерекше білім беруді қажет ететін баланың өзіндік санасын қалыптастыру процесінде ата-ананың рөлі өте маңызды. Бала өзі туралы алғашқы бағалауды өте ерте жасында ата-анасынан алады. Әрі қарай дамуда ата-аналар да маңызды рөл атқарады, өйткені бала жағдайды ата-ананың көзқарасы мен ата-анасының оған деген көзқарасы арқылы қабылдайды. Ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің өзіндік сана-сезімін қалыптастыру процесінде ата-аналардың маңыздылығын асыра бағалау қиын, сондықтан олардың атынан одақтастар табу, ата-аналардың өздері ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің өздерін адекватты және оң қабылдауына ықпал етуі үшін баласына қатысты барабар және белсенді ұстанымды қалыптастыру өте маңызды. Осыған орай, ата-аналар өзіндік сананы қалыптастырудың әрбір кезеңіне қатысады. Педагогикалық шарттарды жүзеге асыру жолдары оқытудың құралдары, әдістері мен технологиялары болып табылады.

Оқыту құралдары дегеніміз – мұғалімнің сөзі мен іс-әрекеті, сонымен қатар мұғалімнің сабақ беру барысында пайдаланатын кез келген материалдық объектілері және оқыту субъектісі. Педагогикада оқыту құралдары деп жалпылама түрде көмекші материалдар мен құралдар, әртүрлі құрал-жабдықтар мен нақты объектілер, сондай-ақ белгілі бір дидактикалық міндеттерді орындай отырып,

мұғалімнің өз мақсатына неғұрлым табысты және нәтижелі жетуіне мүмкіндік беретін іс-әрекет түрлері деп түсіндіріледі [99].

Инклюзивті оқыту контекстінде оқыту құралдары әртүрлі мүмкіндіктері шектеулі балалардың оқуына жағдай жасаудың негізіне айналады.

Заманауи құрал-жабдықтардың көмегімен әртүрлі санаттағы білім алушылар арасындағы кедергілерден құтылуға болады. Заманауи оқыту құралдарын әр оқушының қабілетін, даралығын көрсетуге, сонымен қатар өзін-өзі тануына техникалық мүмкіндік жасау үшін пайдалану керек. Оқыту әдістері – бұл білім мазмұнын меңгертуді, оқушылардың психикалық күші мен қабілеттерін дамытуды, олардың өзін-өзі тәрбиелеу мен өздігінен білім алу құралдарын меңгеруін қамтамасыз ететін мұғалім мен оқушылардың бірізді, өзара байланысты әрекеттерінің жүйесі [100].

Жасөспірімдерде өзін-өзі танудың когнитивті және әсер етуші компоненттерін қалыптастыру, сонымен қатар қатарластарымен қарым-қатынасты дамыту үшін оқытудың белсенді әдістерін қолдану керек. Мысал үшін, миға шабуыл әдісі, іскерлік ойын, дөңгелек үстел, кейс-стади, проблемалық оқыту, пікірталас әдісі, зерттеу әдісі және т.б.

«Білім беру технологиясы» түсінігінің көптеген анықтамалары бар. ЮНЕСКО анықтамасы бойынша білім беру технологиясы – білім беру нысандарын оңтайландыру мақсатында техникалық және адам ресурстарын және олардың өзара әрекетін ескере отырып, оқыту мен оқудың барлық жүйесін құрып, қолданудың және анықтаудың жүйелі әдісі.

Ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің өзіндік сана-сезімін қалыптастыруға ықпал ететін педагогикалық технологиялардың ішінде тұлғаға бағытталған оқытуды, ынтымақтастық педагогикасын, топтық жұмыс технологиясын, диалогтік оқытуды, шығармашылық және проблемалық педагогикалық технологияларды, жобалау технологиясын ерекше атап өтуге болады. Оқушылардың тек мұғаліммен ғана емес, бір-бірімен өзара әрекеттесуін көздейтін интерактивті педагогикалық технологияларға баса назар аудару керек. Бұл жасөспірімдердің өзіндік санасының когнитивті және әсер етуші компоненттерінің қалыптасуына ықпал етеді.

Адамгершілік-тұлғалық көзқарас мектептегі тәрбие жүйесінің маңызды бөлігіне тұлғалық қасиеттердің тұтас жиынтығын дамытуды қояды. Осы дамудың өлшемі мектептегі білім берудің басты нәтижесі, мұғалімнің, тәрбиешінің, басшының, жалпы білім беру ұйымының жұмыс сапасының критерийі болып

жарияланды. Бұл тәсіл мектепті баланың жеке басына, оның дамымаған қабілеттері мен мүмкіндіктеріне, бостандық пен әділдік, ізгілік пен бақыттың адамгершілік әлеуеттері жасырынған ішкі әлеміне қарай бұрады. Мұғалімнің мақсаты – жасөспірімнің осы ішкі күштері мен мүмкіндіктерін оятып, жеке тұлғаның неғұрлым толық және еркін дамуына пайдалану.

Оқу-тәрбие процесінде балаға ізгілікті және тұлғалық көзқараспен қарау – тұлғалық-бағдарлы педагогикалық технологиялардың негізгі буыны. Сондай-ақ коммуникативті негізі және инклюзивті білім берудің құрамдас бөлігі болып табылады. Жеке көзқарас ең маңызды міндеттердің бірі ретінде, жағымды «Мен» тұжырымдамасын қалыптастыруды қамтиды. Мұны істеу үшін, ең алдымен, жасалуы қажет жұмыстар:

- әрбір жасөспірімді қайталанбас тұлға ретінде көру, құрметтеу, түсіну, қабылдау, оған сену;

- мектептегі іс-әрекеттер мен оқулар қуаныш әкелетіндей жағдай жасау, жеке жетістікке жетуіне мүмкіндік беру, мақұлдауға, қолдауға, ізгі ниетке жағдай жасау керек;

- тікелей мәжбүрлеуді, сондай-ақ жасөспірімнің артта қалуына және басқа да кемшіліктеріне баса назар аударуды болдырмау;

- мүмкіндіктер беріп, жасөспірімдерге оң іс-әрекетте өзін-өзі тұлға ретінде қалыптастыруға көмектесу, «Әр баланың бойында бір ғажайып бар» екендігіне сену [101].

Сонымен, инклюзивті білім беру процесінде ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің өзіндік сана-сезімін қалыптастырудың ең тиімді педагогикалық шарттары:

- инклюзивті оқытудың психологиялық жайлы атмосферасын, әрбір тұлғаның көрінуіне ықпал ететін білім беру кеңістігін құру (өзіндік сана-сезімнің белсенділік құрамдас бөлігі);

- инклюзивті білім беру процесінде жасөспірімдер арасында өзіндік сана-сезімді қалыптастыру үшін техникалық оқыту құралдарын пайдаланудың дидактикалық мүмкіндіктерін жасау;

- ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің өзіндік сана-сезімінің негізгі компоненттерін дамыту үшін жағдай жасауға ықпал ететін инклюзивті білім беруді ұйымдастырудың ең белсенді әдістері мен нысандарын пайдалану;

- инклюзивті оқыту үдерісіне интерактивті педагогикалық технологияларды (портфолио-технологиялар, кейс-әдістер, Дальтон жоспары; бірлескен оқытудың

әртүрлі технологиялары) жүйелі түрде енгізу, жасөспірімдердің психикалық белсенділігін арттыру және сол арқылы олардың өзіндік сана-сезімін қалыптастыру;

– сыныптан тыс психологиялық жұмыстар жүйесін кеңейту (жеке және топтық жұмыс, ерекше білім беруді қажет ететін оқушылар мен олардың ата-аналарына диагностика жасау және кеңес беру, толеранттылық пен коммуникативті дағдыларды дамытуға үйрету, өзін-өзі бағалау мен өзі-өзіне қарым-қатынасын түзету бойынша жеке жұмыс).

Инклюзивті білім беру процесінде ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің өзіндік сана-сезімін қалыптастырудың белгіленген педагогикалық шарттарының жиынтығы өзіндік сана-сезім компоненттерін (өзіндік сана-сезімін қалыптастыру, өзін-өзі бағалау және өзін-өзі реттеу) дамытуға бағытталған шаралар қатарын қамтиды. Балалармен жұмыс істейтін барлық мамандардың, сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарының іс-әрекеттерінің күрделілігін және әрекетінің өзара байланысын атап өту қажет.

Өзіндік сана-сезімнің қалыптасуы – адамның бүкіл өмірінде болатын күрделі процесс. Инклюзивті білім беру аясында мектептегі білім беру процесінде мүмкіндігі шектеулі жасөспірімдер тұрақты қолдауды және өзіндік санасын қалыптастыру үшін психологиялық-педагогикалық жағдай жасауды қажет етеді. Жұмысты тек жасөспірімдердің өздерімен ғана емес, сыныптастарымен, ата-аналарымен де жүргізілуі керек.

Психологиялық-педагогикалық қолдаудың мәні – ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімге өзіндік сана-сезімін қалыптастыруға, қабылдауға және оның даралығын сындарлы түрде көрсетуге үйренуге көмектесу.

Инклюзивті білім беру ортасы жеке ерекшеліктеріне, психикалық және физикалық мүмкіндіктеріне, даму ерекшеліктеріне қарамастан, барлық білім алушылардың білім алуға тең қолжетімділігін қамтамасыз ететін арнайы білім беру жағдайларының жиынтығы ретінде анықталады.

Білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру ортасын құрудың негізгі шарттары:

– инклюзивті білім беру саласындағы нормативтік құқықтық актілерді жүзеге асыру;

– қолжетімді (кедергісіз) сәулеттік-кеңістіктік ұйымының орынжайы болуы (білім беру кеңістігінің бейімделуі);

– білім алушылардың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыратын материалдық-техникалық, оқу-әдістемелік құралдары (арнайы оқу құралдары);

– оқу процесін дараландыру: бейімделген оқу жоспарлары мен оқу бағдарламалары; тәрбие әдістерінің формалары мен құралдарының өзгермелілігі мен икемділігі;

– мұғалімдердің инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеуге жеке және кәсіби дайындығы (инклюзивті білім беру идеясын құндылық ретінде қабылдау, үздіксіз білім алу және өзін-өзі дамыту);

– «отбасы-мектеп-қоғам» жүйесіндегі инклюзивті білім беру үдерісіне қатысушылардың өзара қарым-қатынасының шекарасын кеңейту.

Осылайша, инклюзивті білім беру ортасы барлық балалардың табысты әлеуметтенуі мен жұмысқа орналасуын қамтамасыз ету мақсатында олардың білім алу қажеттіліктерін барынша қанағаттандыру үшін оңтайлы жағдайлар жасауды көздейді.

Инклюзивті білім беруді жүзеге асыратын мектеп келесі принциптерге сәйкес келуі керек:

- барлық балалардың мектепте оқи алуға қабілеті бар екенін мойындайды;

- ұлтына, жынысына, ата-анасының әлеуметтік жағдайына, оқудағы қиындықтарының болуына және т.б. мәселелерге қарамастан барлық балаларды оқуға қабылдайды;

- барлық балалардың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қолдау көрсететін, гуманистік оқу ортасын, жүйелер мен тәжірибелерді құру үшін жұмыс істейді;

- мектептің даму үшін инновациялық ғылыми (кадрлық) әлеуеті бар.

Инклюзивті білім беруді дамытуда басымдыққа айналуы тиіс қызметтің принциптері мен бағыттары: аймақтың қажеттіліктеріне, мектептің білім беру қызметінің бағыттарына, ең алдымен білім алушының мүмкіндіктеріне (дене, зияткерлік және т.б.) және қажеттіліктері. Мысалы, баршаға қолжетімділік, көп мәдениеттілік, оқытуды даралау, кәсіби шеберлік пен гуманистік ұстанымға негізделген мұғалімдердің ынтымақтастығы, әлеуметтік серіктестік секілді құндылықтарға назар аударылуы қажет [102].

Көп мәдениеттілік елдің мәдени-этникалық құрамының алуан түрлілігімен байланысты және мектептің әртүрлі этникалық топтар мен мәдениеттерге жататын, әртүрлі әлеуметтік және экономикалық мәртебесі бар, әртүрлі

қабілеттері, қызығушылықтары мен оқу мақсаттары бар әртүрлі тілдерде сөйлейтін балаларды оқытуға дайын екендігін көрсетеді.

Білім беруді даралау барлық балалардың әртүрлі білім алуына байланысты, сондықтан мемлекеттік білім беру стандарты негізінде мектептер жеке жоспарлар мен жеке оқу бағдарламаларын жасайды немесе бейімдейді.

Педагогтердің кәсіби шеберлігі мен ынтымақтастығы, ең алдымен, ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу ерекшеліктерімен байланысты болады. Педагогтердің кәсіби шеберлігі мен ынтымақтастығы болашақ мұғалімдердің инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеуге дайындығын дамыту мәселесін де, қазіргі педагогикалық ұжымның педагогикалық шеберлігін арттыруды да қарастырады. Барлық педагогтердің ұжымдық ынтымақтастығы әр адам үшін мектептің табысты болуын қамтамасыз етуі керек. Әртүрлі профильдегі мамандар (пән мұғалімдері, тәрбиешілер, психологтар, дәрігерлер және т.б.) ұжым болып жұмыс істегенде, олар әр баланы дамытуға мүмкіндігі бар. Әлеуметтік серіктестік, яғни жергілікті қоғамдастықты, медициналық ұйымдарды, әртүрлі үкіметтік емес ұйымдарды, балалар отбасын мектеп өміріне тарту арқылы қосымша ресурстар көзіне айналдырып, сол арқылы әрбір оқушының оқу тиімділігін арттырады.

Оқу бағдарламасын ойдағыдай меңгеру үшін ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға ерекше жағдайлар жасалуы керек. Ең алдымен оқытудың тәсілдерін даралап, атап айтқанда, оқытуды ұйымдастыру шарттарын таңдап, тапсырмаларды орындау формасын даралап, нәтижелерді ұсынудың оңтайлы әдістері мен мерзімдерін таңдап, нәтижелерін сапалы бағалау жұмыстары жасалу қажет. Оқытуға деген көзқарастардың кез келген өзгерісі оның деңгейіне теріс әсер етпеуін ескеру керек [103].

Оқу процесін ұйымдастыру үлгісі – жалпы білім беретін мектепте ерекше білім беруді қажет ететін балалар тиісті оқу жоспарлары бойынша (стандартты және арнайы) оқытылатын кіріктірілген сынып. Оқу процесін ұйымдастырудың бұл үлгісі арнайы сыныптық және жеке оқытуға басымдық береді.

Жалпы білім беретін мектепке ерекше білім беруді қажет ететін балаларды ұйымдастырылған кіріктірілген сыныптар мен (немесе) арнайы сыныптарға қабылдау оқу жоспарын таңдау бойынша ұсынымдарымен қамтитын, ПМПК қорытындысы негізінде жүзеге асырылады.

Ерекше білім беруді қажет ететін баланы арнайы сыныптарға және кіріктірілген сыныптарға қабылдау (ауыстыру) ата-анасының (заңды өкілдерінің)

өтініші бойынша жүзеге асырылады. Мектеп директорының бұйрығымен қабылданады. Тірек-қимыл аппараты бұзылған, күрделі қиындықтары бар (психикалық дамуы тежелген, зияты, есту, көру қабілеттері зақымдалған, мінез-құлқында қиындықтары бар) оқушылар үшін кіріктірілген сынып – жалпы білім берудің барлық деңгейлерінде оқу процесін ұйымдастырудың басты нысаны [10].

Олардың арасындағы үлкен айырмашылықтарды ескере отырып, барлық балалардың біртұтас білім беру ортасына «қосуын» қалай қамтамасыз етуге болады? Әр балаға түбегейлі әртүрлі жағдайды қалай жасай аламыз? Балаларды әртүрлі ерекшеліктеріне қарамастан, барлығының басын біріктіріп қосу әбден мүмкін, бірақ одан әрі не істеу керек? Мектеп өзінің негізгі міндеті – әрбір балаға сапалы білім беру қызметін атқара ала ма? Әртүрлі сипаттамалары, қажеттіліктері, физикалық қабілеттерімен көптеген балалар бар, ал солардың барлығына білім беру ортасын «реттеу» мүмкін бе?

ЮНЕСКО инклюзивті білім беруді «білім алушылардың алуан түрлілігін позитивті түрде қабылдап, жеке айырмашылықтарын проблема ретінде емес, оқуды байыту мүмкіндігі ретінде қарастыратын динамикалық тәсіл» ретінде қарастырады. Инклюзияға деген бұл көзқарас ерекше білім беруді қажет ететін оқушыларға ғана емес, сондай-ақ барлық оқушылардың ерекшеліктеріне баса назар аударылып және пайдалы білім беруге бағытталады.

Дж. Леско (АҚШ) инклюзия дегеніміз әр оқушының біршама күрделі, бірақ оның қабілетіне сәйкес келетін білім беру бағдарламасы арқылы жаңа қырынан ашылуын білдіретінін атап көрсетеді. «Инклюзивтілік – қоғамдастыққа (достар тобына, мектепке, біз тұратын жерге) тиесілі» [104].

Бұл білім беру ортасының барлығына бірдей болатынын білдіреді. Алайда сонымен бірге әрбір бала (білім беру процесіне қатысушы) үшін «көпірлер» болуы керек. «Көпірлер» көмегімен олар осы ортаға қауіпсіз кіріп, қажет болған жағдайда бір білім беру аймағынан және деңгейінен екіншісіне өте алады.

Білім беру ортасының сапасының критерийі – баланың тұлғалық дамуын және қоғамға қосылуын қамтамасыз ете алуы. Ең алдымен, бұл барлық балалар айырмашылықтарына қарамастан, шынайы өзара араласып, жақсы қарым-қатынасын орнатуы – негізгі мақсаттардың бірі. Осы мақсаттарда балалардың өзара араласу процесінде әлеуметтік мінез-құлық нормаларын меңгеріп және оларды тәжірибе жүзінде іске асыру үшін, кедергісіз ортада бірлескен іс-әрекеттің әртүрлі формалары жасалады. Интеграцияның екінші маңызды деңгейі – барлық

санаттағы балалардың (қалыпты және ерекше білім беруді қажет ететін) мүдделерін ескеретін оқу жоспары мен бағдарламаларын анықталуы.

Дифференциалды білім беру үдерісінде бірлескен жұмыс уақытының арақатынасын орнату маңызды. Себебі әр адамға өзінің жұмыс жасау қабілеттілігіне сәйкес оқу мүмкіндігін береді.

Интеграцияның маңызды шарты – баланың өзінің оқудағы жетістіктері мен тұлғалық даму жетістіктерін бағалауға қатысуы. Инклюзивті білім беру мәселелерін зерттеуші ғалымдардың пікірінше, дәстүрлі фронталды оқытумен салыстырғанда, бірлескен оқу процесінде инклюзивті оқыту мен тәрбиелеудің әсері күшейеді. Бұл процесте шығармашылық әдістерді, мысалы үшін, драма, бейнеролик жасау, әртүрлі ұжымдық жобалар және т.б. пайдаланады. Гумандық педагогика деп аталатын инклюзивті педагогика әуесқойлық, білім алушылардың процестерге белсенді араласуы мен өз бетінше шешім қабылдауын болжайды. Мұның бәрі бірігіп, қосымша ресурстарды ашады және жаңа күш береді. Осы жұмыстардың барлығының мақсаты бір – баланың қоғамдағы өз орнын тауып, ықпалын, қатысуын күшейту.

Инклюзивті білім беру процесіндегі мұғалімдердің рөлі мен орны. Бір сыныптағы оқушылардың бірдей еместігі және олардың білім беру мақсатына жету деңгейінің әртүрлі болуы, әрине, көптеген деңгейлерде (оқыту мақсаттары, оқыту әдістері, техникалық құралдар, бағалау жүйесі және т.б.) оқытудың ойластырылған сараланған тәсілін талап етеді.

Бұл жағдайда фронталды оқыту екінші планға түседі, бірақ білім алушылардың өздік жұмыстарының көлемі, жеке, не жұппен, не топпен жұмыс жасауы керісінше артады. Дамуында проблемалары бар оқушылар баланың жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне де, білім беру бағдарламаларына да (негізгі мектеп бағдарламалары немесе арнайы білім беру бағдарламалары) бағытталған жеке жоспары бойынша кем дегенде ішінара оқуы керек. Оқушылардың жеке тәрбие жоспарын құрудың негізі – мұғалімнің баланы мұқият бақылауы [102].

Көптеген негізгі мектеп мұғалімдері бұрын соңды ерекше білім беруді қажет ететін балалармен қарым-қатынаста болмағандықтан, олар кенеттен ерекшеліктері бар оқушыларға деген (көбінесе жасырын) теріс пікірлерімен, кейде оқушылардың денсаулық жағдайына байланысты қиындықтарымен бетпе-бет келуден қорқуы мүмкін. Мұндай білім алушылармен жұмыс істеуде олар өздерін дәрменсіз сезінуі мүмкін. Көбінесе, уақытша немесе тұрақты, сыныпта екінші, тіпті үшінші мұғалім керек болуы мүмкін. Бұл барлық тарапты қанағаттандыратын ынтымақтастық

жолдары табылып, әрқайсысының рөлдері нақтылануы керек дегенді білдіреді. Мемлекеттік мектеп мұғалімдері мен арнайы педагогтер инклюзивті білім беруде өздерінің кәсіби рөлінің өзгергенін түсінуі керек. Осыны ескере отырып, олар өздерінің кәсіби білімдерімен қатар, өзара ынтымақтастық, ата-аналармен, басқа ұйымдармен, қызметтермен және т.б. әрекеттесу саласында тәжірибелік дағдыларды меңгеруі керек. Өйткені ата-аналармен бірге мұғалімдер де инклюзивті білім беруді табысты жүзеге асырушылардың бірі.

Қоғамның мүшелері ретінде олар өздерінің көзқарастарымен, мінез-құлқымен дамуында өзгерістері бар әртүрлі жастағы адамдардың қатарға қосылуына, қоғамдық қатынастардың қалыптасуына айтарлықтай оң әсер етуі мүмкін. Мектепте жұмыс істейтін мұғалімдерге оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес, инклюзивті білім беру саласы бойынша өздерінің біліктілігін арттыруға мүмкіндік беру керек. Мысалы, егер мұғалім көру қабілеті зақымдалған баланың өзі жұмыс істейтін мектепке түсетінін білсе, ол осы арнайы білім беру саласы бойынша білім алуы керек. Мұғалімдер қажеттілігіне қарай таңдай алатын, әртүрлі тақырыптық модульдерді ұсынуға болар еді [102].

Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін мұғалімдер университеттерде мақсатты түрде дайындалуы керек. Осы мақсатқа жету үшін университеттердің мұғалімдерді даярлау бағдарламалары инклюзивті білім берудің әртүрлі аспектілері бойынша модульдерді қамтуы керек.

Біріншіден, білім алушылар инклюзивті білім берудің іргелі принциптерін меңгеруі керек. Бұл жерде әңгіме ғылыми, тәжірибелік және нормативтік құқықтық база, инклюзивті білім беруді инфрақұрылымдық қамтамасыз ету мәселелері, инклюзивті білім беру процесінде өзінің кәсіби рөлін түсінуге қатысты мәселелер туралы болып отыр.

Екіншіден, олар психофизикалық қиындықтары бар балалардың даму жағдайы туралы, мысалы, олардың психологиялық қажеттіліктері, мүмкіндіктері мен қарым-қатынас жолдары туралы түсініктерін меңгеруі керек.

Білім алушыларды оқу пәндері бойынша (мысалы, математика) сапалы дайындаумен қатар, дидактикалық құзыреттіліктер мен әдістемелік білім, білік, дағдыны бір деңгейде меңгерулері қажет. Бұл гетерогенді топтарда жұмыс істеуге сараланған тәсілді іс жүзінде жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл әдіс ерекше білім беруді қажет етпейтін балалар үшін пайдалы екені белгілі. Бұл процеске психологиялық, физиологиялық, педагогикалық диагностика және қазіргі педагогикалық үдерістегі бақылау саласындағы біліктілік те кіреді.

Инклюзивті білім беруді оқу-әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз ету:

- ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған жеке тұлғаға бағытталған оқу жоспарлары мен бағдарламаларын әзірлеу;

- әдістемелік ұсынымдар әзірлеу, инклюзивті білім беруді ұйымдастырудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін ашатын, кешенді оңалту, инклюзия жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін балаларды әлеуметтендірудің алғышарттарын түсіндіретін оқу-әдістемелік құралдар әзірлеу;

- жалпы білім беретін мектептерде оқитын ерекше білім беруді қажет ететін оқушылардың білімін бағалау критерийлерін әзірлеу;

- инклюзивті білім беретін мектептерді ерекше білім беруді қажет ететін оқушылар тобын ескере отырып, арнайы оқулықтармен және көрнекі-дидактикалық материалдармен қамтамасыз ету;

- инклюзивті білім беру жағдайында жеке және сараланған тәсілді жүзеге асыру арқылы, оқушылардың психофизикалық дамуының ерекшеліктерінен туындаған нақты мәселелерді шешуге бағытталған, тұлғалық-бағдарлы оқу бағдарламасының түзету-дамыту компонентін жүзеге асыру [105].

Бұл ережелерді жүзеге асыру үшін құралдар мен технологиялар қажет. Олар бір уақытта әмбебап болуы керек, өйткені білім барлығына арналған, бірақ жеке тұлғаның өз білім алу мүмкіндіктері, қабілеттері мен қажеттіліктерін ескеру қажет. Заманауи оқыту технологиялары инклюзивті білім беруді толық енгізуде дәл осындай мүмкіндіктерге ие.

Қазіргі уақытта ең танымал және тиімді интерактивті технологиялар: топтағы балалар арасында байланыс орната алады; мұғалім білім беру процесіне еркін және кедергісіз араласа алады, өйткені оның бағасы балаға түсінікті және объективті түрде қабылданады; топта әртүрлі проблемалық оқу жағдайларын жасау (әр баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып), оларды шешу үшін әртүрлі нұсқаларды қолдануға болады. Сонымен қатар бұл технологиялар мұғалімдерге баланың ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, оқу материалын өз бетінше жасап, қажетті өзгерістерді мүмкіндігінше тез және икемді түрде ұсынуына мүмкіндік береді [106].

Интерактивті технологиялар инклюзивті білім берудің теориясы мен тәжірибесіне өте жақсы сәйкес келеді, өйткені олар білім алушыға сабақтың қатысушысы ғана емес, оқу процесінің субъектісі, ең бастысы, өзара әрекеттестікке негізделген, шынайы коммуникативтік субъекті болуға мүмкіндік

береді. Білімді меңгеруге және шығармашылық дамуға ішкі мотивацияға ықпал ететін қызметі бар. Кез келген тұтас дидактикалық жүйе сияқты, интерактивті оқыту жалпы оқыту мақсаттарымен, оның мазмұнымен, әдістер жүйесімен, ұйымдастыру формаларымен, оқыту құралдарымен және нәтижелік критерийлерімен сипатталады.

Интерактивті жабдықты және арнайы бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану келесі кездерде көмектеседі:

- бала мен ересек адамның, топтағы балалардың өзара байланысын орнату кезінде;

- оқу процесін ұйымдастыру кезінде – бала өз бетімен жұмыс істейді, сонымен бірге мұғалім бұл процесті толығымен басқара алады, мұғалімнің араласуы мен кеңес айтуы оқушыға ыңғайсыздық тудырмайды және назар аударатындай болмайды (бұл белгілі бір балалар топтарымен жұмыс істеу кезінде қажет), мұғалімнің бағасы (немесе машина) балаға түсінікті және объективті болады;

- балалардың бірлескен жұмысын ұйымдастыру үшін: әр баланың немесе балалар тобының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, әртүрлі проблемалық оқу жағдаяттарын («кейс-стади» - «кейс әдісі») құруға болады, әртүрлі шешімдерді қолдануға болады, әр баланың өзіне қолжетімді жерде жұмыс істеуіне жағдай жасалады.

Кейс-стадилер (Case-studies) – оқу сабақтарында кейін талдау мақсатында нақты материал негізінде арнайы әзірленген білім берудің нақты жағдайлары. Жағдайларды талдау барысында білім алушылар «топта» әрекет етуді, талдау жүргізуді және басқару шешімдерін қабылдауды үйренеді.

Кейс-стади әдісінің (ситуациялық оқыту әдісі) немесе кейс әдісінің идеялары өте қарапайым:

- оқытудың басымдылығы дайын білімді меңгеруге емес, оны дамытуға, оқушы мен мұғалімнің, оқушы мен оқушының бірлесіп жұмыс жасауына аударылады; осыдан кейс-стади әдісінің дәстүрлі әдістерден түбегейлі айырмашылығы – білімді меңгеру процесіндегі демократия, мәселені талқылау барысында білім алушы басқа білім алушылармен және мұғаліммен тең құқыққа ие болуы;

- жағдаяттық талдау әдісінің сөзсіз артықшылығы тек білімді меңгеріп және тәжірибеде қажет дағдыларды қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар мектеп

оқушыларының құндылықтар жүйесін, өмірлік көзқарасын, өзіндік көзқарасын дамыту;

• кейс-стади әдісінде материалдың толық мазмұны жеткілікті дәрежеде түсіндіріледі, өйткені істі (жағдайды, оқиғаны) жақсы ұйымдастырылған талқылау театрландырылған қойылымға ұқсайды.

Осылайша, кейс-стади әдісі мектеп оқушыларының өз бетінше ойлауын дамытуға, баламалы көзқарасты тыңдап ескеруге, өз бетінше дәлелдей алуына ықпал етеді. Бұл әдісті қолдана отырып, жеке қажеттіліктері бар балалар талдау және бағалау дағдыларын меңгеріп жетілдіре алады. Сонымен қатар топта жұмыс істеп үйренеді және берілген мәселенің ең ұтымды шешімін таба алу мүмкіндіктері бар [103].

«Портфолио» қолдану тәжірибесі (латын тілінен аударғанда «port» – сақтау және «folium» – парақ) атты технологияны инклюзивті білім беруде қолдану, білім беру процесін ұйымдастыру мен басқарудың тиімді құралы ретінде қарастыруға болатындығын көрсетті. Білім алушының жұмыстарының «портфолиосы» – бұл оқушының әртүрлі шығармашылық жобаларының жиынтығы, сонымен қатар оның оқу және шығармашылық белсенділігінің негізгі формалары мен бағыттарының сипаттамасы: білім алушының конкурстарға, оқу және тәрбие іс-шараларына қатысуы, оның қосымша оқу курстарын оқып-үйренуі, әртүрлі шығармашылық тапсырмаларды орындауы, спорттық және көркемдік жетістіктерінің нәтижелері және т.б.

Сонымен қатар бұл әдіс білім алушының жұмысын сапалы бағалауының көрсеткіші бола алады. Мысалы, материалдардың толықтығы, әртүрлілігі және нанымдылығы, ұсынылған жұмыстардың сапасы бойынша; оқушының оқу-шығармашылық іс-әрекетінің динамикасы мен оның қызығушылықтарының бағыты туралы кең түсінік береді.

Демек, оның көмегімен пән бойынша (жеке модульдер, тақырыптар) білім сапасын бағалау жүйесін көрсететін нақты және тұтас көрініс пайда болады. «Портфолио» технологиясы сараланған тәсілді сапалы және әдептілікпен жүзеге асыруға, оқушылардың ақыл-ойы ғана емес, сонымен қатар физикалық қабілеттерін ескере отырып, оқу процесін дараландыруға мүмкіндік береді. Олардың «шектеулі мүмкіндіктеріне» назар аударып, бөліп көрсетпейді. Бұл технологияны қолданудың мақсаты – білім мазмұнын меңгеру барысында әрбір оқушының қабілетін барынша дамытуға, танымдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға, тұлғалық құзыреттіліктерін дамытуға жағдай жасау. Бұл жерде

оқушының өзін-өзі бағалап, білім алу процесіндегі іс-әрекет түрлері мен әдістерді және құралдарды таңдап, еркіндігін арттырып, өзін-өзі дамытуды ынталандыру ретінде түсіндіретін оқу үдерісінің жаңаша түсінігі туралы айтып отырмыз. Таңдау мүмкіндігі жеке тұлғаның дамуына жағдай жасап қана қоймайды, сонымен қатар дербестікке үйретеді және баланың сапалы элеуметтенуіне ықпал етеді. Ғалымдардың пікірінше, бұл жағдайда мұғалімнің ең басты рөлі – «оқушының еркін және дербес әрекет субъектісі» ретінде дамуына қажетті жағдай жасау. Басқаша айтқанда, ұстаз «мұғалім-оқушы» жүйесінде осындай өзара әрекеттесуді ұйымдастыруы керек, сол кезде білім алушы оқу процесінде өзін-өзі басқаруды жүзеге асырады [107].

«Портфолио» – бұл білім алушының қарапайым жұмыстарының жиынтығын, оның оқудың белгілі бір кезеңіндегі жетістіктерін дәлелдеуді ғана емес, сонымен қатар өздік іс-әрекет нәтижелерінің динамикасын қамтитын табысты инновациялық педагогикалық технологиялардың бірі. Сондай-ақ бұл әдіс – өзін-өзі бағалау мен өзін-өзі бақылаудың прогрессивті үздіксіз жүйесі. Басқаша айтқанда, «портфолио» және оның басқа да түрлеріне қарамастан, оқушылар өздерінің шығармашылық, зерттеу, жобалау немесе танымдық іс-әрекеттерінің өнімдерін қатар көрсетіп, талдап және бағалап, рефлексияны дамытады. [108].

«Портфолио» технологиясын қолданудағы ең басты ерекшелік, сапалы бағалауды кіріктіріп, берілген тақырып, берілген пән бойынша оқушының нені білмейтінін, не істей алмайтынын, нені білетінін, не істей алатынына баса назар аударылады.

Ақырында, басты назар оқуды бағалаудан өзін-өзі бағалауға ауысады. Бұл, көптеген сарапшылардың пікірінше, «портфолио» технологиясының басты артықшылығы. Дегенмен осы тұрғыда бұл инновациялық технологияны инклюзивті білім беруде қолданудың артықшылықтары тұрғысынан қарастыру қажет. «Портфолио» – бұл білім алуға ғана емес, сонымен қатар оқушының шығармашылық, зерттеушілік, жобалық іс-әрекетін дамытуға, оның іс-әрекетіне деген сыни көзқарасын қалыптастыруға, өз мүмкіндіктерін және қойылған танымдық міндеттерге жету құралдарының болуын ескере отырып, оны жүзеге асыру формалары таңдау еркіндігі негізінде, өзін-өзі бағалауды арттыруға бағытталған жаңа тәсіл. Бұл технологияда оқушы танымдық іс-әрекеттің субъектісі ретінде қарастырылып, білім алу және оның нәтижелерін сыни тұрғыдан бағалау қабілетін игереді. Берілген таңдау еркіндігі инклюзивті білім

берудегі «портфолио» технологиясының басты артықшылығы (әрине, басқа құрамдас бөліктер болған жағдайда, ең бастысы мұғалімнің кәсібилігі болуы).

Осылайша, «портфолио» технологиясы инклюзивті білім берудің көптеген мәселелерін жеке шешуге мүмкіндік береді. Қимыл-қозғалысында қиындықтары бар кейбір білім алушылар үшін мұндай портфолио өз қабілеттерін толық жүзеге асыру мүмкіндігі болып табылады (қарапайым компьютерлік бағдарламаларды пайдалану арқылы электронды түрде орындалады). Инклюзивті білім берудегі «портфолио» технологиясын қолдану тәжірибесінің артықшылықтарының қатарына мыналарды қосуға болады: мұғалімнің оқушылардың ерекше білім беруді қажет ететінін ескере отырып, іс жүзінде бұған оқушылардың назарын аудартпай, оқу процесін саралау және даралау мүмкіндігі; нәтиженің маңыздылығы емес, білім алушының жеке даралығын және оның шығармашылық тұлғалық құзыреттілігін дамытатын портфолио құру үдерісінің маңыздылығы; портфолио құру, онымен жұмыс жасау, сыныптастарымен, ата-аналарымен және мұғалімдерімен тәжірибе алмасу барысында оқушының өз бетінше танымдық әрекетін өзін-өзі бағалауы және оны жетілдіру мүмкіндігі.

Сонымен, инклюзивті білім берудегі ең қолайлы технологиялардың бірі – интерактивті технологиялар. Интерактивті («inter» – өзара, «act» – әрекет ету) өзара әрекеттесу, сөйлесу, біреумен немесе компьютермен диалог режимінде болу дегенді білдіреді. Демек, интерактивті оқыту – бұл оқушының оқу ортасымен өзара әрекеттесуіне негіздей отырып оқытып, меңгерілетін тәжірибе саласы ретінде қызмет атқарады. Оқыту ортасында (немесе оқу ортасы) қатысушылар өздерінің шынайы тәжірибе аймағын табатындай әрекет етеді. Инклюзивті білім берудегі интерактивті оқыту – тілдесуге терең бойлай оқыту. Бұл ретте «терең бойлай» оқыту «алмастырып» оқыту дегенді білдірмейді. Интерактивті оқыту білім беру процесінің түпкілікті мақсаты мен оның негізгі мазмұнын сақтайды. Бірақ бұл әдіс оқыту әдістерін түрлендіреді, мысалы үшін, трансляциядан интерактивтіге және т.б. ақпарат алмасуды (қоса алғанда) қамтиды, өйткені олар өзара әрекеттестікке, өзара түсіністікке негізделеді [96].

Инклюзивті білім беру тиімді болуы үшін бүкіл қоғамның және ең алдымен инклюзивтік саясатты жүзеге асыратын мұғалімдердің менталитетін өзгерту қажет болады. Бұл олардың кәсіби ойлауының шынайы, қалыпты құрамдас бөлігі ретінде болуы керек. Әсіресе мұғалім тұлғасы инклюзивті білім берудің негізгі мәселелерінің біріне айналады.

Мұғалімде жоғары мәдениет, адамгершілік тұрақтылық, кәсіби құзыреттілік болуы керек. Өз кезегінде, «өз бойындағы мәдениетті анықтау – мәңгілік ілім, тәрбие» [109]. Бұл жерде айта кететін жайт, инклюзивті білім беруді енгізу барысында өзара оқыту жүзеге асады. Яғни, мұғалім балаларды оқытады, ал олар өз кезегінде оны оқытады. Нәтижесінде «ең жақсы тәлімгер – өзі жақсы оқитын адам» түсінігі қалыптасады [109].

Осы орайда «жастарға құрметпен қарауға» шақырған Конфуцийді еске түсірейік [109]. Дәл мұғалімнің тұлғасы және оның икемді көшбасшылық стилі оқу тобында психоэмоционалды атмосфераны анықтайды, қолжетімді оқу ортасын жасайды, қолайлы қарым-қатынас, серіктестік және ынтымақтастық принциптерін жүзеге асырады. Мұғалім инклюзивті идеологияны енгізе отырып, жоғары адамгершілік принциптерді басшылыққа алуы керек. Ол шешім қабылдай алу қабілеті мен өзін-өзі бақылауын жоғалтпай, ерекше білім беруді қажет ететін балаға адамдық, төзімділік, мейірімділік, әдептілік, шыдамдылық, құрмет көрсетуі керек.

Инклюзивті білім беру ортасында жұмыс істейтін мұғалім оқушылардың физикалық, интеллектуалдық, эмоционалды және рухани денсаулығына жауапты екенін ұмытпауы керек, сондықтан ол әртүрлі білім алу үшін қолайлы шағын ортаны қамтамасыз етеді. Ол беретін кез келген ақпарат позитивті болуы керек және білім алушылардың жеке басын төмендетуге әкелмеуі қажет. Ол барлық білім алушыларға бейтарап, бірдей мейірімді болып, қолдау көрсетуі керек. Олардың өзін-өзі бағалап, күшті жақтарына сенімін нығайтып, білім алушыларға қабілеттерін жақсартуға мүмкіндіктер беруі керек. Сонымен қатар мұғалім өз шәкірттерін дербестікке, ынтымақтастыққа, бір-біріне көмектесуге ұмтылуға шақырады. Оқушылардың жетістіктерін бағалауда мұғалім бағаны жасанды түрде арттырмай, төмендетпей, объективтілікке, әділдікке ұмтылады. Оның үстіне ұстазда дау-дамай тудырмай, ешкімді ренжітпей, тіпті қарсыласы дұрыс болмаса да, сөйлеу мәдениеті мен қарым-қатынас мәдениеті болуы керек. Оның басты міндеті – мінез-құлықтың компромисстік үлгісін құра отырып, әр адамның пікірін тыңдау және түсіну.

Жалпы, инклюзивті білім беру аясында ұстаздың тәлімгер және аға дос ретіндегі этикалық бейнесі өте маңызды. Ол тектілікті ойда, сөзде, істе ұштастырып, өз ісіне адал, шәкірттерімен шыншыл болуы керек. Инклюзивті білім беру процесінің бір бөлігі ретінде ерекше білім беруді қажет ететін баланы

барынша қабылдау үшін мұғалімге жүйелік, топтық, экологиялық, кондуктивті және жеке әдістерді қоса алғанда, әртүрлі тәсілдерді енгізіп, біріктіру ұсынылады.

Осылайша, жүйелі тәсіл барлық деңгейдегі инклюзивті білім берудің үздіксіздігі мен сабақтастығын білдіреді.

Топтық әдіс мамандардың ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың отбасылық ортасымен өзара әрекеттесуіне бағытталған.

Экологиялық көзқарас қоршаған ортаны және оның ерекше білім беруді қажет ететін баланың оқу процесінде қандай жетістіктерге жетуіне әсерін талдайды.

Кондуктивті тәсіл ерекше білім беруді қажет ететін баланың оқу ортасына қосылу деңгейіне отбасының оң және теріс әсерін қамтиды.

Инклюзив шеңберіндегі негізгі тәсілдердің бірі – прогрессивті оқытудың әдістемесі мен стратегиясын құрушы мұғалімнің тұлғасына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін әр балаға қиындықтарына қарай арнайы жағдай жасау. Оқушыларға арнайы жағдай жасау олардың жеке ерекшеліктері мен психологиядан білімдерін есепке алып негізделеді. Конфуций: «Адамдар сені танымайды деп мұңайма. Сен адамдарды танымайтыныңа қынжыл» [109]. Бұл сөздерде терең мағына жатыр: адамдар арасында атақ-данқ қумай, оның психологиясын зерттеген абзал.

Білім алушының тұлғасына қарай жасалатын арнайы, икемді жағдай шығармашылыққа негізделген. Бұл тәсілді қолдану бірлескен әлеуметтік-мәдени іс-әрекеттер процесінде бүкіл топ арасында қауымдастық тудырады. Адам әрқашан ең қиын тапсырманы шешеді. Өзін табу, шынайы өзінің болмысын көрсету, тіпті шынымен қиын кез болса да, өз қалпын сақтап қалу секілді іс-әрекеттер (А. Тарковский). Осы арқылы адам өзінің «болмыс өнерін» жүзеге асырады. Тұлғаны қалыптастыратын ауқымы кең әрі жемісті сала – білім саласы.

Мәдени-шығармашылық әрекеттің өзі адамның өзін қалыптастыруы мен өзгертуін, мақсаттар мен міндеттерін, басымдықтар мен құндылықтарының өлшемін қалыптастырады және соған сәйкес адам өзін қоршаған әлемде көрсетеді. Әр адам «болмыс өнері» түрінде өз шығармашылығын жүзеге асырып, саналы өзін-өзі тану қабілетін көрсетеді және тұрақтылықты сақтауға үйренеді. Рухани және физикалық, сезім мен парасаттылық үйлесімділігін сақтай алатын болады. Осындай шығармашылық әрекеттің арқасында әрбір адам өзін-өзі дамытуға қол жеткізеді және қоғамның шынайы және толыққанды мүшесі бола отырып, өзінің барлық мүмкіндіктерін жүзеге асыра алады. Бұл идея «әлем сияқты ескі» екенін атап өтейік: ол барлық уақыттардың санасын толқытты, жиі бірінші орынға

шықты (Антика мен Ренессансты еске түсіріңіз). Өткенге бет бұрудың бүгінгі жағдайы кездейсоқ емес. Өйткені зерттеушілер қазіргі мәдени кеңістікті «неоархаикалық» [110] немесе «археоавангард» [111] деп жиі атайды.

Умберто Эко қазіргі заман өткеннің және «бұрын айтылғанның» бәрінің қысымының астында өмір сүреді, одан құтылу мүмкін емес және олардың әрекет ететіндігін дұрыс деп санайды [112]. Қазіргі әлемдегі адам өзін қоршаған барлық нәрсеге, ең алдымен, өзіне деген шығармашылық көзқарас арқылы өзін өзгертуі керек. Тіпті «болмыс өнерінің» өзі шығармашылықты білдіреді. Адамды инерциядан, дағдарыстан, пессимизмнен, үрейден, т.б күйден шығара алатын шығармашылық әрекет. Ол адам бойындағы эмоцияларды, ақыл-ой мен тәнді, саналы, санасыз және бейсаналықты бір уақытта жұмылдырады және ұйымдастырады. Шығармашылық адамның бойында ашық және қоршаған шындыққа «қатысатын» ақыл-ойды қалыптастыра алады, соның арқасында ой үнемі бірдеңе ойлап табады, құрастырады, іздеу аймағының шекарасын кеңейтеді, түрлендіреді, өзін-өзі толықтырады, өзіндік ерекшелігін көрсетеді.

Шығармашылықтың өзі, Платонның ойынша, болмыстың жоқтан тууын, бір нәрсенің жоқтан пайда болуын білдіреді. Жаңа және құнды нәрсені жасау процесі ретінде түсіндірілетін шығармашылықты инклюзивті білімге қатысты өте кең түрде қарастыруға болады. Бұл түсініктемеде шығармашылық дегеніміз:

- 1) оқу ортасы;
- 2) ойлау қабілеті мен белсенділігін байланыстыру процесі;
- 3) адамның өзін-өзі қалыптастыру процесі, соның арқасында ол өзгереді, дамиды, шығармашылық тұрғыдан қалыптасады, ерекшеленеді, өзін-өзі дамытудың жаңа мүмкіндіктеріне ие болады;
- 4) калокагаттық көзқарастан туындайтын құндылықтар мен дүниетанымдардың өзіндік рухани әлемін құру процесі;
- 5) білім беру нәтижесінде болмыстың жаңа мағыналарын ашу процесі.

Осыған сүйене отырып, шығармашылықтың антропологиялық мәселелермен байланысты онтологиялық және гносеологиялық статусы бар деп айтуға болады. Инклюзивті білім беру және тұлғаның рухани, интеллектуалдық жаңғыру әдісі аясында шығармашылыққа үндеу кездейсоқ емес.

Өйткені, «адам шығармашылығының кез келген өнімі өз деңгейіндегі бір «хабарлама»; ол өзінше «сөйлейді», сұрақ қояды, жауап береді, өз ішінде «естуге» болатын «хабарламаны» алып жүреді және ол басқа мәтінмен байланыста болып, мәдениеттің ажырамас бір бөлігінде қайта-қайта жанартылады» [113].

Әсіресе, шығармашылық адам күш-қуатын білдіретін, оның арқасында ол үнемі өзін-өзі дамытып, өзін-өзі жетілдіретін және өсетін өнімді әрекет ретінде есептеледі. Сонымен қатар шығармашылық өнермен, оның ішінде «болмыс өнерімен» тікелей байланысты. Шығармашылық процесінің өзі әлі толық шешілмеген және оның әмбебап рецепттері жоқ, себебі бұл адамның жеке бастауы бар, «әулиелердің әулиесі» секілді жұмбақ. Шығармашылық процесс адамның қиялын, елестетуін, ақыл-ойын, интуициясын, сезімін және эмоциясын байланыстыра отырып, бүкіл адамды (біздің жағдайда мұғалім мен оқушыны) толығымен қамтиды. Шығармашылық осы құрамдастардың барлығының ұйымдасуымен байланысты, соның арқасында адам өзін және болмыстың мәнін іздейді.

Шығармашылық процестің кезеңдері төрт кезеңнен тұрады: дайындық (мәселенің пайда болуы және оны шешуге тырысу), инкубация (проблемадан уақытша алшақтау, бірақ сонымен бірге бейсаналық тұрақты жұмыс), түсіну (интуитивті шешімнің пайда болуы, мәселенің кілті), тексеру (шешімді сынау және/немесе іске асыру). Шығармашылық өнім, оның ішінде білім беру де әрқашан түпнұсқа, қайталанбас және ерекше, сонымен қатар тиімді және нәтижелі болады. Шығармашылық ойлау қабілеті бар мұғалім әдістемелік мәселелерді шешуде, инклюзияны жүзеге асыруда стандарттан ауытқудан қорықпайды.

Сонымен қатар, оқушылардың ерекшелігін ескере отырып, белсенділік пайда болады, яғни «таным субъектісінің әрекеті» (біздің жағдайда оқытушы да, оқушы да) «ол білетін ортаға, олардың өзара әсеріне (циклдік детерминацияға), өзара жаратылыс пен пайда болуына, нәтижесінде қоршаған орта өзгеріп, ақыл-ойдың өзі қайта құрылады, оның дамуы үшін жаңа мүмкіндіктерге ие болады» [114].

Білім алушылардың шығармашылық рухын қалыптастыратын, олардың өмірінде ұзақ мерзімді салдары бар, болашақта әлеуметтік инновацияларға негіз болатын мұғалімнің тұлғасы. Г. Биннингтің пікірінше, адам шығармашылығы – бұл «өзара әрекеттестіктің жаңа бірліктеріне мүмкіндіктердің ашылуы» және «белгілі бір пирамиданың өсуі» [115]. Оқыту процесіне шығармашылықты енгізу нәтижесінде, жан-жақты білімнің аясы кеңейеді, бұл мұғалімнен айтарлықтай эрудицияның болуын және үнемі өзін-өзі тәрбиелеу мен кәсіби құзыреттілігін арттыру қажеттілігін талап етеді. Шығармашылық құрамдас бөлікті енгізу нәтижесінде, жеке деңгейдегі ең аз өзгерістердің өзі кейіннен қоғам деңгейінде жаһандық өзгерістерге әкелетінін атап өткен жөн.

Р.М. Рильке бұл туралы былай жазады: «Рух хаостан алатын нәрсенің бәрі бір күні тірілерге пайдалы болады; бұл біздің ойымыздың өршуі болсын» [116].

Инклюзия үдерісіне шығармашыл тәжірибені енгізе отырып, мұғалім В. Зифердің «Мендегі данышпан» кітабында баяндалған қағидаларын басшылыққа алуы керек:

- 1) төмен IQ-дан қорықпау – бұл интеллект деңгейінің көрсеткіші емес;
- 2) қоғамда орын алған теріс пікірді жою;
- 3) үлкен табысқа апаратын шағын қадамдар стратегиясын қолдану;
- 4) күш әлсіздіктен туындайды;
- 5) спорт тек денеге ғана емес, ақылға да пайдалы;
- 6) жеткілікті ұйықтау керек [117].

Инклюзивті білім берудің білім беру процесіне енгізілген шығармашылық әдістемелері қиындықтарды жеңуге көмектеседі, оқу материалын тез меңгеруге мүмкіндік береді және әртүрлі тәжірибе түрлерімен, соның ішінде этикалық және эстетикалық тәжірибемен бірге жүреді. Джанни Родари айтқандай: «Егер біз ойлауды үйреткіміз келсе, алдымен ойлап табуды үйретуіміз керек». Жалпы алғанда, инклюзивті білім беру – бұл жеке ерекшеліктеріне қарамастан кез келген оқушы қабылдайтын және түсінетін оқу процесін ұйымдастырудың ерекше формасы. Бұл бірлескен білім беру процесі, оның шеңберінде арнайы жағдай жасау әдістемесі жүзеге асырылады.

Бірегей философия ретінде инклюзия білім беруде білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандырады, жеке қабілеттерін ашады және дамытады, жақсы бейімделуге, әлеуметтенуге, өзін тұлға ретінде қалыптастыруға және тәжірибе жинақтауға (коммуникативтік, әлеуметтік, психологиялық), әсіресе ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдап, сенімді болуына ықпал етеді.

Инклюзия аясында жеке ерекшеліктері мен интеллектуалдық және тұлғалық әлеуеті ескеріліп, оларды одан әрмен қарай дамытып, шығармашылық бағытқа қарай бағыттап, оң бағаланады. Осының барлығы ерекше білім беруді қажет ететін баланың қоғамда одан әрі көрініп, өмір сүруіне жағдай жасайды.

Мұндай білім беруді енгізудің нәтижесі – қоғамнан алшақтамайтын және өзін шеттетпейтін, қоғамда тәуелсіз және толыққанды өмір сүруге қабілетті үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыру. Инклюзивті білім берудегі тағы бір негізгі тұлға – мұғалімнің жеке тұлғасы. Мұғалім икемді ойлай білуі керек, ол оқу процесіне де, білім алушыларға да, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін білім

алушыларға да жоғары моральдық тұрақтылықпен және шығармашылық көзқараспен қарай алуы қажет.

1.5 Инклюзивті білім беру педагогінің кәсіби қызметі мен тұлғасы

Педагогикалық қызмет – адамзат жинақтаған мәдениет пен тәжірибені алдыңғы ұрпақтан жас ұрпаққа беруге, олардың тұлғалық дамуына жағдай жасауға және қоғамдағы белгілі бір әлеуметтік рөлдерді орындап, дайындауға бағытталған қоғамдық қызметтің ерекше түрі [118]. Қазіргі қоғамды демократияландыру және қоғамда инклюзивтік идеологияны танымал етуге байланысты білім беру жүйесін жаңғыртып, педагогикалық ортасында ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін педагогтердің тәжірибесін аналитикалық тұрғыдан түсініп, қажеттілігі көрсетіледі. Сондай-ақ инклюзивті білім беру процесінің жалпы білім беретін мектептерде тәжірибе барысында өзгеруін сипаттайды. Қоғамдық дамудың заманауи мақсаттарына жауап беретін инклюзивтік идеология барлық адамдар үшін өмір бойы білім алудың қолжетімділігі мәселесін шешуге негіз бола алады.

Сонымен қатар жалпы білім беретін мектепте инклюзивті білім беру идеясын жүзеге асыру барысында білім сапасы ерекше мәселеге айналып отыр. Инклюзивті білім беруді енгізу «сапаның сөзсіз жоғалуына әкелмей ме» секілді сұрақпен педагогтер мен ата-аналар қауымдастығы талқылайтын мәселелердің қатарында болып отыр. Жоғарыда қарастырылған елдерде инклюзивті білім берудің қолда бар тәжірибесі білім берудегі инклюзия ерекше білім беруді қажет ететін балалардың өмірін қалыпқа келтіру ғана емес, сонымен қатар мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін арттыру арқылы басқа қатарластарының үлкен табыстарға және жетістікке жетуіне әкеледі. Педагогикалық шеберліктің көрсеткіші – белгілі бір баланың қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне сай білім беру жүйесін құра білу. Қоғамда инклюзивті білімге деген қажеттілік күн сайын артып келеді. Инклюзивті білім беруді дамытудағы өзекті мәселе – кадрларды даярлау. Инклюзивті білім беру үшін мамандарды кәсіби даярлаудың практикалық тәжірибесі жаппай сұранысқа ие болуда.

Мұғалімдерді үздіксіз инклюзивті білім беру жүйесінде жұмыс істеуге дайындаудың жетекші аспектісі – олардың оқу жоспарларын, жұмыс бағдарламаларын, инклюзивті білім беруді ұйымдастырудағы әдістемелік тәсілдерді саралау дағдыларын дамыту. Сонымен қатар инклюзивті білім беру жүйесінің мұғалімі ерекше білім беруді қажет ететін (есту қабілеті зақымдалған,

көру қабілеті зақымдалған, гиперактивті, зияты зақымдалған және т.б.) балалармен жұмыс жасай алуға қатысты негізгі білімі болуы керек. Инклюзивті білім беру жағдайында мұғалімнің кәсіби қызметіндегі өзіндік ерекшеліктер педагогикалық қызметтің негізгі түрлеріне ие. Оларға кез келген мамандықтағы, кез келген білім деңгейіндегі мұғалімнің қызметінің диалектикалық бірлігін құрайтын оқыту мен тәрбие жұмысы жатады. Мұғалімдерді инклюзивті білім беру жүйесінде жұмыс істеуге дайындаудағы білім блоктарының бірі – девиантты даму және түзету жұмыстарының негіздері туралы білім. Осы білім блогын түсіну арқылы ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастырудағы педагогикалық іс-әрекеттің ағымдағы құзыреттіліктері құрылады. Осы орайда мұғалімнің психологиялық білімі мен педагогикалық құзыреттілігін арттыруға бағытталған арнайы дайындық ерекше рөл атқара алады. Осы тренингтердің міндеттеріне педагогикалық құзыреттілікті жігерлендіріп арттыру жатады. Оқыту іс-әрекетінің мазмұны мыналарға бағытталған: мұғалімдердің инклюзия философиясын қабылдауы; олардың баланы бақылау қабілетін арттыруы, оның мінез-құлқындағы және оқуындағы өзгерістерді тіркеуі; кәсіби білімдегі олқылықтарды жоюға ынталы ұмтылыс жасау; педагогикалық мәселелерді шешуде баланың ата-анасымен тығыз ынтымақтастық орнатып және баланың дамуы үшін оның нәтижелерінің жоғары тиімділігімен, осы өзара әрекетті ұйымдастыру дағдыларын қалыптастырады.

Инклюзивті білім беруде жұмыс істеу үшін мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігінің құрамдас бөліктеріне мыналар жатады:

- девиантты даму және түзету жұмысының негіздері туралы классикалық (минималды немесе тереңдетілген) білім блогі, мұғалім ақаудың нозологиясының негізгі аспектілеріне бағдарланып және түзету педагогикасының мүмкіндіктерімен таныс болуы керек;

- оқытудың икемді түрлерін, интерактивті оқыту әдістерін меңгеру;
- танымдық іс-әрекеттің дербестігін ынталандыру шеберлігі;
- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетуді құру үшін топта жұмыс істей білу және мамандармен өзара әрекеттесе алу;

- балалар қауымының ерекше атмосферасы мен мәдениетін қалыптастыру мақсатында тәрбие жұмысының заманауи технологияларын меңгеру.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау мұғалімнің әртүрлі білім беру қажеттіліктері бар балалардың бірлескен және жеке іс-әрекетін ұйымдастыру қабілетін көрсетеді. Осыған байланысты мұғалімнің жас, сенсорлық және интеллектуалдық ерекшеліктерін білуі, сондай-ақ оның әрбір баланың тарихы туралы алғашқы мәліметтерді жинай білуі өзекті болады. Инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істейтін педагогтің кәсіби қызметіне қойылатын талаптардың бірі – баланың эмоционалдық тұрақтылығын бақылауы.

Қазіргі құзыреттіліктердің ішінде қақтығыстарды басқару саласындағы құзыреттіліктер, кез келген шиеленістің алдын алу және шешу өнері – педагогикалық міндеттерді шешудің табыстылығының кепілі. Инклюзивті білім беру мұғалімінің жеке сипаттамаларын қарастыра отырып, менталитетке белгілі бір әлеуметтік-психологиялық көзқарастардың, құндылық бағдарларының, шындықты қабылдау мен түсіну ерекшеліктерінің жиынтығы ретінде баса назар аудару керек, бұл адамның әлемге деген көзқарасын көрсетеді және оның күнделікті өмірдегі мінез-құлық көрсетуін анықтайды. Инклюзивті білім беру педагогі менталитетінің құрылымдық ерекшеліктеріне мыналар жатады: қабілеті мен жетістіктеріне қарамастан балалардың құндылықтары, әр бала қатарластарымен қарым-қатынасқа түсіп, қолдау көрсетуге және дос болып, достасуға құқылы. Педагогтің адам өмірінің барлық аспектілерін күшейте алатын, әлеуметтік норма ретінде қабылдаған әртүрлілік философиясы оның білім берудегі инклюзияны қабылдауына негіз болады. Инклюзивті білім беру жағдайында педагогикалық мәселелерді сәтті шешуге мүмкіндік беретін мұғалімнің жеке сипаттамаларына өзін-өзі жақсы реттеу және өзін-өзі тәрбиелеу, табандылық, қиын жағдайларды шешу қабілеті жатады. Адамдармен жұмыс істеуге байланысты кәсіптің өкілі ретінде мұғалімге келесі қасиеттер тән болуы керек: гуманистік, этикалық, жауапкершілік, моральдық, басқаларға деген көңіл күй және басқаларды түсіну, әдептілік, оптимизм, эмоционалды жылулық, көңілділік, достық. Осы қасиеттердің қалыптасуы оқу орнының білім беру ортасы ерекше білім беруді қажет ететін бала үшін қолжетімді және кедергісіз орта болған кезде педагогикалық міндеттерді шешу үшін негіз бола алады [96].

2 Инклюзивті мәдениет ұғымы және оның қалыптасуына әсер ететін факторлар

Инклюзия сөзі кең мағынада тек білім беру саласын ғана қамтып қоймайды, сонымен бірге қоғамдық қатынастардың барлық спектрін: еңбек, қарым-қатынас, ойын-сауық спектрлерін қарастырады. Қоғамдық ортадағы кедергілерді жеңетін, сананы өзгертетін қолжетімді және жағымды ахуал жасау қажет. Сондықтан да заманауи әлемде инклюзия процесі қоғамдық өмірге, қандай да бір техникалық немесе ақпараттық өзгерістерді енгізу ғана емес, ең алдымен өмірге және оның құндылықтарына деген көзқарастардың өзгеруі.

Инклюзия идеясы «қоғамға кіріктіру» концепциясына негізделетіні белгілі. Қоғам мен оның институттарының өзгерісі, денсаулық мүмкіндігі шектеулі адамдардың (нәсіліне, дініне, дене, психикалық, мәдени-этникалық және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан) қоғамда қолайлы жағдай туғызуынан көруге болады. Институттардың осылай өзгеруі, қоғамның барлық мүшелерінің мүдделеріне, олардың өз бетінше өмір сүру қабілетінің өсуіне, сонымен қатар олардың құқықтарының теңдігін қамтамасыз етуге және т.б. мүмкіндік береді. Егер инклюзия институттардың талапқа сай өзгеруімен қамтамасыз етілмесе, онда оның нәтижесінде ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың әлеуметтік бейімделуі нашарлайды және оларға басқа адамдардың тарапынан қысым көрсетіледі. Инклюзия тәжірибесінде басқалардай болуға мәжбүрлеуден аулақ болу маңызды, себебі бұл жағдай өзінмен-өзін болу құқығына қарама-қайшы келеді. Басқа адамның өзгеруіне қоғамның дайын болуы инклюзияның маңызды алғышарты болып табылады және оны тәрбиелеу қажет.

Осы жаңа білім беру тәсілін қабылдаған және жүзеге асыратын әлемнің дамыған елдерінің көпшілігінде инклюзия қоғамның сыйы ретінде қарастырылмайды, ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін белгілі бір білім беру игілігі. Дегенмен бүгінгі таңда ерекше білім беруді қажет ететін балалар саны аз емес. Инклюзивті білім беру осындай білім алуында қиындықтары бар балаларға білім берушілердің, олармен бірге оқитын құрдастарының, оларды отбасында тәрбиелейтіндердің барлығының игілігі ретінде түсініледі және жүзеге асырылады. Инклюзивті білім беруі іс жүзінде әр адамның тең құқықтарының, бостандықтары мен ізгіліктерінің гуманистік құндылықтарын жүзеге асыруға мүмкіндік алатын, бүкіл азаматтық қоғамға арналған білім беру жүйесі.

Қазіргі әлемде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы білім беру ұйымдарына біріктіру – барлық жоғары дамыған елдерді қамтитын жаһандық әлеуметтік процесс. Оның негізі қоғам мен мемлекеттің ерекше білім беруді қажет ететін, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі адамдарға деген көзқарастың бүкіл жүйесін қайта қарауға дайындығы болып табылады. Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес, білім алу – өз елінің әрбір азаматының қол сұғылмайтын құқығы.

«Инклюзивті мәдениет» ұғымы нені білдіреді? Философиялық энциклопедиялық сөздікте «мәдениет» анықтамасы берілген (лат. cultura – өсіру-тәрбиелеу, білім беру, дамыту, қастерлеу). Мәдениет – қоғам дамуының тарихи анықталған деңгейі ретінде, адамның өмірі мен іс-әрекетін ұйымдастырудың түрлері мен формаларында, олардың қарым-қатынасында, сондай-ақ олар жасаған материалдық және рухани құндылықтарда көрінетін адамның шығармашылық күштері мен қабілеттерінің көрінісі [119].

Жоғарыдағы анықтаманың негізінде мынадай анықтама беруге болады: инклюзивті мәдениет – бұл адамдардың бір-біріне деген толеранттылығы, адамгершілігі, шыдамдылығы, бір-біріне деген қауіпсіз қарым-қатынасынан көрінетін, ынтымақтастық идеялары ортақ болатын қоғамның даму деңгейі. Барлық адамдардың дамуы қарастырылады, білім беру үдерісіне қатысушылар ынталандырылады, мұнда әр адамның құндылығы ортақ жетістіктердің негізі болып табылады. Сонымен қатар барлығы қабылдайтын инклюзивті құндылықтарды қалыптастырады. Біз инклюзивті құндылықтар әлеуметтік нормалар мен моральдық идеалдармен бірге инклюзивті мәдениеттің маңызды құрамдас бөлігі екенін түсінуіміз керек.

Инклюзивті мәдениет инклюзивті білім берудің ең маңызды құрамдас бөлігі болғандықтан, оның жетілмегендігі бүкіл оқу-тәрбие процесіне кері әсерін тигізеді, сондықтан жақсы нәтиже бермейді. Барлық балалар үшін ыңғайлы оқу жағдайын, қолайлы инклюзивті білім беру ортасын құруға болады, бірақ адам факторын жоққа шығару мүмкін емес. Баспасөз, радио, телевидение және басқа да бұқаралық ақпарат құралдары халықты барлық адамдарға, соның ішінде әртүрлі себептермен мүмкіндігі шектеулі адамдарға деген құрметті көзқарасты қалыптастыру үшін күш біріктіруі керек [120].

Осы тақырыпқа назар аудара отырып, ЮНЕСКО-ның «Инклюзивтілік және білім беру: бәрі барлығын білдіреді» (2021 ж.) атты білім беру мониторингінің жаһандық есебіне шолу жасаған дұрыс болар еді [121]. «Инклюзия және білім

беру» туралы баяндаманы ЮНЕСКО шақырған сарапшылардың үлкен тобы дайындады. Орталық және Шығыс Еуропаның, Кавказдың және Орта Азияның 30 елінің деректеріне шолу жасалып, үкіметтерге және басқа да мүдделі құрылымдарға инклюзияны нығайтуға және барлық өңірлерде ТДМ іске асыруға көмектесу мақсатында сенімді деректерге негізделген ұсыныстар жасалды.

Баяндаманың негізгі тезистерінің арасында соңғы онжылдықтардағы осы елдердегі келесі оң өзгерістер келтіріледі:

- мектепке бармайтын балалар саны екі есе азайған;
- әрбір үшінші білім беру жүйесінің екеуінде инклюзияны анықтау әртүрлі маргиналды топтарды қамтиды;
- мемлекеттер инклюзияның медициналық моделін әлдеқайда аз пайдаланады;
- арнайы мектептердегі балалардың үлесі 2005-2006 оқу жылындағы 78%-дан 2015-2016 жылдары 53%-ке дейін төмендеген;
- интернаттардағы балалардың үлесі сол кезеңде 30% -ке азайған;
- мектептер өз қызметтерінің ауқымын кеңейтіп және оларды икемді етуге тырысады;
- талданған 30 білім беру жүйесінің 23-і кеңес беру мен тәлімгерлікті пайдаланады, 22-сі ерекше білім беруді қажет ететін балаларға мұғалімдердің көмекшілерін, 21-і мамандар мен логопедтердің қолдауын пайдаланады [121].

Сонымен қатар сарапшылар инклюзия саясатына көшу процесінің аяқталуы жақын арада бітпейтіндігін айтады. Өйткені Орталық және Шығыс Еуропа елдеріндегі әрбір үшінші оқушы әлі де арнайы мектепте; 30 білім беру жүйесінің 15-і мектепке қабылдау медициналық-психологиялық комиссияның қорытындысы мен басқа да іріктеу процедураларына байланысты; кейбір елдерде бұл инклюзивті педагогика болып саналғанымен, іс жүзінде тек медициналық әдістермен анықталған мүмкіндігі шектеулі адамдармен жұмыс болуы мүмкін; екі мұғалімнің біреуі ғана әртүрлі қабілеті бар балалар орналасқан сыныпта жұмыс істей алатындығын сезінеді, ал үштен бірі ғана көп мәдениетті ортада жұмыс істеуге дайын; мұғалімдердің орташа жасы өскен сайын, кәсіби дайын кадрларға деген қажеттілік одан сайын өсуде. Сондай-ақ осы елдердегі инклюзия процесін тежейтін сегрегацияның әртүрлі формалары келтірілген.

Зерттеушілер «Тұрақты даму мақсаттарының» 4-мақсатын жүзеге асыру үшін және әмбебап, инклюзивті сапалы білімге қол жеткізу үшін барлық елдер «инклюзивті білім беру» термині туралы ортақ түсінікке келу керек екеніне сенім

білдіреді. Әрбір қоғам білім беруде кемсітушілікті тудыратын, қоғамнан адамдарды алыстатып, шығаратын тетіктерді тануы керек. Адамдарды қоғамнан шеттетуге табылатын себептер барлық қоғам үшін бірдей, олардың ішінде: мүгедектік, гендерлік, этникалық, діни, жас, тұрғылықты жері, кедейлік, тіл, көші-қон, наным немесе көзқарас. Инклюзивті білім беру әрбір бала мен ересек адамның әлеуетін іске асыруға ықпал ететін сапалы білім беру жүйесінің кепілі болып табылады. Егер инклюзия қолайсыздық ретінде қарастырылса, оған қол жеткізу мүмкін болмайды. Білім берудегі инклюзия кез келген адам үшін өз пікірін еркін айта алатындығына кепілдік болып береді және ол пікірлері тыңдалады; мұның бәрі бірлікті нығайтуға және инклюзивті қоғам құруға ықпал етеді [121].

Соңғы жылдары әлемде «әлеуметтік модельге» қарсы «медициналық модель» дау-дамайында көрініс тапқан өмір сүру мен іс-әрекет шектеулерін түсініп және түсіндіру үшін көптеген тұжырымдамалық модельдер ұсынылды. Медициналық модель өмірлік шектеулерді тікелей аурудан, жарақаттан немесе денсаулықтың басқа өзгеруінен туындаған жеке проблема ретінде қарастырады, бұл кәсіби мамандар жүргізетін жеке емдеу түрінде медициналық көмекті қажет етеді. Тіршілік әрекетінің шектеулерін бақылау – бұл адамның мінез-құлқын өзгерту, емдеу немесе бейімдеу мақсатында жүргізіледі. Медициналық көмек басты шешім ретінде қарастырылады және саясат деңгейінде денсаулық сақтауды өзгерту мен реформалау принципті жауап болып табылады. Екінші жағынан, өмір сүрудегі мүмкіндіктердің шектелудің әлеуметтік моделі, бұл мәселені әлеуметтік проблема ретінде және ең алдымен жеке тұлғаның қоғамға толық интеграциялану мәселесі ретінде қарастырады.

Қазақстанда инклюзивті білім берудің әлеуметтік-педагогикалық моделін ілгерілету үшін Қызмет көрсетудің халықаралық жіктемесі (ҚКХЖ) ережелерінің маңыздылығын ескере отырып, педагогикалық қоғамдастық елдің инклюзивті білім берудің «медициналық моделінен» «әлеуметтік-педагогикалық» моделіне өтуіне жәрдемдесу мақсатында ҚКХЖ -ның негізгі ережелеріне көбірек назар аударуы қажет [122].

Сонымен қатар инклюзивті білім беруді зерттеу орталығының (Бристоль, Ұлыбритания) негізін қалаушы Марк Воганның редакциясымен авторлар Тони Бут пен Мел Эйнскоудың әйгілі «Инклюзия көрсеткіштері» практикалық нұсқаулығына назар аударылу керек. Бұл оқу құралы мектепте барлық балалар үшін инклюзивті білім беру кеңістігін құрудағы британдық әріптестердің тәжірибесін жалпылауға негізделген тәжірибелік материалдарды білдіретіндіктен

үлкен құрмет пен марапатқа лайық. Авторлар жалпы білім беретін мектепте инклюзия ерекше білім беруді қажет ететін балалар мен мүмкіндігі шектеулі балаларды оқу үдерісіне қосуды ғана білдірмейді, сонымен қатар бұл мектепте әрбір адамның, балалардың, мұғалімдердің, ата-аналардың бірге оқуға және жұмыс істеуіне ыңғайлы атмосфераны құруды білдіреді.

Инклюзивті мектеп, авторлардың түсінігі бойынша, «әлеуметтік азшылық» ұғымы жоқ мектеп, мұнда әрбір оқушы қандай да бір ерекшеліктеріне, жынысына, дініне, тілі, ұлты және денсаулық жағдайына қарамастан мектеп қауымдастығының өте маңызды және беделді мүшесіне айналады. Сонымен бірге барлық ересек адамдар: мұғалімдер, ата-аналар, әкімшіліктер, мектеп ұжымы, тіпті мектеп маңында тұратын жергілікті тұрғындар да тең құқылы серіктестер ретінде өзара әрекеттесіп, мектептегі балалардың тағдырына қатысып және қызығушылық таныта алады [123].

Нұсқаулықтың негізгі кілт ұғымдары ретінде «инклюзивтілік», «білім алудағы кедергілер және мектепке толық қатысу», «оқуды және мектепте толық қатысуды қолдау», «ресурстар» және «әртүрлілікті қолдау» тұрғысынан көрсетілген. Инклюзия ұғымын түсіндірудің күрделілігін ескере отырып, авторлар мәселелерді егжей-тегжейлі көрсету үшін «осьтер», «бөлімдер», «көрсеткіштер» және «сұрақтар» сияқты әдістерді пайдаланады.

Білім берудегі инклюзия тұжырымдамасының іргелі идеялары келесі құрамдас бөліктерден тұрады:

- Барлық оқушылар мен мұғалімдердің қоғам үшін бірдей құндылығын мойындау.
- Кейбір оқушылардың мектеп өмірінен оқшаулануын азайта отырып, балалардың мектептің әлеуметтік өміріне қосылу дәрежесін арттыру.
- Мектеп аумағында тұратын барлық оқушылардың әртүрлі қажеттіліктерін толық қанағаттандыру үшін мектеп тәжірибесін жетілдіру.
- Ерекше білім беруді қажет ететін және мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін ғана емес, барлық оқушылар үшін білім беру процесі мен мектеп өміріне толыққанды қатысу жолындағы кедергілерді жою.
- Оқушылардың арасындағы айырмашылықтарды жеңетін кедергілер деп емес, оқыту үдерісіне ықпал ететін ресурстар ретінде қарастыру.
- Балалардың тұрғылықты жері бойынша мектептерде білім алу құқығын мойындау.

- Білім беру процесінің барлық қатысушылары үшін мектептердегі жағдайды жақсарту.

- Мектептер мен жергілікті қауымдастықтар арасындағы өзара іс-қимыл мен ынтымақтастықты дамыту.

- Білім берудегі инклюзияға деген көзқарасты қоғамдағы инклюзияның маңызды аспектілерінің бірі ретінде мойындау.

Бұл нұсқаулықта білім берудегі қосу және шектеу тәсілдері мектептердегі жағдайды жақсартудың ерекше маңызды векторларын көрсететін үш ось түрінде беріліп, өзара байланысты үш аспект негізінде қарастырылады: инклюзивті мәдениетті құру, инклюзивті саясатты дамыту және инклюзивті тәжірибені енгізу. Бұл үш ось мектептерді тек инклюзияға ғана емес, кең мағынада өзгертуге бағытталған бағыттарды белгілейді.

Авторлар мектепте жүргізіліп жатқан өзгерістердің кез келген жоспарында барлық үш бағытқа назар аудару қажет екенін атап көрсетеді. Айта кету керек, авторлар «инклюзивті мәдениетті құру» аспектісін үшбұрыштың негізіне әдейі орналастырады, өйткені олар мектеп мәдениетінің білім беру реформаларының сипаты мен динамикасына оң немесе теріс әсер ету әлеуетіне жеткілікті көңіл бөлінбейді деп санайды [123].

Авторлардың пікірінше, жүргізіліп жатқан реформалар мен өзгерістердің негізі мектеп мәдениетін құру болып табылады, ол кейіннен басқа аспектілердің өзгеруіне әкелуі мүмкін. «Инклюзивті мәдениетті құру» аспектісі 2 бөлімді қамтиды: «мектеп қоғамдастығын құру» және «инклюзивті құндылықтарды қабылдау», ынтымақтастық идеяларын қабылдайтын қауіпсіз, толерантты қоғамдастықты құруға ықпал етеді, оның барлық қатысушыларының дамуын ынталандырады және онда әрбір адамның құндылығы ортақ қоғамдастық жетістіктердің негізі болып табылады. Инклюзивті мәдениет принциптері бойынша мектептің дамуы тұрақты және үздіксіз процеске айналуға.

«Инклюзивтілік көрсеткіштері» индикаторларына сәйкес сапалы білімнің инклюзивтілігі мен қолжетімділігіне әсер ететін инклюзивті мәдениеттің келесі факторларын анықтауға болады:

- 1) оқушылардың бір-біріне көмектесуі;
- 2) мектеп ұжымының бір-бірімен қарым-қатынасы;
- 3) жергілікті қоғамдастықты мектеп өміріне тарту;
- 4) инклюзивтілік философиясын толық қабылдау;
- 5) бір-бірінің барлық қасиеттерін құрметтеу;

б) кедергісіз орта құру үшін қажетті шараларды қабылдау.

Мектепте инклюзивті мәдениеттің біртұтас құндылықтар жүйесін құру оңай шаруа емес, өйткені бұл мектеп өміріне ізгі ниет, теңдік және ұжымшылдық сияқты құндылықтарды енгізу бойынша үлкен күш пен қажырлы еңбекті қажет етеді. Мектептерде инклюзивті білім беру мәдениетін құру аспектісіндегі теңдік, тиесілік және ынтымақтастық басымдықтары инклюзивті білім берудің негізгі қағидаттарымен тікелей байланысты, мұнда көшбасшы оқушылардың әртүрлілігіне және олардың жеке ерекшеліктеріне оң көзқараспен қарайды.

Осы «Инклюзия көрсеткіштері» оқу құралының жариялануы білім беру ұйымдарында инклюзивті мәдениетті қалыптастыру мәселелерін ғылыми салада кеңінен талқылауға негіз болды.

Осылайша, Меерут университетінің ғылыми қызметкері, зерттеуші Кумкум Теотианың пікірінше: «Инклюзивті мәдениет мектептегі әрбір адам, білім алушылар, мұғалімдер, әкімшілер, көмекші қызметкерлер және ата-аналар өздерінің мектепке тиесілі екенін сезініп, балалардың өміріне өз үлестерін қосады» деген алғышартқа негізделген деп санайды. Мектептегі инклюзивті мәдениеттің назарында әртүрлі тәжірибе, келешекте болатын өзгерістер мен дарындылар мектеп қауымдастығын байытады деп саналады. Инклюзивті сынып – бұл барлық білім алушылардың, олардың отбасыларының және қауымдастықтарының үлесін бағалайтын сынып. Әрбір оқушының ерекшелігін танып, олардың тілдерін, мәдениеттерін және қызығушылықтарын ескереді. Жетістіктерге жетудегі кез келген кедергілерін анықтап, шешеді [124].

Автор «Сыйластық әр баланың қабілеттерін сүйіспеншілікпен және түсінумен келетіндігіне» аса қатты зер салады. Барлық білім алушылардың ерекше әлеуеті бар, белсенді, қабілетті оқушылар өздерінің құзыреттілігін әртүрлі тәсілдермен көрсетеді және әртүрлі қарқынмен ілгерілейді. Білім алушыларымызды білу бізден мұғалімдер ретінде олармен қарым-қатынас орнатуды және бұл қарым-қатынасқа не әкелетінімізді түсінуді талап етеді, себебі біз өз оқушыларымызды шынайы танып білу үшін өзімізді жақсы білуіміз керек. Біздің болжамдарымыз инклюзивті тәжірибелерді қолдауы немесе білім алушының оқуына қосымша кедергілер тудыруы мүмкін. Егер оқушылар «алдын ала болжаммен» немесе қандай да бір диагноз туралы нақты қорытындымен келсе, біз оларды құрдастарына қарағанда оқу қабілеті төмен деп ойламауымыз керек. «Мектеп мәдениеті» термині әдетте мектеп қызметінің барлық аспектілерін қалыптастыратын және әсер ететін нанымдарды, қабылдауларды, қарым-қатынастарды, көзқарастарды және жазбаша

және жазылмаған ережелерді білдіреді, бірақ бұл термин сонымен бірге көп нәрсені қамтиды. Оқушылардың физикалық және эмоционалдық қауіпсіздігі, сынып бөлмелері мен қоғамдық кеңістіктердің жабдықталуы немесе мектептің нәсілдік, этникалық, тілдік немесе мәдени әртүрлілікті тану дәрежесі сияқты нақты мәселелер қамтылады [124].

К. Теотия «мектеп мәдениеті» саналы да және бейсаналы көзқарастардың да, құндылықтардың, өзара әрекеттесулердің және тәжірибелердің нәтижесі болып табылады. Оқушылар, ата-аналар, мұғалімдер, әкімшілер және басқа да қызметкерлер мектеп орналасқан қоғамдастық, оның жұмысын басқаратын саясат немесе мектептің принциптері секілді басқа факторлар сияқты өз мектебінің мәдениетіне үлес қосады.

Автор позитивті мектеп мәдениетінің келесі сипаттамаларын ұсынады:

- оқытушылар мен білім алушылардың жеке жетістіктері мойындалады және қабылданады;

- қарым-қатынас пен өзара әрекеттестік ашықтықпен, сеніммен, құрметпен сипатталады;

- қызметкерлер арасындағы қарым-қатынастар бірлескен және продуктивті болып табылады және барлық қызметкерлер жоғары кәсіби стандарттарға сәйкес келеді;

- білім алушылар мен қызметкерлер эмоционалды және физикалық тұрғыдан қауіпсіз сезінеді, ал мектептің саясаты мен шарттары болса, оқушылардың қауіпсіз білім алуына ықпал етеді;

- мектеп басшылары, мұғалімдер мен қызметкерлер жарқын, салауатты өмір салтын көрсетеді;

- қателік сәтсіздік ретінде қабылданбайды, бірақ білім алушылар үшін де, мұғалімдер үшін де оқу және өсу мүмкіндігі ретінде қарастырылады [124].

Ресейлік ғалымдар А.Ю. Шеманов және А.С. Екушевская «инклюзивті мәдениет» ұғымын және оны әртүрлі елдерде анықтау және қалыптастыру әдістемесін талдайды, сонымен бірге «ұйым мәдениеті» ұғымын анықтаудың әртүрлі тәсілдерін атап көрсетеді. Олардың бірі ұйымның мәдениетін «ойын ережелері» немесе іс жүзінде ұйымның психологиялық атмосферасын оның мүшелерін байланыстыратын нәрсе ретінде білдіретін айқын және жасырын мінез-құлық нормалары деп атайды. Ғалымдардың пікірінше, тағы бір анықтама ұйымдық мәдениетті ұйымдағы мінез-құлық нормаларын белгілеу арқылы адамдармен, жүйелерді басқаратын құрылымдармен өзара әрекеттесетін ұйым

мүшелері бөлісетін құндылықтар мен сенімдер жүйесі ретінде сипаттайды. Соңында, келесі анықтама ұйымдық мәдениетті ұйымның бірлігіне сыртқы және ішкі қауіп-қатерлерге қарсы тұру үшін ойлап табылған, ашылған және дамытылған, барлық жаңа мүшелерге олардың аккумуляция процесінде үйрететін негізгі болжамдардың нақты үлгісі ретінде сипаттайды және осы мәселелерді қабылдаудың және шешудің нақты тәсілі ретінде қабылданады [125].

Авторлар мәдениеттің құндылықтар, көзқарастар және мінез-құлық нормалары сияқты бақыланатыннан байқалмайтынға дейінгі «үңсіз» компоненттеріне назар аударады. Бақыланатын компоненттерге мектеп мәдениетінің байқалатын сипаттамалары, мысалы, пайдаланылған оқу материалдары, ережелері немесе белгіленген мақсаттары және т.б. жатады. Ұйымның неліктен белгілі бір нормалар мен ережелерді ұстанатынын анықтау әлдеқайда қиын. Мәдениеттің осы терең негіздерін анықтау үшін мектептегі белгілі бір мінез-құлық нормаларының негізінде жатқан құндылықтар мен көзқарастарды түсіну қажет. Оларды тікелей бақылау мүмкін емес болғандықтан, оларды анықтаудың арнайы әдіс-тәсілдері мен жолдары қажет, мысалы, ұйым мүшелерімен сұхбат, фокустық бақылаулар, мотивациялық идеяларын анықтауға мүмкіндік беретін ұйым мүшелерімен ұзақ мерзімді өзара әрекеттесу. Осылайша, мектептің ұйымдық мәдениеті және оны біріктіретін негізгі гипотезалары туралы түсінік алуға болады. Бұл ретте мектептің білім беру ұйымы ретіндегі мақсаттарының және оның инклюзивті қоғамдастық ретіндегі құндылықтарының (декларацияланатын ғана емес, сонымен қатар мектеп ұжымы мүшелерінің «базалық гипотезаларын» құрайтын құндылықтардың) өзара іс-қимылын ескеру маңызды [125].

Америка Құрама Штаттарының көп этникалық аймағындағы қалалық бастауыш мектепте мектеп мәдениетін зерттеу тәжірибесін сипаттай отырып, авторлар зерттеудің басқару тәжірибесіне, қызметкерлердің мінез-құлқына және мектеп құжаттарында және қызметкерлермен сұхбатта қолданылатын тілге баса назар аударады. Талдау негізінде инклюзивті мәдениеттің үш құрамдас бөлігі анықталды: инклюзивті көшбасшылық, мектеп қауымдастығына кең көзқарас, ортақ тіл мен құндылықтар. Әркім өзінің қоғамдастыққа жататындығын сезінгендіктен, бұл мектеп ұжымына балалардың жеке айырмашылықтарының әртүрлілігіне қарамастан, мектептегі оқу міндеттеріне назар аударуға мүмкіндік берді, өйткені олардың инклюзиядағы міндеті шешілді.

Әрі қарай, авторлар Ұлыбритания зерттеушісі Дж. Корбетт сипаттаған «байланыстырушы педагогика» деп аталатын инклюзивті мәдениет пен тәжірибені қалыптастырудың сәтті тәжірибесін ұсынады. Бұл жұмыста Т. Бутт пен Эйнскоу ұсынған «Инклюзия көрсеткіштері» нұсқаулығында қолданылған инклюзивтілік аспектілері: инклюзивті саясат, тәжірибе және мәдениеттің сипаттамасы пайдаланылды. Корбетт аффективті оқыту, эмоционалды интеллектті пайдалану және мектеп мәдениетін құру сияқты педагогикалық әдістерді қолданудың маңызды рөлін атап өтіп, басқалардың деңгейін жақсарту мақсатында, барлық балалардың айырмашылықтары мен даралығындағы бірегей мүмкіндіктерді көре біліп, айырмашылықтарын қолдайды.

Зерттеушілер жағдайды сипаттап, мектеп мәдениеті туралы айта отырып, оқу процесінде туындайтын балалардың мінез-құлық мәселелеріне мектептің қатынасы сияқты ерекшелікті атап өтеді. Ғалымдар мұны мұғалімнің жеке қателігі ретінде емес, бүкіл мектеп ұжымының мәселесі ретінде қарастырады, оны қарама-қайшылық емес, дәлелді диалог мәдениеті арқылы шешуге болатындығын айтады. Әр баланы құрметпен тыңдайды. Мектептің саясаты туралы ой елегінен өткізе отырып, Корбетт мұғалімдер мен арнайы білім беру қажеттіліктері бойынша үйлестіруші және оқытуда қолдау көрсететін арнайы көмекшілері арасындағы өзара әрекеттестіктің жақсы ұйымдастырылғанын атап өтеді.

Жаңа Зеландиядағы аймақтағы мектептер де көп ұлтты, сонымен қатар Бут пен Эйнскоудың «Инклюзивті көрсеткіштерін» қолдана отырып, инклюзивті қоғамдастық пен инклюзивті мәдениетті қалыптастыру мәселелерін зерттеді. Бұл жұмыс ерекше білім берудегі қажеттіліктерді қолдау жөніндегі мемлекеттік саясатқа қарсы тепе-теңдік ретінде инклюзивті мәдениеттің қажеттілігін атап көрсетеді. Бұл саясат білім беруді қолдау қажеттілігін анықтайтын әртүрлі қажеттіліктері бар білім алушыларды қаржыландыруды саралауға негізделген. Өз кезегінде, балалардың саяси тұрғыдан қамтамасыз етілген категориялары мен арнайы тәрбиешілердің жағдайы, бір жағынан, қоғамдағы және оқушылар арасындағы экономикалық бәсекелестікті ынталандыратын неолибералдық идеология мен саясат, екінші жағынан, автордың пікірінше, сегрегация тәжірибесіне негіз жасайды. Дегенмен, еңбекте атап өтілгендей, мәдениет әлеуметтік құрылым болса, мектеп ұжымы ерекше білім беру қажеттіліктерін қамтамасыз ету жүйесінің икемділігін пайдалана отырып, оны өзгерте алады. Сонымен бірге мектепте қандай орта, қандай мәдениет дамитыны мектептің өзіне

және оның басшыларына байланысты: теңдік пен диалогқа негізделсе немесе бәсекелестік пен шеттетуге негізделеді.

Авторлар австралиялық зерттеушілердің дәстүрлі орта мектепті инклюзивті мектеппен салыстырып, мәдениетке деген көзқарасты өзгертуге болатын әлеуметтік құрылым ретінде қолданатын жұмысын сипаттайды. Зерттеушілер салыстыру үшін келесі категорияларды анықтады: 1) арнайы педагогтің қолдау үлгісі мен рөлі; 2) мәдениет фокусының сипаты – оқушыға немесе оқу мазмұнына; 3) инклюзивті мектепке және мұғалімнің әртүрлі ерекше қажеттіліктерге бейімделу жауапкершілігіне қатысты сенімдер мен көзқарастар.

Нәтижелер инклюзивті мектепте қолдаудың әртүрлі формаларының көптігін және арнайы мұғалімнің сыныптағы балалардың әртүрлі қажеттіліктерін, соның ішінде жоғары жетістіктері бар оқушылардың қажеттіліктерін қолдауды жоспарлауға қатысқанын көрсетті. Жұмыста егер мектеп тек дәстүрлі педагогикаға негізделген әдістерді қолданса, онда инклюзия сәтті болмайды [125].

Басқа елдерде инклюзивті мәдениет пен тәжірибені қалыптастыру мәселелеріне шолу жасағанда, авторлар екі тармаққа назар аударады, олар мыналардан тұрады: біріншіден, инклюзивті мәдениет ұғымы мүгедектіктің әлеуметтік моделіне және мәдениетті түсінуге әлеуметтік-конструктивті көзқарасқа сүйене отырып жасалады; екіншіден, бұл тұжырымдаманы ілгерілетуде әртүрлі факторлармен (нәсілдік шығу тегі, жынысы, мүгедектігі және т.б.) анықталатын ерекшеліктеріне сәйкестік құқығын қорғау да маңызды болып табылады, бұл көбінесе қиылысу тәсілімен ескеріледі. Бұл екі тармақ, авторлардың пікірінше, теңдік пен әлеуметтік әділеттілікті түсінуге, сондай-ақ инклюзивті мәдениеттің, білім беру ұйымдарының саясаты мен тәжірибесінің инклюзивті мақсаттары мен құрылуына әсер етеді [125].

Білім беру қатынастарына қатысушылардың инклюзивті мәдениетін дамытуды инклюзивті білім берудің табыстылығының кепілі деп санайтын авторлар М.А. Мазниченко мен Ф.Р. Якубованың көзқарастарын қарастырайық.

Ресей мектептеріндегі қолданыстағы инклюзивті білім беру тәжірибесін талдай отырып, авторлар инклюзивті білім беруді барлық мұғалімдер, балалар және ата-аналар жеке қабылдамағанын, сондықтан қажетті нәтиже бермейтінін атап өтті. Арнайы түзеу мекемелерінде немесе ерекше білім беруді қажет ететін және дамудың шартты нормасы бар балаларды үйде тәрбиелеу, әлеуметтендіру, оқыту және дамыту жағдайларына қарағанда тиімдірек.

Сонымен қатар олар бұл мектептерде инклюзивті білім берудің нәтижелілігін қамтамасыз ететін қажетті жағдайлар жасалмайтындығына байланысты деп ойлайды. Инклюзивті мәдениет ерекше білім беруді қажет ететін балаларды ғана емес, сонымен бірге олардың ерекше білім беруді қажет етпейтін қатарластарын да оқыту, тәрбиелеу және әлеуметтендіру үшін жеткілікті жоғары әлеуетке ие.

Әлемдік тәжірибе мен қолданыстағы тәжірибені талдауға сүйене отырып, авторлар инклюзивті білім берудің тиімділігінің негізгі шарттары:

- ерекше білім беруді қажет ететін баланы үнемі көмекші мұғалімнің сүйемелдеуі;

- инклюзивті сыныптарда білім алушылар санының төмен болуы;

- білім беру ұйымының штатында дефектолог-педагог, логопед-педагог, педагогикалық психолог, медицина қызметкері, емдік дене шынықтыру-сауықтыру маманы сияқты мамандардың болуы;

- инклюзивті процесті арнайы материалдық-техникалық қамтамасыз ету (кедергісіз орта, мамандандырылған білім беру жабдықтары және бағдарламалық қамтамасыз ету);

- инклюзивті білім беру процесінің барлық субъектілерінің инклюзивті мәдениетін дамыту: білім беру қатынастарына қатысушыларды (педагогтерді, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың да, шартты түрде дені сау құрдастарының да ата-аналарын, ерекше және дәстүрлі білім беруді қажет ететін оқушыларды) қарым-қатынас орнатуға, инклюзия жағдайында оқуға алдын ала дайындалуы [126].

Дегенмен, авторлар бұл шарттардың көпшілігі орындалмаған немесе толық сақталмаған деп есептейді, бұл күтілетін оң нәтижелерді алуға мүмкіндік бермейді. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге шолуды қорытындылай келе, авторлар өздерінің отандық білім беру жүйесінде инклюзивті білім беруді ұйымдастырудағы бірқатар кемшіліктерді атап өтеді:

- барлық оқу орындары арнайы бейімделген білім беру бағдарламалары мен қашықтықтан оқыту бағдарламаларын қажетті көлемде енгізбеген;

- әр оқу орны ерекше білім беруді қажет ететін тұлғалар үшін жеке білім беру жоспарларын жасамайды;

- ресейлік оқу орындарының көпшілігінің кедергісіз инфрақұрылымы дамымаған;

- ерекше қажеттіліктері бар тұлғалардың ерекшеліктері туралы білім деңгейі, олармен педагогтердің, оқу орны әкімшілігі, сондай-ақ ерекше білім беруді қажет

етпейтін балалардың ата-аналары арасында өзара қарым-қатынас орнату дағдылары жеткіліксіз [126].

Авторлар білім беру қатынастарына қатысушылардың инклюзивті мәдениетін қалыптастыруды осы мәселелерді шешудің маңызды шарты ретінде қарастырады. Ғалымдардың пікірінше, олардың көпшілігінде мұндай мәдениет қалыптаспаған, бұл инклюзивті білім берумен байланысты қате түсініктер мен мифтердің болуымен дәлелденеді. Осы орайда олар түсіндірме жұмыстарын жүргізу, мұғалімдердің біліктілігін арттыру, түрлі жұмыс түрлерін қолдану арқылы инклюзивті мәдениет деңгейін көтеруді аса маңызды деп санайды.

Мифтер мен қате түсініктер туралы айта отырып, авторлар мыналарды атап көрсетеді:

- инклюзивті сынып туралы дұрыс түсінік қалыптаспаған, өйткені көбінесе білім беру қатынастарына қатысушылар ерекше білім беруді қажет ететін балалар туралы шектеулі түсінікке ие. Авторлар сонымен бірге инклюзия – бұл дәстүрлі және ерекше білім беруді қажет ететін балаларды бірлесіп оқыту, онда білім беру қатынастарының барлық қатысушылары (мұғалімдер, мектеп әкімшілігі, ата-аналар, балалардың өздері) осы ерекше білім беру қажеттіліктерін жүзеге асыруға жағдай жасауға тырысады және бұның бәрі өздеріне пайдалы болады;

- білім беру қатынастарында қатысушылардың ерекше білім берудегі қажеттіліктерді дұрыс түсінбеуі себеп болады. Дегенмен ерекше білім беру қажеттіліктері инклюзияның орталық тұжырымдамасы болып табылады, оны әлеуметтену мен білім беру бағдарламасын меңгеруде психологиялық-педагогикалық көмекті қажет ететін балалардың ерекшеліктері ретінде түсіну керек. Инклюзивті білім берудің міндеті – баланың оқу үрдісінде көрсететін нақты және потенциалды мүмкіндіктерін (энергиялық, когнитивтік, қозғалыс және т.б.) ашу және жүзеге асыру;

- білім беру қатынастарына қатысушылардың инклюзивті сыныптың мақсаттарын дұрыс түсінбеуі. Мұғалімдер де, ата-аналар да мұндай сыныптың мақсаты, ең алдымен, ерекше білім беруді қажет ететін балаларға білім беру бағдарламасын игеруге көмектесу деп санайды. Алайда, шын мәнінде, басты мақсат – мұндай балалардың әлеуметтенуіне, әртүрлі әлеуметтік рөлдерде өзін толық іске асыруына көмектесу: сүйікті іс-әрекетті табу, мамандық алу, отбасын құру, достары, хоббилері және т.б. Шартты түрде ерекше білім беруді қажет етпейтін балаларға қатысты инклюзия жағдайында арнайы мақсаттар белгіленбейді. Сонымен қатар инклюзивті сыныптың дәстүрлі сыныпқа қарағанда

тәрбиелік әлеуеті жоғары: бұл эмпатияны дамыту, мінез-құлықты өзін-өзі реттеу, қарым-қатынас қабілеттерін және рухани-адамгершілік тәрбиесін қамтиды. Сондай-ақ авторлар бұл мүмкіндіктерді барынша пайдалану керек, - деп есептейді.

- білім беру қатынастарында қатысушылардың ерекше білім беруді қажет ететін балаларға деген әдепсіз қатынасы көрініс табады. Қажетті гуманистік көзқарас (қабылдау, құрметтеу және көмектесуге ұмтылу, тиімді қайырымдылық) озбырлық, аяушылық, қабылдамау және бас тартумен ауыстырылады. Инклюзивті мәдениеттің маңызды құрамдас бөлігі – ерекше білім беруді қажет ететін балаларға толеранттылық таныту. Көбінесе қалыпты дамып келе жатқан балалардың ата-аналары ерекше білім беруді қажет ететін балалар олардың балаларының оқуына кедергі келтіреді және озбырлық пен қатыгездік көрсететін іс-әрекеттер жасайды деп санайды. Шындығында, инклюзивті сынып салыстырмалы түрде қалыпты дамып келе жатқан балаға өзінің жағымсыз эмоцияларымен күресуге, эмоцияларын әдепті түрде білдіруге, қандай да бір қалпымен өзінен түбегейлі ерекшеленетін қатарластарын қабылдауға және әртүрлі жағдайларда әртүрлі адамдармен тиімді қарым-қатынас құрып, үйренуге шексіз мүмкіндіктер жасайды;

- инклюзивті білім беру қатынастарында қатысушылардың әлеуметтік өзара араласу әдістерін білмеуі. Инклюзивті сыныпта жұмыс істейтін мұғалімдер балаларға әлеуметтік өзара қарым-қатынас құрудың ерекше үлгілерін үйретуі маңызды. Мысалы үшін, ерекше қажеттіліктері бар балаға оқуға көмек көрсету, мұндай баланы ойындарда шығармашылық идеяларды қалыптастыруға араластыру, баланың қазіргі уақытта сөйлескісі келмейтінін түсіну және оны жалғыз қалдыру, психикалық және эмоционалдық бұзылулары бар балаға, өзінің жағымсыз эмоцияларын жеңуге көмектесу және т. б. [126].

Авторлар білім беру саласындағы қатысушылардың арақатынасында инклюзивті мәдениеттің төмен деңгейі, аталған қате түсініктер мен миф әңгімелердің болуы, мұғалімдердің айтарлықтай санының балабақшаның инклюзивті сыныптары мен топтарында жұмыс істеуден бас тартуына әкеледі деген қорытындыға келеді.

Бас тартудың негізгі себептерінің ішінде мұғалімдер мыналарды атайды:

- сыныптың\ топтың толымдылығы жоғары;

- ерекше білім беруді қажет ететін балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері туралы және оларды оқытудың ерекшеліктері туралы, инклюзивті білім берудің нормативтік құқықтық базасы туралы білімнің жеткіліксіздігі;

- тұрақты қосымша мұғалім болмаған кезде, ерекше білім беруді қажет ететін балалар мұғалімнің көп уақытын алады, назар аударуды талап етеді және оның сыныптағы қалған балаларға уақыты қалмайды, бұл тәртіп пен оқу үлгерімінің төмендеуіне әкеледі;

- ерекше білім беруді қажет етпейтін балалардың ата-аналарының бірлескен білім беру фактісін қабылдамауы.

Осыған байланысты авторлар білім беру саласындағы қарым-қатынасты құрушыларды яғни, қатысушыларды арнайы даярлап және олардың арасында инклюзивті мәдениетті қалыптастыру мәселесінің маңыздылығына тоқталады. Бұл мәселені шешу үшін авторлар бастауыш сынып мұғалімдері мен пән мұғалімдерінің біліктілігін арттыру курстарын өткізуді ұсынады. Бұл курстардың бағдарламасы инклюзивті білім беру саласында тиімді, сапалы, заманауи білім беру жүйесін құруға бағытталуы тиіс.

Бағдарламаны меңгеру нәтижесінде педагог ерекше қажеттіліктері бар тұлғаларды оқыту мен дамытуға, білім беру ұйымдарында ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларды әлеуметтік бейімдеуге, білім беру ұйымдарында оқыту мен дамытудың тұлғалық-бағдарлы көзқарасына байланысты кәсіби міндеттерді шешу дағдыларына ие болуы керек. Жеке білім беру бағдарламасы, жалпы ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларды қоғамға араластырып және кәсіби өзін-өзі тану процестерінде психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асырып, білім беру ұйымдарында жалпы инклюзивті мәдениетті қалыптастыруы керек.

Қатысушылардың білім беру қарым-қатынастарында инклюзивті мәдениетті қалыптастыру мақсатында ғалымдар жұмыстың келесі түрлерін ұйымдастыруды орынды деп санайды:

- ерекше және дәстүрлі білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарының қатысуымен ата-аналар клубтары;

- ерекше және дәстүрлі білім беруді қажет ететін балалар арасындағы бейресми қарым-қатынастың әртүрлі формалары: көгалға шығу, бірге шай ішу, ойындар, бірлескен мерекелер, мұражайларға бару, экскурсиялар, әлеуметтік желілерде қарым-қатынас және т.б.;

- балалар мен сынып ата-аналарының, пән мұғалімдерінің, сынып жетекшісінің, педагог-психологтың, әлеуметтік педагогтің, логопедтің (педагог-

дефектолог), медицина қызметкерінің, тьютордың қатысуымен ерекше білім беруді қажет ететін балаларға көмек көрсетудің ерекшеліктері мен жолдарын талқылау бойынша консилиумдар;

- ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың табысты өмірі мен кәсіби мансабын, өзін-өзі жүзеге асыруын ашатын көркем фильмдерді балалардың, ата-аналар мен сынып жетекшілерінің бірлесіп көруі және талқылауы. Мысалы, Туретта синдромы бар (аяқ асты еріксіз дыбыстар шығару) баланың бастауыш сынып мұғалімі болғаны туралы айтатын «Сынып алдында» фильмдері және т.б.;

- ерекше білім беруді қажет ететін балаға тиімді көмек көрсете білген педагогтермен шеберлік сыныптары мен тренингтер, ашық сабақтар мен консультациялар өткізу. Олар ата-аналармен және әріптестерімен өздерінің тәжірибесімен бөліседі;

- инклюзивті сыныпта білім берудегі қарым-қатынастардың барлық қатысушыларының арасында (мұғалімдер, балалар, ата-аналар) туындаған проблемаларды және оларды шешу жолдарын бірлесіп талқылау;

- мамандардың (психолог, дефектолог, медицина қызметкері, тьютор) ерекше білім беруді қажет ететін балалар, осы инклюзивті сыныптағы оқушылардың ерекшеліктері туралы және олармен қарым-қатынас орнатудың жолы, оларға көмек көрсетудің оңтайлы тәсілдері туралы дәрістері мен кеңестері [126].

Авторлар толеранттылық пен шыдамдылыққа тәрбиелеу және ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаға көмектесуге дайын болу, тек белсенді іс-әрекетте болып және басқалардан қандай да бір ерекшеліктері мен айырмашылығы бар адамдар туралы білімді кеңейту арқылы жүзеге асады деген қорытындыға келеді.

Жоғарыда аталған авторлардың білім беру қарым-қатынастарына қатысушылардың инклюзивті мәдениетін қалыптастыру, инклюзивті білім берудің сәттілігінің маңызды шарты екендігімен келісе отырып, автор Н.Г. Сигалдың бұл мәселеге көзқарасын қарастыруды ұсынамыз. Халықаралық тәжірибеге шолу жасай отырып, Н.Г. Сигал инклюзивті білім берудің стратегиялық мақсаты – инклюзивтік қоғамды шын мәнінде гуманистік қоғам ретінде құру екенін, оның іргелі негізін инклюзивті мәдениет құрайтындығын айтады.

Инклюзивті білім беруді тәжірибе жүзінде іске асырудың табысты әлемдік тәжірибесін зерделей отырып, автор өзінің пікірімен бөліседі. Мектеп басшысы сапалы басқару моделін жобалап және іске асырған жағдайда, инклюзивті білім беруге қатысты мектеп саясатын мақсатты және дәйекті жүргізгенде, ұйымшыл кәсіби команда құрылып, педагогикалық ұжымдағы климатқа оң әсер етіп және

осы процесте табысқа жетуде шешуші мәнге ие болатындығына назар аударады [127].

Инклюзивті қозғалыстың көшбасшысы болып табылатын мектеп басшысының алдында инклюзивті мектеп мәдениетін қалыптастырудың күрделі міндеті тұр. Бұл мектепте дәстүрлі түрде қалыптасқан мәдениет негізінде жүзеге асырылатын күрделі циклдік процесс, бұл мектептің барлық ұжымының құндылықтары, көзқарастары мен сенімдерінің жиынтығы, бұл барлық кедергілердің, қайшылықтардың, жанжалды жағдайлардың және уақытша сәтсіздіктердің пайда болуын анықтайды.

Дегенмен дағдарыс кезеңдерін бастан кешіру және одан өту кез келген инновациялық процестің, оның қозғаушы күшінің қалыптасуы мен дамуы жолындағы – заңды құбылыс. Мектеп басшысының мектепте инклюзивті қоғамдастық құру процесінде келесі принциптерді іске асырудың кешенді тәсілін қолдану өте маңызды:

1) инклюзивті білім беру идеясын мүмкіндігі шектеулі балалардың біртұтас білім беру үдерісіне барынша тартылуы мен қатысуы және балалардың осы санаты мен олардың эксклюзиясына қатысты маргинализацияның кез келген формаларын жоюға бағытталған инновациялық шешімдерді белсенді ілгерілетудің негізі ретінде қабылдау принципі;

2) мектеп басшылығының мұғалімдер ұжымымен, пәнаралық мамандар ұжымымен, ата-аналармен және қоғамдық ұйымдар, бөлімдер өкілдерімен жұмыс істеуге назарын арттыруды және өзара сенім атмосферасын дамытып, ынталандыруды көздейтін қарым-қатынастарды кеңейтіп және өзара бір-бірін рухани байыту қағидасын ұстанып, жұмыста болуы мүмкін келіспеушіліктерді жою және ең қолайлы шешімдерді табу үшін бір-біріне құрметпен қарау;

3) қолжетімділік принципі және бұл принципті іске асыру мектеп директорларының педагогикалық процестің барлық қатысушыларымен ашық диалог пен мектеп қызметінің әртүрлі салаларында тығыз ынтымақтастыққа негізделген мүдделі және тиімді өзара әрекеті ұсынылады;

4) рефлексия принципі педагогтер, ата-аналар, әртүрлі ұйымдар мен ведомстволардың мүшелері ұсынған ақпаратты кешенді бағалау мен талдауға негізделген ғылыми негізделген педагогикалық тәсілдерді жоспарлауды және әзірлеуді, мектепті дамытудың перспективалық жоспарында жаңа мағыналарды қалыптастыруға ықпал ететін шараларды қабылдауды көздейді;

5) балаларды бірлесіп жоспарлау және оқыту процесінде барлық қатысушылардың іс-әрекеттерінде когеренттілікті қамтамасыз етуге ықпал ететін ашық кәсіби ынтымақтастық қағидаты;

б) интенционалдылық принципі мектептегі инклюзивті мәдениетті қалыптастыру үшін көшбасшылардың мектеп қоғамдастығының барлық мүшелерінің негізгі құндылықтар, сенімдер мен көзқарастар жүйесін қабылдауға және бөлісуге барынша ұмтылуында жатыр. Сонымен қатар пікірлес адамдар командасына қысым жасау қаупін болдырмау үшін даму қарқыны мен ұсынылатын өзгерістердің санын мұқият болжау керек.

Инклюзивті білім беруді енгізу процесінде осы қағидаттарды іске асыру мектеп ұжымының оларды кейіннен іске асыруының шамасын белгілейді, оның тиімділігінің индикаторы осы қағидаттар жүйесі қызметінің әртүрлі салаларында және процестің барлық қатысушылары арасындағы өзара іс-қимылда көрінетін мектептің ұйымдастырушылық құрылымының табиғи негізіне айналуы болып табылады [127].

Жалпы білім беретін мектептерде білім алуға ерекше білім беруді қажет ететін балалардың құқықтарын іске асыру саласындағы маңызды халықаралық құжаттардың бірі 1994 жылы Испанияның Саламанка қаласында қабылданған «Ерекше білім беруді қажет ететін адамдарға білім беру саласындағы қағидаттар, саясат және тәжірибегі әрекет туралы» Саламанка декларациясы. 92 елдің үкіметі мен 25 халықаралық ұйым атынан қатысқан «Ерекше білім беруді қажет ететін жандарға білім беру жөніндегі дүниежүзілік конференция: қолжетімділік пен сапа» 300 жүзден астам қатысушы әдеттегі білім беру жүйесі шеңберінде ерекше қажеттіліктері бар балаларға, жастарға және ересектерге білім беруді қамтамасыз етудің қажеттілігі мен өзектілігін мойындай отырып, барлығына білім беруге дайын екендігін растады.

Саламанка декларациясы барлық елдерге барлық балалардың білім алуына негізгі құқығын сақтауға шақырып, білім берудің инклюзивтілігі мен қолжетімділігін қамтамасыз ететін маңызды факторларды анықтады:

- балалардың жеке ерекшеліктері мен қиындықтарын ескере отырып, барлық балаларды білім беру процесінде қамту үшін, білім беру жүйесін жетілдіруге жоғары басымдық беру;

- «Баршаға арналған мектеп» инклюзивті білім берудің негізгі қағидатын нормативтік құқықтық қамтамасыз ету;

- инклюзивті білім беру тәжірибесі бар елдермен тәжірибе алмасуды ынталандыру;

- ерекше білім беруді қажет ететін балаларға берілетін білім беруді жоспарлау, мониторингілеу және бағалау саласында орталықсыздандыруға және кеңінен қатысуға негізделген тетіктерді құру;

- ата-аналар мен қоғамдық ұйымдардың ерекше білім берудегі қажеттіліктерін қанағаттандыруға байланысты жоспарлау жұмыстарына және шешімдер қабылдау процестеріне қатысуын ынталандыру;

- мұндай қажеттіліктерді ерте анықтауға және нақты шараларды қабылдауға, сондай-ақ инклюзивті білім берудің кәсіби аспектілеріне байланысты стратегияларды әзірлеу бойынша талпыныстарына баса назар аудару;

- ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу құзыреттерін дамыту бойынша мұғалімдерді даярлауға және біліктілікті арттыру бағдарламаларына қосу.

Саламанка декларациясы ұлттық деңгейде іс-қимылдарға арналған нұсқаулықтарды бере отырып, күш-жігердің үйлесімділігі мен бірін-бірі толықтыруын қамтамасыз ету үшін білім беру органдары мен денсаулық сақтау, жұмыспен қамту және әлеуметтік қызметтерге жауаптылар арасындағы барлық деңгейлерде үйлестіруді күшейту қажеттігін көрсетеді [128].

Инклюзивті мектептерді дамыту және мақсатты инклюзивті саясаттың тиісті қаржы ресурстарымен өзара байланысы, стереотиптермен күресу және саналы және жағымды ұстанымдарды қалыптастыру мақсатында жұртшылықты ақпараттандыруға күш салу, кадрларды даярлаудың кең бағдарламасын жүзеге асыру және қажетті көмекші қызметтерді ұйымдастыру сияқты шараларды қабылдау мәселесіне маңызды мән беріледі. Сонымен қатар бұл құжатта мектептердегі инклюзивтілік пен қолжетімділік қағидаттарын іске асыру үшін өзгерістер қажеттілігіне үлкен назар аударылады: оқу жоспары, ғимараттар, мектепте оқытуды ұйымдастыру, педагогика, бағалау, персоналды жалдау, мектеп идеалдары және сыныптан тыс іс-шаралар. Декларацияның бөлімдерінде «оқу жоспарының икемділігі», «мектепті басқару», «ақпарат және ғылыми зерттеулер», «педагогикалық персоналды жалдау және даярлау», «сыртқы қолдау қызметтері», «ресурстарға қажеттілік» және т.б. аспектілердің мазмұны ашылады.

Саламанка декларациясында білім беруді дамытудың басты бағыты ретінде инклюзивтілік пен қолжетімділікті жариялай отырып, принципті көзқарастың ерекшелігі атап көрсетілген, бала емес, керісінше білім беру жүйесі әрбір баланың

ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне бейімделуі керек. Жалпы білім беретін мектептерде бірлескен оқумен қатар кейбір балалар арнайы ұйымдарда оқи алатындығын естен шығармауымыз қажет [128].

Айта кету керек, Саламанка декларациясының маңызды негізін қалаушы қағидаттары, сондай-ақ барлығына арналған білім беру туралы бұрынғы Джомтиен дүниежүзілік декларациясының (1990) [129] және одан кейінгі Дакар Баршаға арналған білім беру жөніндегі іс-қимыл шеңберінің ережелері: Біздің Жалпы міндеттемелер (2000) [130] әлемнің әртүрлі елдерінде инклюзивті білім беру саласындағы зерттеулердің кеңеюіне қуатты серпін берді. Әрине, әрбір нақты елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі инклюзивті білім беру аспектілерінің: инклюзивті саясаттың, инклюзивті мәдениеттің, инклюзивті тәжірибенің қалыптасуына әсер етеді. Осыған байланысты елдер қазіргі уақытта жоғарыда аталған халықаралық құжаттарды және басқа да халықаралық конвенцияларды жүзеге асырудың әртүрлі кезеңдерінде.

Қазақстанның білім беру саясаты 2030 жылға дейінгі Күн тәртібінде белгіленген тұрақты дамуы БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарының 4-мақсатына қол жеткізуге бағытталған [131]. 4-тұрақты даму мақсаттары – «Білім – 2030» жалпыға бірдей мектепке дейінгі, бастауыш және орта білім беруді, сондай-ақ жастар мен ересектердің өмір бойы одан әрі білім алу мүмкіндіктеріне тең қол жеткізуді қамтамасыз ететін, өмір бойы білім беру саласында келешегі бар, біртұтас тең білім беру мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге бағытталған. Білім беру-2030 Күн тәртібінің негізгі қағидаттық ұстанымдарының бірі білім алу құқығы адамның негізгі құқығын білдіреді және оны іске асыру үшін елдер барлығына инклюзивті және сапалы білім беруге жалпыға бірдей әділ қол жеткізуді қамтамасыз етуі тиіс деген ереже болып табылады. Білім адамның жеке басының толық дамуына бағытталуы керек және өзара түсіністікке, төзімділікке, достық пен бейбітшілікке ықпал етуі керек [132].

Мемлекетіміздің білім беруді дамыту саласындағы маңызды міндеті – балалардың ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық балалардың сапалы білім алуға тең қолжетімділігін қамтамасыз ету. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «...біздің біліміміз қолжетімді және инклюзивті болуы керек» деп бірнеше рет атап көрсетті [133]. Еліміздің Президентінің 2023 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында мемлекеттің инклюзивті саясатының өзектілігінің расталғанын көреміз: «...Әрбір баланың ажырағысыз құқығы – мектепте сапалы білім алу. Бұл жерде «сапа» сөзі

– кілт сөз. Сондықтан білім сапасын жүйелі түрде арттырып, мұғалімдердің құзыреттілігін арттыру қажет» [134].

2023 жылғы 20 сәуірде қабылданған ҚР Әлеуметтік кодексінде «Әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясат қағидаттары» 3-бабында «атаулылық, қолжетімділік және сараланған тәсіл» қағидаты «әлеуметтік қорғау саласындағы адам мен азаматтың құқықтарын шектеуге тең құқылы және жол берілмейтіндігі, мемлекеттің, жұмыс берушілер мен азаматтардың әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіндегі профилактикасы, ынтымақтастығы мен ұжымдық жауапкершілігі, экономикалық ресурстарды пайдаланудың ашықтығы мен әділдігі, сондай-ақ әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың міндеттеріне пропорционалдылық» сияқты қағидаттардың қатарында көрсетілген [135].

Зерттелетін «Сапалы білім берудің инклюзивтілігі мен қолжетімділігі» тұжырымдамасына назар аудара отырып, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы қаулысымен (бұдан әрі – Тұжырымдама) бекітілген, «Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» сияқты білім беру саласындағы құжатты назардан тыс қалдыруға болмайды. Бұл құжаттың маңыздылығы өткен жылдары іске асырылған реформалар мен бастамалардың нәтижелері негізінде, қазақстандық білім беруді дамытудың жаңа көзқарасы – білім берудегі басым жүйелі мәселелерден және педагогикалық қоғамдастық мәселелерінен білім алушыға және оның қажеттіліктеріне қайта бағдарлау. Еліміздің білім беру жүйесінің негізгі бағдары ретінде «білім беру ұйымдарында адамның білім деңгейін көтеріп қана қоймай, сонымен қатар түлектің негізгі құзыреттеріне ие, өзінің өмірлік жағдайы мен Қазақстан қоғамының мүддесі үшін динамикалық әлеуметтік-экономикалық жағдайларда шығармашылық әлеуетті іске асыруға қабілетті жоғары адамгершілік және жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыруға ықпал ететін атмосфера құру үшін жағдай жасау» айқындалды [136].

Жоғарыда көрсетілген «Инклюзия көрсеткіштері» жәрдемақысында келтірілген инклюзия қағидаттарына негізделген негізгі отандық құжаттардың бірі 2017 жылы Қазақстан Республикасы Білім министрлігінің тапсырысы бойынша «Ақпараттық – талдау орталығы» АҚ әзірлеген Қазақстан Республикасындағы инклюзивті білім беру мониторингінің шеңберінде жасалған. Халықаралық тәжірибе мен 5 өңірдегі әлеуметтік сауалнама нәтижелері негізінде бірыңғай мониторингтік база әзірленді, оған есептеу әдістемесі бар инклюзивті білім

берудің нысаналы индикаторлары енгізілген. Бұл құжаттың мақсаты – баршаға бірдей сапалы білімге қол жеткізу саласындағы қол жеткізілген ілгерілеуді бағалау және мемлекеттік білім саясатындағы инклюзивтілік қағидаттарын ілгерілету. Шеңбер авторлары білім беру ұйымдары деңгейінде уәкілетті ұйымның әлеуметтік зерттеу нысанында мониторинг жүргізуді ұсынады. Сонымен қатар Шеңбер индикаторлары білім алушылардың және/немесе олардың ата-аналарының, педагогтерінің, әкімшілігінің сауалнамасы арқылы білім беру ұйымдарының өзін-өзі бағалауы үшін пайдаланылуы мүмкін. Мониторинг білім беру ұйымдарында ұлттық бастамалардың қалай қабылданатынын, мысалы, мектептің жалпы инклюзивті құндылықтарды дамытуға ықпал ету дәрежесін бағалауға бағытталған; мектеп инклюзивті білім беру саласында мұғалімдердің біліктілігін арттыруға мүмкіндіктер бере ме; мектепте ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жеке мүмкіндіктерін қанағаттандыру үшін жағдай жасалған ба және т.б. Шеңбердің көрсеткіштері «Инклюзивтілік көрсеткіштерінің» үш аспектісіне сәйкес әзірленгенін атап өткен жөн: «инклюзивті мәдениетті құру», «инклюзивті саясатты дамыту», «инклюзивті тәжірибені дамыту» [123].

Шеңбердің мазмұны инклюзивті білім беруді дамытудың негізгі бағыттарын көрсетеді: нормативтік қамтамасыз ету мен басқаруды жетілдіру; кадрлық, әдістемелік, материалдық-техникалық ресурстармен қамтамасыз ету. Дегенмен, білім беру ұйымдарына инклюзивті білім беру ортасын құру бойынша қадамдарды өз бетінше әзірлеуге көмектесуге бағытталған Шеңбердің көрсеткіштері әлі күнге дейін басқару құрылымдары мен мұғалімдер тарапынан іс-әрекеттің нұсқаулығы ретінде қабылданған жоқ [137].

Бұл ретте орта білім беру ұйымдарындағы және қазіргі қазақстандық мектептеріндегі ортада инклюзивті білім берудің жағдайын зерделеу және инклюзивті білім беруді ұйымдастыру бойынша ұсынымдар әзірлеу мақсатында зерттеулер жүргізу кезінде «Шеңбердің көрсеткіштері» сондай-ақ «Инклюзивтілік көрсеткіштерінің» ұсынымдары пайдаланылды. Зерттеуді Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Инклюзивті білім беру орталығы жүргізді және зерттеу құралдары «Инклюзивтілік көрсеткіштерінің» үш аспектісіне және Шеңбердің көрсеткіштеріне сәйкес әзірленді. Деректердің дұрыстығын қамтамасыз ету үшін сандық және сапалы деректерді жинау әдістерін қолдана отырып, әдістердің триангуляциясы таңдалды. Сандық әдістердің ішінен сауалнама, сапалы әдістердің ішінен – сұхбат және қолданыстағы деректерді талдау: Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы, соңғы 5 жылдағы

басқа зерттеулердің деректері және соңғы 3 жылдағы білім беру саласындағы статистикалық мәліметтер таңдалды. Зерттеудің негізгі гипотезасы: «Қазақстанда инклюзивті білім беру жарияланған, бірақ іс жүзінде инклюзивті білім беру принциптерін жүзеге асырудың жүйелі және дәйекті түрде құрылған тәсілдері жеткіліксіз» деген тұжырым болды. Негізгі зерттеу сұрақтары төмендегідей болды: «Қазіргі уақытта Қазақстандағы инклюзивті білім берудің жағдайы қандай? Инклюзивті білім беруді дамыту бойынша мемлекет алға қойған мақсаттарға жету үшін не істеу керек? Зерттеудің мақсатты аудиториясы барлық облыстар мен республикалық маңызы бар 3 қаладан 16 763 мұғалім, 51 412 ата-ана, 723 ПМПК мамандары және 1 822 ҚППК мамандары, барлығы 70 720 респондент болды.

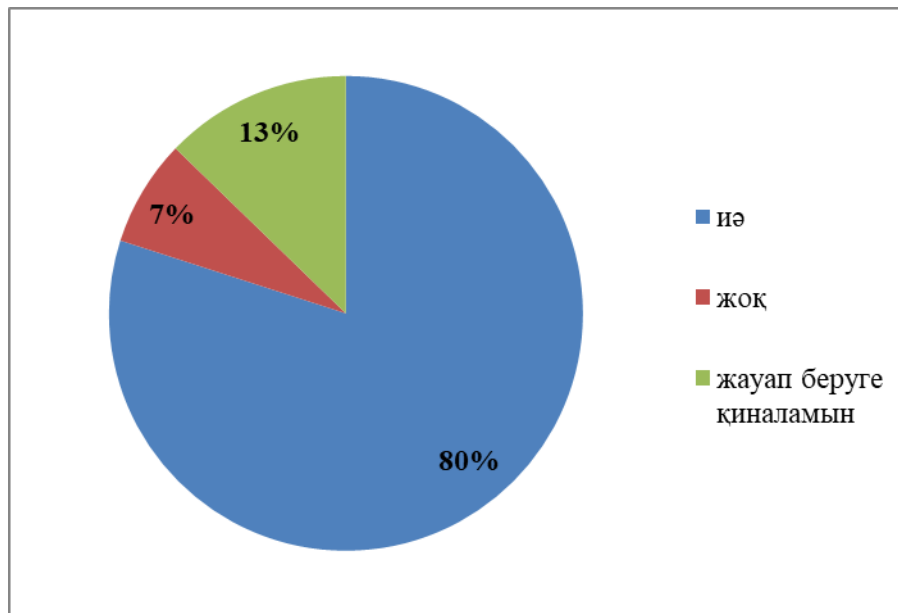
«Инклюзивті мәдениетті құру» аспектісі аясында инклюзивті білім беруді жүзеге асырудағы әлеуметтік қасиеттер проблемасы зерттелді, ол жалпы стереотиптер мен наным-сенімдер, соның ішінде мұғалімдердің, білім алушылардың және олардың ата-аналарының білім берудегі инклюзия идеясын қаламауы немесе бас тартуы болып табылады. Мектепте инклюзивті білім беру мәдениетін қалыптастыру ерекше білім беруді қажет ететін оқушыларды мектеп қоғамдастығына сәтті қосудың маңызды шарттарының бірі болып табылады. Нәтижелі жұмыстың алғышарты білім беруді ұйымдастырудағы барлық қызметтердің: психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық қызметтердің өзара байланысы және үйлестірілген жұмысы болуы керек. Ерекше білім беруді қажет ететін баланы тәрбиелеп отырған отбасына білікті қолдау көрсету баланың жеке басына қатысты қосымша әсер ететін қысымды жеңуге және өзінің мүмкіндіктері мен қабілеттерін жүзеге асыруға көмектеседі [138].

Мәселені зерттеу үшін «Инклюзия көрсеткіштерінде» ұсынылған инклюзивті мәдениетке қатысты индикаторлар қолданылды [123]:

- 1) барлық оқушылар бір-біріне көмектеседі;
- 2) ұжым бір-бірімен әрекеттеседі;
- 3) мектеп қызметіне бүкіл жергілікті қоғамдастық қатыстырылады;
- 4) мектеп ұжымы, әкімшілігі, оқушылар және ата-аналар (қамқоршылар) инклюзия философиясымен бөліседі;
- 5) ұжым мен білім алушы бір-бірімен тұлға ретінде де, рөлді орындаушы ретінде де (білім алушы, мұғалім) қатынасады;
- 6) ұжым мектептің барлық аспектілеріне оқуға және қатысуға кедергілерді жою үшін барлық шараларды қабылдайды.

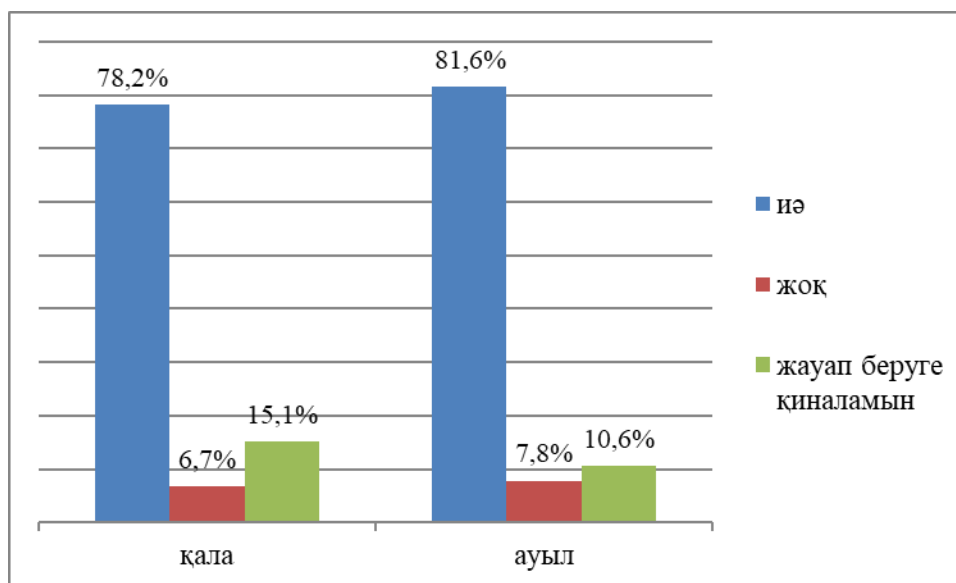
Нәтижелер білім беру саласындағы негізгі нормативтік құжаттардың жалпы алғанда инклюзивті мәдениет көрсеткіштерінің құқықтық негізі бар екенін, бірақ көрсеткіштерді белгілеу және тұжырымдау бөлігінде нақтылауды қажет ететінін көрсетті. Еліміздегі орта білім беру ұйымдарындағы инклюзивті мәдениеттің жай-күйін нақтылау мақсатында ата-аналарға, сондай-ақ Қазақстанның барлық облыстарынан келген ПМПК және ППТК мамандарына инклюзивті мәдениет көрсеткіштеріне сәйкес сауалнама сұрақтары қойылды.

Төменде сауалнама нәтижелерінен мысалдар келтірілген. Ата-аналардан өз балаларының мектебінде барлық оқушыларға мейірімділікпен қарайтыны туралы өз пікірін білдіруді сұрағанда, респонденттердің басым көпшілігі оң пікір білдірді (80%), 13% жауап беруге қиналады, ал 7% теріс жауап берді (1-сурет).

1-сурет – Мектептегі барлық оқушыларға достық қарым-қатынас мәселесі бойынша ата-аналарға қойылған сұрақ-жауаптың көрсеткіштері

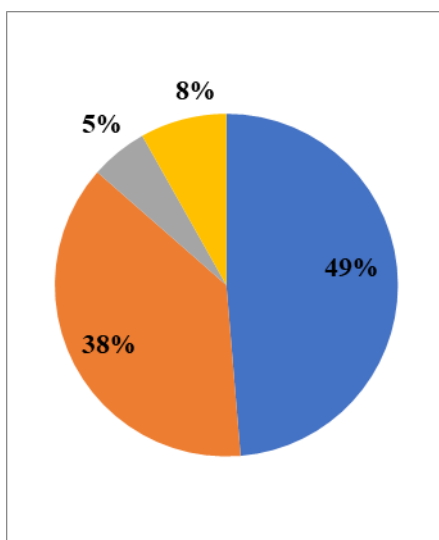
Сауалнама нәтижелерін қала мен ауыл бойынша салыстырған кезде, мектепте барлық оқушыларға мейірімді көзбен қарайды деп санайтын, сондай-ақ теріс деп жауап беруші ауылдық жерде тұратын ата-аналарының үлесі қалалықтарға қарағанда біршама жоғары. Алайда бұл ретте жауап беруге қиналған қалалық ата-аналардың үлесі ауылдық жерде тұратын ата-аналарға қарағанда жоғары болды (2-сурет).

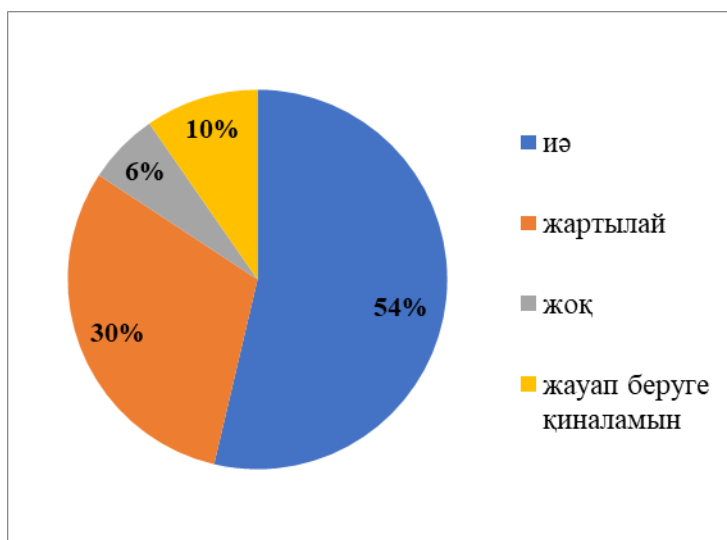
2-сурет. «Қала-ауыл» бөлінісінде мектептегі барлық оқушыларға мейірімді қарым-қатынас мәселесі бойынша ата-аналардың сауалнамасының көрсеткіштері

Осы көрсеткіштерге сәйкес, ата-аналардың басым көпшілігі мектептің барлық оқушыларына мейірімділікпен қарайтындығына сенімді, дегенмен «келіспеймін» және «жауап беруге қиналамын» деп жауап беруші ата-аналардың 1/5 бөлігі яғни шамамен 20% проценті алаңдаушылық туғызады. Сондықтан осы бағытта барлық мүдделі тараптардың жұмысын күшейту қажет.

Еліміздің барлық өңірлерінен келген ПМПК және ППТК мамандарының осы сұраққа берген жауаптарының нәтижелерін қарастырайық. ПМПК мамандарының пікірлері екіге бөлінгенін көрсетеді, олардың жартысына жуығы оң жауап берді – 49%, ал «жартылай» жауабын таңдағандардың үлесі – 38%, «жауап беруге қиналамын» жауабының көрсеткіші – 8%, ал үзілді-кесілді «жоқ» деп жауап бергендердің үлесі – 5%. ППТК мамандарының пікірі бойынша, олардың жартысынан көбі оң (54%) жауап берген, ал «жартылай» жауабын таңдағандардың үлесі 30%, «жауап беруге қиналамын» жауабын таңдағандардың үлесі 10% және респонденттердің 6%-ы үзілді-кесілді «жоқ» деп жауап берген. Жалпы алғанда, барлық мамандардың көрсеткіштерінің орташа мәндерінде айтарлықтай айырмашылықтар жоқ (3-сурет).

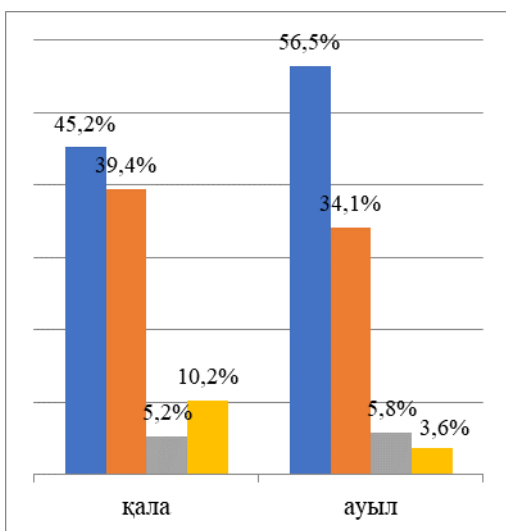
ПМПК мамандарының пікірі

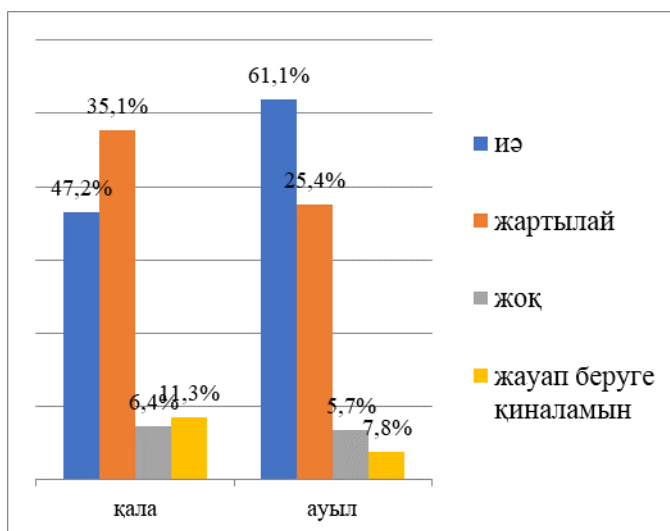
ППТК мамандарының пікірі

3- сурет – Мектептегі барлық оқушыларға достық қарым-қатынас мәселесі бойынша ПМПК және ППТК мамандарының пікірінің көрсеткіштері

Бұл мәселе бойынша көрсеткіштерді қалалар мен ауылдар контекстінде талдау ауылдарда жұмыс істейтін және мектептердің барлық оқушыларға мейірімділікпен қарайтынына сенетін ПМПК және ППТК мамандарының үлесі қалалық жерлерге қарағанда біршама жоғары екенін көрсетті. Бұл ретте сауалнамаға қатысқан «ішінара» жауабын берген, «жауап беруге қиналатын» қала мамандарының үлесі ауыл мамандарына қарағанда біршама жоғары. Жалпы алғанда, қалалық және ауылдық жердегі барлық респонденттердің орташа көрсеткіштері айтарлықтай ерекшеленбейді (4-сурет).

ПМПК мамандарының пікірі

ППТК мамандарының пікірі

4-сурет – Мектептегі барлық оқушыларға достық қарым-қатынас мәселесі бойынша ПМПК және ППТК мамандарының пікірінің көрсеткіштері (қала мен ауыл бөлінісінде)

Осы көрсеткіштерге сүйене отырып, орта есеппен ПМПК және ППТК мамандарының тек жартысы ғана барлық мектеп оқушыларына өздерінің достық қарым-қатынасына сенімді екенін айтуға болады. Бұл көрсеткіш сол мәселе бойынша ата-аналардың орташа сауалнамасынан (80%) әлдеқайда төмен. Осыған байланысты, бұл факт мұндай пікірдің негізі туралы көптеген сұрақтар тудырады. Демек, жалпы білім беретін мектептердің арнайы ұйымдармен өзара іс-қимылы, мектепте оқушыларды психологиялық-педагогикалық қамтамасыз етуді ұйымдастыру, қолайлы білім беру ортасын құруда мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін арттыру сияқты мәселелер зерттеуді қажет етеді деген қорытынды жасауға болады.

Инклюзивті мәдениеттің барлық көрсеткіштерін қорытындылай келе, мектепте инклюзивті білім беру мәдениетін қалыптастыру ерекше білім беруді қажет ететін оқушыларды мектеп қоғамдастығына сәтті араластырудың маңызды шарттарының бірі деген қорытындыға келеміз. Инклюзивті мектеп мәдениетін құру оның барлық мүшелерінің дамуын ынталандыратын қауіпсіз, толерантты, бірлескен қауымдастықты, барлық адамдардың құндылығы ортақ жетістіктердің негізі болатын қоғамдастықты құруға көмектеседі.

Осындай мектеп мәдениеті барлық мектеп қызметкерлер мен оқушыларды, әкімшілікті және ата-аналарды/заңды өкілдерді қабылдайтын ортақ, инклюзивті құндылықтарды жасайды. Инклюзивті мәдениетте бұл принциптер мен құндылықтар барлық мектеп саясаттары туралы шешімдерге де, әр сыныптағы оқыту тәжірибесіне де әсер етеді. Инклюзивті мектеп мәдениетін дамыту үздіксіз үдеріске айналуы керек.

Баяндама нәтижелерін қорытындылай келе, сарапшылар сапалы білімнің инклюзивтілігі мен қолжетімділігін қамтамасыз ету факторлары ретінде барлық елдерге бірқатар ұсыныстарды ұсынады:

- барлық білім алушылар инклюзивті білім беруге қатысуы керек;
- сыныптағы жағымды атмосфера ерекше рөл атқарады, онда мұғалімдер оқушының күш-жігерін көріп, оған қолдау көрсетеді, әсіресе ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін мектепке және сыныпқа араласу сезімі маңызды;
- мектеп отбасымен қарым-қатынасты тиімді ұйымдастырып, барлық ата-аналарды нақты ақпаратпен қамтамасыз етуі керек, өйткені бала тәрбиесіне қатысты шешім қабылдауда олар өз пікірін білдіруі тиіс;
- инклюзияға қол жеткізудің негізгі құрамдас бөлігі ретінде серіктестікті дамыту қажет, ерте араласу және бастапқыда қолайсыз оқу жағдайларын жеңілдету үшін деректер алмасуды жетілдіру қажет;
- жалпы білім беретін мектептерді мамандардың қолдауымен қамтамасыз ету үшін адам және материалдық ресурстарды икемді қайта бөлу әдістері қажет;
- әрбір баланың өз мүмкіндіктерін іске асыру мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін әмбебап оқытуды жобалаудың тиімді тұжырымдамасын қолдану қажет;
- мұғалімдерді инклюзивті білім беруге дайындау аса маңызды мәселе;
- инклюзия үшін деректерді жинау кезінде сыйластық болуы керек, белгі танудан, стигматизациядан аулақ болу керек;
- инклюзивті қоғам жолында әр қоғам өз жолын таңдайды, бірақ тәжірибе алмасу ұлттық, аймақтық және халықаралық деңгейде болуы қажет [139].

3 Инклюзивті білім берудің негізгі аспектілерін дамыту бойынша әдістемелік ұсынымдар

Егер адамдардың кез келген тобына қатысты кемсітушілік болса, қазіргі қоғамды толыққанды деп санауға болмайды. Инклюзивті білім – бұл адамның жеке басының айрықша құндылығына, оның бірегейлігіне, лайықты өмір сүру құқығына, физикалық немесе психикалық жағдайына қарамастан, қазіргі өркениеттің барлық құндылықтарын иелену құқығына негізделген гуманизм идеяларын дамытудың нәтижесі. *Созған қарамастан, бүгінгі жағдайда мемлекет әлеуметтік тұрғыдан қорғауды қажет ететін адамдар мен мүмкіндігі шектеулі жандардың сапалы білім алуға бірдей қатысуын және тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ете алмайды* [140].

Инклюзивті білім берудің теориялық және философиялық негіздерін жалпылау инклюзивті білім берудің негізгі аспектілерін дамытудың келесі әдіснамалық принциптерін тұжырымдауға мүмкіндік береді:

- ғылыми сипаты (инклюзивті білім берудің теориялық және әдістемелік негіздерін, бағдарламалық-әдістемелік құралдарын әзірлеу, инклюзивті білім беруді енгізу нәтижелерін талдау және мониторингілеу, оң нәтижеге қол жеткізу үшін қолданылатын технологиялардың тиімділігін бағалау, тәуелсіз сараптама жүргізу);

- жүйелілік (ерекше білім беруді қажет ететін балалардың сапалы білімге бірдей қолжетімділігін қамтамасыз ету, білім беру деңгейлері арасындағы сабақтастық: ерте көмек көрсету – мектепке дейінгі тәрбие – жалпы орта білім);

- вариативтілік, түзету бағыты (әлеуметтік-білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін түзету-дамыту жұмысымен тұлғаға бағытталған кешенді оқу процесін ұйымдастыру, әлеуметтік-еңбекті оңалту, психофизикалық дамуы зақымдалған балаларды, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғамға интеграциялау үшін жағдайлар жасау);

- ізгілендіру (тұлғаға бағдарланған, жеке, сараланған, гуманистік тәсілдерді жүзеге асыру);

- отбасының әлеуметтік жауапкершілігі (баланы тәрбиелеу, оқыту және дамыту, оның табиғи қабілеттерін дамыту үшін тиісті жағдайлар жасау, оқу-оңалту процесіне қатысу);

- ведомствоаралық интеграция және әлеуметтік әріптестік (ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім беру интеграциясы процесін оңтайландыру

мақсатында түрлі ведомстволардың, әлеуметтік институттардың, қызметтердің іс-қимылдарын үйлестіру) [140].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, біз инклюзивті білім беру, шын мәнінде, әртүрлі қажеттіліктерге бейімделу тұрғысынан білімнің барлығына барлық балалардың қолжетімділігінің гуманистік принципін жүзеге асыруды көздейтін жалпы білім беруді дамыту процесі деген әдістемелік қорытынды жасаймыз. Бұл әдістемелік тәсіл ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім алуына қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Инклюзивті білім беру барлық балалар әртүрлі оқу қажеттіліктері бар, жеке тұлғалар екенін мойындайтын, балаларға бағытталған әдістемені дамытуға ұмтылады. Инклюзивті білім беру әртүрлі оқу қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін икемді оқыту мен оқуға гуманистік көзқарасты дамытуға ұмтылады. Егер инклюзивті білім беру енгізетін өзгерістер нәтижесінде оқыту мен оқу тиімдірек болса, онда ерекше білім беруді қажет ететін балалар ғана емес, барлық балаларға пайдалы болары анық.

Сондай-ақ «инклюзия» ұғымының тәрбиелік ғана емес, сонымен қатар терең әлеуметтік мәні бар деген концептуалды ұстанымды атап өткен жөн [140]. Негізінде бұл мемлекет пен әрбір жеке тұлға арасындағы тәрбие арқылы жүзеге асатын – әлеуметтік байланыс. Біздің ойымызша, инклюзивті білім беру – қоғамның адамгершілігінің көрсеткіші және оның тұрақты дамуының таптырмас шарты. Өйткені кез келген адамның ең ізгілікті және негізгі құқығы – білім алу құқығы және бұл құқықтан ешкімді де айыруға болмайды.

Білім – балаларды кедейшіліктен құтылуға көмектесетін және қоғамның толыққанды мүшелері бола алатын, әрі қарай өздерін дамыту үшін қажетті ең негізгі құрал. Адам білімі болмаса, азаматтық, саяси, экономикалық және әлеуметтік құқықтардың ешқайсысын пайдалана алмайды. Білім беру жүйесі әрбір оқушының өз құқықтарын білуге, оқуға, дамуға деген қажеттіліктерін қанағаттандыруы керек.

Инклюзивті білім берудің мүмкіндіктері, мақсаттары, мазмұны мен мағыналары кеңейтуді талап етеді, өйткені интеграциялық модельдер оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін әлі де қанағаттандырарлық емес. Әртүрлі формадағы және әртүрлі себептермен мектепті шеттету білім беру жүйесінің тиімді оқытуды қамтамасыз ету қабілетіне күмән келтіреді. ЮНЕСКО-ның Бас директорының орынбасары Чианг Тангтың айтуынша, «инклюзия сапасы – бұл қолжетімділікті қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар әр адамның ерте балалық шақтан бастап ересек жасқа дейінгі білім беру процесінде табысты

болуын қамтамасыз ету, сапалы білім беру және одан әрі білім берудің берік негізі. ЮНЕСКО инклюзивті білім беру жүйелерін ілгерілету деп білім беру жүйесінен шығарылғандардың барлығына көмектесудің кілті санайды» [140].

Демек, инклюзивті білім беру тұжырымдамасы адамдардың білім беру мүмкіндіктері теңдігінің негізгі гуманистік принципінің ажырамас бөлігі болып табылады. Инклюзия тұжырымдамасы – бұл адамның көптеген мәселелерін шешудің біртұтас тәсілі. Мұның бәрі барлық балалар өздерінің мәдени және әлеуметтік деңгейіне, қабілеттері мен мүмкіндіктеріне қарамастан мектептерге баруы керек деген сенімнен туындайды. Біз білім берудің барлық түрлеріне тең формальды қолжетімділікті қамтамасыз етуге назар аударуымыз керек. ЮНЕСКО инклюзияны «оқыту, мәдениеттер мен қауымдастықтарға қатысуды арттыру және мектепке барудан бас тартуды азайту және одан шығару арқылы барлық білім алушылардың қажеттіліктерінің әртүрлілігіне назар аударып, жауап беру процесі» деп түсіндіреді. «Бұл тәсілдің өзгеруіне және модификациясына, мазмұндағы құрылымға, белгілі бір жастағы барлық балаларға әсер ететін жалпы көзқарасқа және бұл жүйенің барлық балаларға білім беру жауапкершілігі арқалайды деген сенімге әкеледі» [140].

Инклюзивті білім берудің кең мағынадағы ұғымы балалардың өздерінен қандай да бір айырмашылықтарына байланысты ерекшеленетін қатарластарымен бірге оқытуды қамтиды. Бұл жерде тек мүмкіндігі шектеулі балалар ғана емес, барлық балалар болуы мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда, инклюзивті білім берудің философиясы мен принциптері мектепте «басқаға» ашық қоғам құруға дайын болып, әр мұғалімнің игілігіне айналуы керек. Сонымен қатар адамның қадір-қасиеті оның қабілеті мен жетістіктеріне қарамастан бағаланады. Ең маңыздысы бұл білім беру жүйесінде әр баланы тыңдап, түсініп, қабылдап, олардың құқығының қорғалуы талап етіледі.

Инклюзия стратегиясын таңдау жоғарыда көрсетілген жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқушылардың құзыреттілігін қалыптастырып, қоғам талап ететін іс-әрекетте жеке тұлғаның ішкі әлеуетін ашуға бағдарлауды қамтиды. Бұл тәсілде мүгедектік, физикалық және тағы басқа шектеулер және кемшілік, тәуелділікке әкелетін ауытқулар, бұзылулар түрлері ретінде емес, адамды танудың әртүрлілігіне негізделген өзгермелі өмір салтының бірі ретінде түсініледі. Ерекше қажеттіліктері бар адамдарды бірыңғай білім беру ортасына қосып, одан әрі қоғамда әлеуметтенуіне жағдай жасалады. Өз мансабын құру үшін мүмкіндіктерін

кеңейтеді және әр адам қоғамның дамуына өзіндік ерекше үлес қосуы үшін мүмкіндік алады.

Инклюзивті білім беру әр білім алушының өз қызығушылықтары, қабілеттері мен қажеттіліктері бар қайталанбас, бірегей тұлға екендігінен туындайды. Оқыту процесінде жеке әдіс-тәсілдерді және білім алушының ерекшеліктерін ескеретін оқу бағдарламаларын әзірлеуде икемділікті қажет етеді. Сондықтан жеке әдіс-тәсіл оқытушыдан этика, икемділік, нәзіктік сияқты қасиеттерді қамтитын жоғары кәсібилікті, басқа адамды тыңдай алу және түсіну қабілетін талап етеді. Сонымен қатар инклюзивті білім беру өзінің құндылықтар шкаласын (аксиологиясын) қалыптастырады, мұнда келесі принциптер негізгі болып табылады: әр адам қабілеттері мен жетістіктеріне қарамастан, білім алуға және тәжірибеге жарамды білім деңгейін игеруге, өзін-өзі көрсетуге және өзін дамытуға, адамдармен қарым-қатынасқа түсуге, достық қарым-қатыс құруға және басқалардан қолдау көруге құқығы бар.

Инклюзияның арқасында оқушының оқшаулануы және шеттетілуі төмендейді, ол белсендірек болады және өзін «ерекше» деп санауды тоқтатады. Инклюзивті білім беруді енгізу білім беру мекемесінің мәдениетін қайта құруға ықпал етеді, оның процесіне барлығын: педагогикалық ұжымды, оқушыларды және олардың ата-аналарын тартады. Білім алушылардың бір-бірінен алуан түрлілігі мен ұқсамауы шығармашылықтың дамуы мен көрінуіне ықпал ететін қуатты әлеуетті ресурс ретінде әрекет етеді. Жалпы алғанда, инклюзивті білім беру – бұл әрбір адам үшін қолжетімді білім берудің бірегей процесі, оның шеңберінде оқушылардың айырмашылықтарымен байланысты кедергілер жойылады және адамға тән потенциалды өздігінен ашуға жағдай жасалады [140].

Бір сөзбен айтқанда, инклюзия – күрделі өзгерістердің тұтас кешені: бүкіл мектеп жүйесіндегі, құндылықтар жүйесіндегі, мұғалімдердің, ата-аналардың рөлін түсінудегі және жалпы педагогикадағы өзгерістер. Тұлғааралық өзара әрекеттестікте жылдам, икемді, дәл реттеу және жауап беру қажеттілігі инклюзивті білім беру маманының жеке ерекшеліктеріне және оның құзыретіне жаңа жоғары талаптар қояды. Ол кәсіби әлеуметтік бейімделудің, жеке ұтқырлықтың, эмпатияның және рефлексивтіліктің жоғары көрсеткіштеріне ие болуы керек; коммуникациялық және ұйымдастырушылық дағдылар; гуманистік құндылықтар мен мұраттардың тасымалдаушысы болуы қажет.

Инклюзивті білім беру идеясы педагогтердің санасын жаулап, кәсіби ойлауының құрамдас бөлігіне айналғанда ғана білім беру үдерісінде өз орнын

алады. Инклюзивті білім беруді енгізу тәжірибесі мұғалімдер мен басқа мамандар білім берудің осы түріне қажетті кәсіби рөлдерге бірден сәйкес келе бастамайтынын көрсетеді. Олар бірнеше кезеңдерден өтеді: ойларында түрлі қарсыласулар болады, енжарлық, ештеңе жасағысы келмеу, содан кейін болып жатқан нәрсені белсенді қабылдауға көшеді. Мұғалімдер қорқынышты сезінеді: «Мен мұны істей аламын ба?» Бұл жұмысты жасауға шамам келе ме және осыған байланысты жұмысымнан айырылып қаламын ба, жауапкершіліктен қорқады, болып жатқан нәрсені толық басқара алмаймын деп қорқады.

Мұндай жағдайларда берілетін кеңес қарапайым: қандай жағдай болмасын, өз жұмысыңды істеу керек. Сіз өзіңіздің қорқынышыңызбен күресіп, жұмысты жалғастыруыңыз керек. Жаңа реформаларды игерген мұғалімдер бірнеше апта бойы қорқыныш сезінгенін, содан кейін бойларындағы қорқыныштың сейілгенін айтады. «Уайымдама. «Қорықпа» деп айтудың ешқандай мағынасы жоқ. Инклюзия – бұл өзгеріс. Өзгеріс бәрін қорқытады. Біздің денеміздің жұмыс істеу қызметі осындай. Бірақ бұл жағдайда біз адам құқығы туралы айтып отырмыз және біз кез келген жағдайда гуманистік өзгерістерге қорықпай, көшуіміз керек [140].

Қалыпқа сай дамып келе жатқан балалары бар ата-аналар білім беруде ерекше қолдауды қажет ететін балалардың балаларының сыныптарында болуына байланысты баланың дамуы тежелуі мүмкін деп алаңдайды. Дегенмен тәжірибе көрсеткендей, мұндай балалардың үлгерімі нашарламайды, көбінесе олардың үлгерімі интеграциялық жағдайда, мектептегі барлық қарапайым сыныптарына қарағанда жоғары болады. Қатарластарының қарым-қатынасына келетін болсақ, ересектердің берік ұстанымы және сыныптағы жалпы атмосфера басты рөл атқарады.

Америкалық сарапшылардың байқауы бойынша, мектепке дейін ерекше білім беруді қажет ететін балалары бар балабақшаларға барған оқушылар мұндай балаларды өз сыныбына алғаш қабылдаған мұғалімдермен салыстырғанда әлдеқайда сабырлы және түсіністікпен қабылдайды. Бұл тұрғыда мамандардың басты міндеті – бала ешбір кедергісіз ашылатын, осы әлеммен ішкі байланыс сезімін сезіне алатын, сонымен қатар ол үшін өзінің маңыздылығын түсіне алатын әлеуметтік ортаны құру болып табылады [140].

Мемлекеттің инклюзивті саясатының аспектісі қазақстандық мектептердің қызметіне қалай әсер етеді?

Ерекше білім беру қажеттіліктерінің алуан түрлілігін ескере отырып, жеке мүмкіндіктеріне қарамастан барлық білім алушыларға Қазақстан

Республикасының заңнамасымен сапалы білімге қол жеткізу құқығына кепілдік беріледі. Ерекше білім беруді қажет ететін азаматтардың сапалы білімге тең қол жеткізуіне жағдай жасаудың келешекте үлкен пайдасы бар. Бұл, ең алдымен, табысты әлеуметтік бейімделу және өзін-өзі тұлға ретінде қалыптастыру мүмкіндігі. Инклюзивті ортада оқи отырып, ерекше білім беруді қажет ететін балалар қарым-қатынастың, айналасындағы адамдармен қарым-қатынастың, қоршаған әлемді танудың және білудің өмірлік маңызды дағдыларын меңгереді. Ерте әлеуметтік инклюзия – болашақта олардың заманауи өмірге бейімделе алатындығына сенімділіктің кілті.

Қазақстан Республикасының саясаты барлық азаматтардың әлеуметтік, экономикалық және мәдени жағдайына қарамастан сапалы білім алуға құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған. Соңғы жылдары елімізде инклюзивті саясат айтарлықтай қарқынды дамып келеді, балалардың құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық құжаттарды ратификациялағаннан кейін заңнамалық және нормативтік актілерге көптеген өзгерістер енгізілді, әртүрлі деңгейде барлық мүдделі тараптардың қатысуымен талқылаулар жүріп жатыр. Әрине, бұл құжаттардың барлығы еліміздегі барлық балалардың сапалы білімге қол жеткізуін қамтамасыз етудің кілті болып табылады. Тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету мақсатында ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім алуға және әлеуметтенуге құқықтарын қамтамасыз ету бойынша түрлі шараларды көздейтін бірқатар құжаттар әзірленді.

Демек, Қазақстанның білім беру ұйымдарында елдің инклюзивті саясатын іс жүзінде іске асыру барысында келесі міндеттерді шешу қажет:

- мұқтаж балаларды қажетті арнайы педагогикалық көмекпен қамтуды кеңейту;
- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды өз қатарластарының ортасына қосу мүмкіндігі мен жағдайымен қамтамасыз ету;
- ата-аналарға, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарына қажетті консультативтік көмек алу мүмкіндігін қамтамасыз ету;
- инклюзивті білім беру ортасында жұмыс істейтін педагогтерге тұрақты және білікті көмек пен қолдау көрсетуді қамтамасыз ету.

Сондай-ақ инклюзивті білім беруді жүзеге асырудағы қажетті элементке білім берудің сапасы жатады және білім алуға құқық қолжетімділікпен қамтамасыз ету ретінде ғана емес, сондай-ақ сапалы білім беру және әрі қарайғы білім алудың

мықты іргетасы жағдайында әр адамның ерте жастан бастап ересек өміріне дейін оқудағы жетістікке жеткізу ретінде қарастырылады.

Жоғарыда аталған мәселелерді шешу үшін білім беру ұйымдарының педагогикалық ұжымдарына мына мәселелерге назар аудару ұсынылады:

- жергілікті жерлерде инклюзивті саясатты жүзеге асырудың тиімді жолдары мен жұмыс формаларын әзірлеу;

- мұғалімдер мен мектеп әкімшілігінің өкілдері арасында инклюзивті саясаттың индикаторларын білім беру үдерісіне енгізу бойынша жүйелі жұмыс жүргізу;

- психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысына қатысуы үшін жалпы білім беру ұйымдарының штатына арнайы мұғалімдерді енгізу;

- ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін арнайы материалдық-техникалық базаны тұрақты түрде нығайту;

- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту үшін мұғалімдерді оқу-әдістемелік қолдау көрсету;

- ерекше білім беруді қажет ететін баланы оқыту бойынша ата-аналарды бірлесіп жұмыс жасауға тарту;

- заманауи шындық пен мүмкіндіктеріне сәйкес инклюзивті білім беру мәселелері бойынша мұғалімдерді әдістемелік қамтамасыз ету форматтарын қайта құрылымдау;

- барлық білім алушылар үшін қолжетімді және кедергісіз орта мәселелерін шешу;

- оқушылардың ерекше қажеттіліктері мен жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқудағы қиындықтарына байланысты оқушылардың білімді игеруде жіберіп алған тұстарын, олқылықтарын қалпына келтіру тұрғысынан мектеп саясатын қайта қарау;

- ата-аналар қоғамдастығына мемлекеттің жүргізіп жатқан инклюзивті саясаты туралы білім беру.

Қолданыстағы нормативтік құжаттар негізінде еліміздің білім беру ұйымдарында инклюзивті саясатты жүзеге асыру мәселелері бойынша Б. Алтынсарин атындағы ҰБА әзірлеген әдістемелік ұсынымдарға жүгінуді ұсынамыз [141].

Білім беру ұйымдарындағы инклюзивті саясатты негізге ала отырып, еліміздегі мұғалімдер инклюзивті тәжірибені жүзеге асырып жатыр.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы білім беру процесіне қосу процесін инклюзивті педагогиканың негізгі принциптерін терең түсінбей және сақтамай тиімді іске асыру мүмкін емес.

Инклюзивті білім берудің сегіз қағидатын еске түсірсек:

1. Адамның құндылығы оның қабілеті мен жетістіктерімен өлшенбейді;
2. Әрбір адам сезінуге, ойлауға қабілетті;
3. Әрбір адам қарым-қатынасқа түсуге құқылы;
4. Барлық адамдар бір-біріне мұқтаж;
5. Шынайы қарым-қатынас негізінде ғана сапалы білім алуға болады;
6. Барлық адамдар құрдастарының қолдауы мен достығын қажет етеді;
7. Кез келген адамның жетістіктері қолынан келетін істерімен өлшенуі тиіс.
8. Әртүрлілік адамды тек дамыта түседі.

Бұл қағидаттар БҰҰ Бас Ассамблеясының 1959 жылғы 20 қарашада жариялаған Бала құқықтары декларациясының қағидаттарына негізделгенін атап өту қажет.

Декларацияның кіріспесінде «... адамзат балаға ең жақсысын беруге міндетті екенін ескере отырып, Бас Ассамблея балалардың бақытты балалық шағын қамтамасыз ету үшін, өздерінің және қоғамның игілігі үшін осы жерде қарастырылған құқықтар мен бостандықтарды пайдалануы үшін бала құқықтарының декларациясын жариялайды және ата-аналарды, ерлер мен әйелдерді жеке тұлға ретінде, сондай-ақ ерікті ұйымдарды, жергілікті билік пен ұлттық үкіметтерді біртіндеп келесі принциптерге сәйкес қабылданатын осы құқықтарды тануға және сақтауға шақырады:

1-қағидат. Балаға осы Декларацияда көрсетілген барлық құқықтар тиесілі болуы тиіс. Бұл құқықтар барлық балаларға нәсіліне, түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе өзге де наным-сенімдеріне, ұлттық немесе әлеуметтік тегіне, мүлктік жағдайына, баланың өзіне немесе оның отбасына қатысты өзге жағдаяттарға қарамастан кемсітусіз танылуы тиіс.

2-қағидат. Балаға заңмен және басқа да құралдармен оған физикалық, ақыл-ой, адамгершілік, рухани және әлеуметтік жағынан, бостандық пен қадір-қасиет жағдайында сау және қалыпты жолмен дамуға мүмкіндік беретін арнайы қорғау қамтамасыз етілуі және мүмкіндіктер мен қолайлы жағдайлар жасалуы тиіс. Осы мақсатта заңдар шығарған кезде баланың мүдделерін толыққанды қамтамасыз ету басты назарда болуы керек.

3-қағидат. Бала туғаннан бастап оның аты мен азаматтығы құқығына ие болуы керек.

4-қағидат. Бала әлеуметтік қамсыздандырудың артықшылықтарын пайдалануы керек. Ол сау өсу мен даму құқығына ие болуы керек; осы мақсатта оған да, оның анасына да, босанғанға дейінгі және босанғаннан кейін де арнайы күтім мен қауіпсіздік қамтамасыз етілуі керек. Балаға дұрыс тамақтану, тұрғын үй, ойын-сауық және медициналық қызмет көрсету құқығы берілуі тиіс.

5-қағидат. Физикалық, психикалық немесе әлеуметтік жағынан ерекшеліктері бар балаға оның ерекше жағдайына байланысты қажетті әлеуметтік режим, білім және қамқорлық қамтамасыз етілуі керек.

6-қағидат. Бала өзінің тұлғалық толық және үйлесімді дамуы үшін сүйіспеншілік пен түсіністікке мұқтаж. Ол мүмкіндігінше ата-анасының қамқорлығын және жауапкершілігін сезініп өсуі тиіс, кез келген жағдайда махаббат пен моральдық және материалдық қауіпсіздік жағдайын сезінуі тиіс; сәби ерекше жағдайларды есептемегенде мейлінше анасынан ажырамауы тиіс.

7-қағидат. Бала кем дегенде бастапқы кезеңдерде тегін және міндетті білім алуға құқығы бар. Оған жалпы мәдени дамуына ықпал ететін және мүмкіндіктер теңдігі негізінде өзінің қабілеттері мен жеке пікірін, сондай-ақ моральдық және әлеуметтік жауапкершілік санасын дамытып, қоғамның пайдалы мүшесі бола алатын білім берілуі керек.

8-қағидат. Бала барлық жағдайда бірінші кезекте қорғалатын пен көмек берілетіндердің қатарында болуы керек.

9-қағидат. Бала салғырт қатынастың, қатыгездіктің және қанаудың барлық түрлерінен қорғалуы керек. Ол қандай формада болмасын сауда нысанына айналмауы керек. Бала тиісті жас деңгейіне жеткенге дейін жұмысқа қабылданбауы керек; оған денсаулығына немесе біліміне зиян келтіретін немесе оның физикалық ақыл-ойының немесе моральдық дамуына кедергі келтіретін жұмыс немесе іс-әрекет тапсырылмауы немесе шешілмеуі керек.

10-қағидат. Баланы нәсілдік, діни немесе қандай да бір өзге кемсітушілік формасынан қорғау тиіс. Ол халықтар арасындағы өзара түсіністік, төзімділік, достық, бейбітшілік және жалпыға ортақ бауырластық рухында тәрбиеленуі тиіс.

Әлбетте, барлық балалардың өмір сүру сапасын жақсарту білім берудегі инклюзивті тәсілдерді енгізу елдегі бекітілген нормативтік құқықтық құжаттарға толық сәйкес болған кезде мүмкін болады.

Еліміздегі білім беру ұйымдарында инклюзивтік тәжірибені жетілдіру мақсатында «Инклюзия индикаторлары» нұсқаулығындағы келесі көрсеткіштерге назар аудару қажет:

- 1) сабақтар барлық білім алушылардың тартылуына ықпал етеді;
- 2) сабақтар әртүрлілікті түсінуді дамытады;
- 3) білім алушылар өз оқуларына белсенді қатысады;
- 4) білім алушылар бірлесіп және өзара іс-әрекет жасай отырып оқиды;
- 5) оқу пәндері өзара сыйластыққа негізделген;
- 6) педагогтер жоспарлайды, оқытады, бір-бірімен өзара іс-әрекеттестік мәселелерін қарастырады;
- 7) педагогтердің ассистенттері барлық білім алушылардың білім алуын және оқу процесіне қатысуын қолдайды;
- 8) үй тапсырмасы барлығын оқытуға ықпал етеді;
- 9) барлық білім алушылар сыныптан тыс мектеп қызметіне қатысады;
- 10) білім алушылардың әртүрлілігі оқытудың көзі ретінде пайдаланылады;
- 11) ұжым қызметкерлерінің кәсібилігі толық пайдаланылады;
- 12) ұжым барлық білім алушылардың білім алуы және оқу процесіне қатысуы үшін ресурстарды дамытады;
- 13) мектеп ресурстары инклюзияны қолдауға ықпал ететіндей әділ бөлінеді [123].

Сондықтан инклюзивті тәжірибені тиімді дамытуға қол жеткізу үшін келесі ұсыныстарды орындау қажет:

- барлық балалардың жалпы білім алуын жақсарту үшін оның маңыздылығын түсіну негізінде әрбір балаға қолдау көрсетуді қамтамасыз ету және осы негізде мектепте инклюзивті білім беру практикасын құру;

- жалпы білім беретін мектептің толыққанды құрылымдық бөлімшесі ретінде психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысын ұйымдастыруды жетілдіру;

- оқу бағдарламаларын бейімдеу, оқу материалын меңгерудің әртүрлі деңгейлерін ескере отырып, оқу-әдістемелік кешендер құру, сараланған тапсырмалар әзірлеу арқылы қажеттіліктері әртүрлі білім алушыларды әртүрлі деңгейде қолдауды қамтамасыз ету;

- инклюзивті білім беруді іске асыру үшін кадрларды даярлау мақсатында ЖОО-лар үшін «Инклюзивті білім беру» миноры бағдарламасын әзірлеуге қатысу;

- біліктілікті арттыру курстарын жүйелендіру, табысты тәжірибе алмасу, тренингтер арқылы педагогтердің кәсіби құзыреттіліктерін арттыру;

- қашықтықтан оқыту және цифрлық технологиялар мүмкіндіктерін пайдалана отырып, педагогтерге оқу-әдістемелік қолдау көрсетуді қамтамасыз ету.

Педагогтер ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту процесінде педагогтер мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынастың маңызды рөлін есте сақтауы керек. Ата-аналар өз балаларын жақсы біледі, сондықтан бірқатар мәселелерді шешуде педагог олардан құнды кеңестер ала алады. Педагогтер мен ата-аналардың ынтымақтастығы жағдайды әртүрлі жағынан қарастыруға көмектеседі, демек, ересектерге баланың жеке ерекшеліктерін түсінуге, оның қабілеттерін анықтауға және дұрыс өмірлік нұсқауларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Инклюзивті тұғыр немесе көзқарас – ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың жалпы білім беретін мектепте білім берудегі қиындықтарға бейімделуі емес, бүкіл мектепті реформалау және осындай білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескеру үшін оқытудың өзге де педагогикалық тұғырларын іздеу болып табылады [143].

Инклюзивті білім берудегі қиындықтар жалпы білім беретін мектепте оқу процесінің ескірген, икемсіз оқыту әдістерімен ұйымдастырылуымен және практикамен байланысты.

Инклюзивті білім беру сыныптағы кез келген басқа балалар секілді ерекше білім беруді қажет ететін оқушыларды қабылдауды, оларды бірдей қызмет түрлеріне қатыстыруды, ұжымдық оқыту нысандарына тартуды және мәселелерді топтық шешуді, ұжымдық қатысу стратегиясын – ойындарды, бірлескен жобаларды, зертханалық, далалық зерттеулерді және т.б. пайдалануды қамтиды.

Сонымен қатар қазіргі уақытта еліміздің педагогикалық ұжымында инклюзивті білім беруді енгізуде белгілі бір қиындықтар бар. Солардың ішінде ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларға біржақты көзқарас бар. Бұл жылдар бойы қалыптасқан көзқарас, сондықтан оны қысқа мерзімде өзгерту мүмкін емес, сол себепті қажырлы жүйелі жұмысты қажет етеді. Ерекше білім беруді қажет ететін балалар көбінесе оқуға жарамсыз деп танылады, ал әкімдік пен мұғалімдердің көпшілігі мүмкіндігі шектеулі балалардың проблемалары туралы жеткілікті білмейді және мұндай балаларды әдеттегі оқу процесіндегі сабақтарға қосуға дайын емес. Көптеген ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналары өз құқықтары мен балаларының білім алуға құқықтары туралы білімі

жеткіліксіз, сондай-ақ кейде білім беру және әлеуметтік қолдау жүйелерінен сескенеді.

Барлық педагогикалық қоғамдастық, білім беру жүйесі, ата-аналар қауымы өскелең жас ұрпақты тәрбиелеуде құндылықтары қалыптасқан мәдени орта қалыптастыру керек. Мектепте инклюзивті мәдениетті дамыта отырып, қоғамдағы барлық адамдармен бірге жоғары инклюзивті мәдениет қоғамын құруға ұмтылу керек.

Инклюзия кеңістігінде балалар мен ересектер үшін қолжетімділікті, қоғамға ашық болуды қарастырады. Білім беру ұйымдарының серіктестері неғұрлым көп болса, білім алушы соғұрлым табысты болады. Білім беру жүйесіне өзінің үлесін қоса алатын қатысушылар (серіктестер) ауқымы өте кең: арнайы ұйымдар, қоғамдық және ата-аналар қауымдастығы, оңалту орталықтары және т.б.

Инклюзивті білім беру идеясын қабылдаған және мектепте инклюзивті ортаны дамытатын жалпы білім беру ұйымдарының әкімшілігі мен педагогтері білім беру процесіне қатысушылар арасындағы өзара қарым-қатынасты нығайтуда және бала негізгі тұлға болып табылатын педагогикалық процесті қалыптастыруда көмекке аса мұқтаж.

Мектепте инклюзивті білім беру мәдениетін қалыптастыру ерекше білім беруді қажет ететін оқушыларды мектеп қоғамдастығына сәтті қосудың маңызды шарттарының бірі болып табылады. Инклюзивті мектеп мәдениетін құру қоғамның барлық мүшелерінің дамуын ынталандыратын қауіпсіз, толерантты, бірлескен, әр адамның құндылығы ортақ жетістіктердің негізі болып табылатын қауымдастықты құруға жәрдемдеседі.

Мұндай мектеп мәдениеті мектептің барлық қызметкерлері, оқушылары, әкімшілері, ата-аналары/заңды өкілдері бөлісетін және қабылдайтын жалпы инклюзивті құндылықтарды жасайды. Инклюзивті мәдениетте бұл принциптер мен құндылықтар бүкіл мектеп саясатына қатысты шешімдерге де, әр минут сайын сыныптағы оқыту тәжірибесіне де әсер етеді. Мектептің инклюзивті мәдениетін дамыту үздіксіз процеске айналу үстінде.

Автор Якубованың пікірінше мектептің білім беру процесі субъектілерінің инклюзивті мәдениетін шартты түрде келесі элементтерге бөлуге болады:

- 1) инклюзивті білім беруге қатысты құндылықтар, нормалар, қалыптасқан көзқарастар және этика;
- 2) инклюзияға қатысты құндылықтар мен қалыптасқан көзқарастар;

3) инклюзивті білім берудің барлық қатысушыларының өзара жайлы іс-қимылына ықпал ететін әлеуметтік-жеке қасиеттері.

Инклюзивті білімге қатысты құндылықтар, нормалар, қалыптасқан көзқарастар және этика – бұл білім беру қатынастарының барлық қатысушыларының инклюзивті білім беру идеологиясын, адамгершілік принциптерін, инклюзия идеясына деген қарым-қатынасты анықтайтын, «басқаны» қабылдаудың құндылық және мағыналық тұрғыдан қалыптасқан көзқарастары және жаңа – «инклюзивті» тәжірибемен байыту үшін ішкі мотивация [144].

Инклюзия жағдайындағы құндылықтар мен қатынастар:

- ерекше білім беруді қажет ететін және қалыпты дамып келе жатқан құрдастары үшін: толеранттылық, адамгершілік, түсіністік, көмекке дайын болу құндылықтары; қарым-қатынастағы «бәріміз бірдейміз» позициясы;

- мұғалімдер үшін: дамуында әртүрлі типтегі зақымдары бар балаларды қабылдау, эмпатикалық түсіну (оқушылар мен ата-аналардың сезімдері мен тұлғалық мәндерін дұрыс қабылдау);

- қалыпты дамып келе жатқан оқушылардың ата-аналары үшін: ерекше білім беруді қажет ететін балаларға оң көзқараспен қарау, оларды балаларын тәрбиелеудің қосымша факторы секілді түсінік қалыптастыру.

Инклюзия жағдайында білім беру қарым-қатынастарына қатысушылардың өзара табысты әрекеттестігіне ықпал ететін әлеуметтік-жеке қасиеттерге инклюзия жағдайында продуктивті әлеуметтік өзара әрекеттесудің әртүрлі түрлерін құру қабілеті, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту және тәрбиелеу мәселелері бойынша оқу-әдістемелік құзыреттілік, өз баласын тәрбиелеу мақсатында инклюзивті сыныптың мұғалімдерімен және оқушыларымен нәтижелі қарым-қатынас жасау мүмкіндігі жатады.

Жоғарыда сипатталған инклюзивті мәдениеттің құрамдас бөліктері белгілі бір оқу орнының және белгілі бір инклюзивті сыныптың ерекшеліктерін ескере отырып, толықтырылып нақтылануы мүмкін.

Білім беру ұйымында инклюзивті мәдениетті қалыптастыруды зерттеушілер мен тәжірибе жүргізушілер білім беру қатынастарына қатысушылардың әртүрлілікті құрметтеуін, айырмашылықтарға төзімділігін, өзара ынтымақтастығын, әрқайсысының жетістіктерін ынталандыруын және осылардың негізінде қоғамдастық құрудағы құндылықтарын қабылдау процесі ретінде қарастырады [129].

Инклюзивті мәдениетті құру бойынша ұсыныстарды үш деңгейде орынды қолданған жөн. Егер инклюзивті мәдениетті құрудың беткі жағын қарайтын болсақ, білім беру ұйымының барлық субъектілеріне қолжетімді ақпараттық материалдар мен БАҚ: плакаттар, буклеттер, брошюралар, веб-сайттар т.б. құрайды. Ал қолдау көрсетілетін құндылықтар деңгейінде оқыту стилімен тікелей байланысты мәдениетті қалыптастыру, яғни педагогикалық ұжым мен білім беру ұйымдарының басшылығы арасында инклюзивті құндылықтарды қалыптастыру маңызды [144].

Автор «инклюзивті мәдениет» ұғымының әртүрлі интерпретацияларына мынадай шолу жасайды:

1) құндылықтарға сәйкес келетін, инклюзивті білім беру туралы білім және оған қатысты жауапкершілік қабылданып, осы процестің барлық қатысушыларына бөлініп берілетін арнайы философия;

2) жалпы мектеп мәдениетінің инклюзивті құндылықтарды қолдауды қамтамасыз етуге бағытталған бөлігі, оның жоғары деңгейі тұтастай алғанда инклюзия процесінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді;

3) отбасы мен мектептің өзара тәуелді қарым-қатынасын дамытуға ықпал ететін, жанжал тудыратын жағдайларды және процестің әрбір қатысушысына зиян келтіру мүмкіндіктерін болдырмайтын сенімнің бірегей микроклиматы;

4) енгізілген модификациялар белгілі бір мектептің қажеттіліктеріне бейімделген және оның жалпы құрылымына табиғи түрде сіңіскен ерекше инклюзивті атмосфера. Сондай-ақ мұғалімдерге әкімшілік тарапынан да, басқа мұғалімдер тарапынан да әртүрлі қолдау алу мүмкіндігі көптеген қайшылықтардың туындау қаупін азайтуға септігін тигізеді;

5) инклюзивті қоғам мәдениетін құрудың іргелі негізі, онда қажеттіліктердің алуан түрлілігі қоғамда құпталады, қолдау көрсетіледі, жинақталады; инклюзивті білім беру мақсаттарына сәйкес жоғары жетістіктерге жету мүмкіндігін қамтып және педагогикалық қауымдастықтың, тұтастай алғанда қоғамның қауіпсіздігін, қабылдауын, ынтымақтастығын және үздіксіз жетілдірілуін, ынталандыруын қамтамасыз етеді [12, С. 73-74]. Аталған анықтамалар инклюзивті мәдениетті кең және тар мағынада қарастыруға мүмкіндік береді [144].

Стокгольм университетінің профессоры Ульф Джонсон (U. Janson, 1997) баланы білім беру ұйымының мәдениетіне қосқанда, білім беруді инклюзивті деп атауға болады деп есептейді. Ол мәдениеттің үш түрін анықтайды, сондай-ақ баланың бұл мәдениеттерге қосылуы маңызды:

1) оқу мәдениеті, яғни сабақта өзін-өзі ұстау ережелерін білуі, әдістерді және білімді меңгеруі т.б.;

2) қамқорлық мәдениеті білім беру ұйымдарындағы мінез-құлық нормаларын, ересектермен қарым-қатынас нормаларын білуді, балабақшадағы немесе мектептегі балаға тән рөлдерді қабылдауды білдіреді.

3) құрдастар мәдениеті, яғни балалар ұжымында басым болатын балалар тобының тілін біліп, құрдастарымен қарым-қатынас жасау үшін қажетті еркіндік пен автономияның болуын айтамыз және т.б. [1, 8-бет].

Білім беру ұйымында инклюзивті мәдениетті қалыптастыруды зерттеушілер мен тәжірибе жүргізушілер білім беру қатынастарына қатысушылардың әртүрлілікті құрметтеуін, айырмашылықтарға төзімділігін, өзара ынтымақтастығын, әрқайсысының жетістіктерін ынталандыруын және осылардың негізінде қоғамдастық құрудағы құндылықтарын қабылдау процесі ретінде қарастырады [129].

Мұғалімдер мен білім алушылардың қалыптасқан теріс көзқарастары, кейбір жағдайларда білім алушылардың «ерекше» сыныптасымен бірге оқудан бас тартуы, дамуында белгілі бір қиындықтары бар адамдардың ерекшеліктері туралы білімнің жетіспеушілігімен және олармен қарым-қатынасқа түсу тәжірибесінің болмауымен түсіндіріледі.

Демек, педагогикалық жұмыс белгілі бір оқуда қиындықтары бар балалардың бар екенін көбірек білуге, мектеп оқушыларын адамгершілік пен теңдік қағидаларына сәйкес адамгершілікке тәрбиелеуге бағытталуы керек [16, б. 208]. [144].

Осыған орай, еліміздің мектептерінде инклюзивті мәдениет қағидастарын енгізу және мұғалімдерге тәжірибелік қолдау көрсету мақсатында білім алушылардың білім деңгейіне сәйкес, бірқатар оқу-әдістемелік кешендерді ұсынамыз.

Бастауыш сынып оқушыларына арналған әдістемелік материалдар

Бастауыш мектеп жасы танымдық процестердің қарқынды дамуы мен сапалық түрлену кезеңі болып саналады. Олар жанама сипатқа ие болып, саналы және ерікті бола бастайды. Кіші мектеп жасындағы балаларда бірқатар танымдық және тұлғалық қасиеттердің дамуы сезімталдықпен сипатталады: адекватты өзін-өзі бағалау, өзіне және басқаларға деген сыни көзқарасты дамыту, әлеуметтік нормалар, моральдық даму, құрдастарымен қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру, жақсы достық қарым-қатынас орнату.

Бастауыш сынып оқушыларымен жұмыс жасауда әңгімелесуді, әдеби шығармаларды оқу мен талдауды, анимациялық фильмдерді көру мен талқылауды, көркем өнер және ертегі терапиясының элементтері бар тренингтерді және басқа да жұмыс түрлерін белсенді қолдану ұсынылады.

Мүгедектердің аймақтық қоғамдық ұйымы «Перспектива» (РФ) Калифорния мектептерінде KIDS (Мүгедектерді қоғамға енгізудің кілттері жобасы) ұйымы өткізген мүгедектікті түсіну сабақтарының негізінде «Мейірімділік сабақтары» сериясын өткізуге арналған нұсқаулықты әзірледі. Бұл іс-шаралар білім алушыларды мүмкіндігі шектеулі жандармен таныстырып және оларға қатысты түсініспеушілік пен теріс пікірді жеңуге көмектеседі.

«Мейірімділік сабақтарының» мақсаты – мүмкіндігі шектеулі жандарға деген оң көзқарасты қалыптастыру және кез келген ерекше қажеттіліктер адамды қоғамнан бас тартуға және оны өмірдің әртүрлі салаларынан шеттетуге негіз бола алмайтынын түсіндіру. Бұл сабақтарда балалар қазіргі әлемдегі ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың өмірімен, адамдарға көмектесу принциптерімен және олармен қарым-қатынас ережелерімен танысады.

«Мейірімділік сабақтары» мектептің барлық жастағы – 7 мен 17 жас аралығындағы мектеп оқушылары үшін өткізіледі. Бастауыш сынып оқушылары үшін бір сабақтың уақыты 30-35 минут, орта және жоғары сынып оқушылары үшін 45 минут.

Сабақтың тақырыбы бірдей болғанымен, білім алушылардың жасына байланысты бұл материал әртүрлі беріледі және сәйкесінше олармен жұмыс жасалады. Жалпы, бұл сабақтар мүмкіндігі шектеулі жандардың біздің қоғамға толық енуіне кедергі болатын физикалық, әлеуметтік және психологиялық кедергілері туралы айтады.

Сабақтарда келесі тақырыптар қарастырылады: ерекше білім беруді қажет ететін адамдарға қатысты стереотиптер, мұндай адамдардың құқықтары мен мүмкіндіктерін іске асыру, архитектуралық ортаның қолжетімділігі, психофизикалық дамудың әртүрлі деңгейлері бар балалардың бірлескен өмір сүру формасы ретінде инклюзивті білім беру, ерекше мүмкіндіктері бар адамдармен қарым-қатынас этикеті. Негізгі әдістер: шағын дәрістер, рөлдік ойындар, пікірталастар, миға шабуыл, фильмдерді көру және талқылау, шағын топтарда бірлесіп жұмыс істеу [145].

«Оқу құрал» авторлары [146] жалпы білім беретін мектеп оқушыларының мүмкіндігі шектеулі жандармен ешқашан кездеспегенін толық мойындайды. Сол

себепті де мүмкіндігі шектеулі жандар мектеп оқушыларында қорқыныш тудырып немесе тіпті оларды қабылдамай, шеттетуі мүмкін. Бірақ бұл сезімдердің балада пайда болуы орынды, өйткені олар бұл адамдар туралы ештеңе білмейді. Бұл жағдайды өзгерту үшін балаларға осы адамдармен танысуға мүмкіндік беру керек және оларды сол адамдардың орнында болған жағдайда, қандай сезімде болар еді, сол туралы білім алушылардың ойына ой салу керек.

Бұл принциптер «Мейірімділік сабақтары» деп аталатын мүгедектерді түсінуге арналған мектеп сабақтарының негізі болып табылады. Бұл сабақтардың мақсаты – мектеп оқушыларының бойында мүмкіндігі шектеулі жандарға қорықпай, ренжімей, толерантты көзқарасты қалыптастыру. Балалар бірнеше жылдан кейін қоғамның мүшесі болады, сондықтан олар жастайынан әртүрлі қажеттіліктері бар адамдармен бірге өмір сүріп, оларды қабылдап және түсініп үйренуі маңызды.

Мүмкіндігі шектеулі адамдарды түсіну сабақтарында мектеп оқушылары бұрын соңды естімеген, белгісіз көптеген ұғымдармен танысады: «кедергісіз орта», «инклюзивті білім беру», «толеранттылық» т.б. Ең бастысы, сабақтар білім алушыларға мүмкіндігі шектеулі жандарды қоғамның толыққанды мүшесі ретінде қабылдауға болатынын және қабылдануы керек екенін, олар басқалар сияқты дос бола алатынын, ойнай алатынын және қарым-қатынас жасай алатынын түсінуге мүмкіндік береді. Оқушылар әр адамның әртүрлі екенін, әркімнің өзінше құнды екенін түсінеді [146].

«Мейірімділік сабақтары» балаларға мүмкіндігі шектеулі жандар туралы жаңа ақпарат алып қана қоймай, олардың ой-өрісін кеңейтуге мүмкіндік береді. Өзгерістер балалардың ішкі әлеміне, құндылықтар жүйесіне де әсер етеді және мұны олардың мінез-құлқының өзгеруіне қарай бағалауға болады. Мұғалімдер оқушыларының қалай өзгергендігін байқайды: олар шыдамды бола бастайды, қиындықтарына байланысты мүмкіндігі шектеулі адамдарды ерекшеліктерін түсініп, қабылдауға дайын болады.

Мектептегі атмосфера, әсіресе осындай сабақтардан кейін мүмкіндігі шектеулі балалар мектепке оқуға келген жағдайда өзгереді.

Бұл сабақтар оларды өткізетіндерге де пайдалы әсер етеді. Сабақ барысында балалардан жақсы кері байланыс алатын мүмкіндігі шектеулі бала өз қабілеттеріне сенімді бола бастайды, өзін-өзі бағалауы артады, сондай-ақ көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын игереді және шығармашылық қабілеттері ашылады.

Оқу құралының авторлары сабақ барысында балаларға әр жағдайды жақсы түсінуге және байқап көруге, әртүрлі мәселелер бойынша өз ойлары мен идеяларын айтуға мүмкіндік беретін интерактивті жұмыс әдістерін қолдануды ұсынады. Оқу құралында «мұғалім», «дәріскер», «педагог» немесе «оқытушы» сияқты терминдер пайдаланылмайды, әдістемелік ұсыныстар «сынып жетекшісіне» бағытталған.

Сабаққа дайындалу кезінде парталарды немесе үстелдерді бөлменің қабырғаларына жылжытып, балаларды жарты шеңбер бойымен бір қатарға отырғызу ұсынылады (жүргізуші интерактивті ойын процесінде тең құқылы қатысушысы болу үшін жұмыс орнын осы жарты шеңбердің ортасында ұйымдастырады).

Сабақтарды жабық жерде өткізу міндетті емес, спорт залда, демалыс аймағында, мектеп ауласында, жазғы лагерьде, далада және т.б.

Төменде бастауыш сынып оқушыларына арналған сабақтардың мысалдары келтірілген.

Сабақ тақырыбы: «Біз әртүрлі болсақ та, доспыз»

Сабақтың міндеттері

- Мүмкіндігі шектеулі адамдардың өмірінің ерекшеліктері мен мүмкіндіктері туралы оқушылардың білім деңгейін бағалау.

- Әдеби дереккөздердің мысалдарымен мүмкіндігі шектеулі адамдармен қарым-қатынас этикасының негіздерімен танысу.

Сабақ жоспары

1. Үй тапсырмасын тексеру
2. «Сенемін – сенбеймін» жаттығуы
3. Ертегі оқу (өз тандау еркімен) және талқылау / «Мүмкіндігі шектеулі жандармен қарым-қатынас мәдениеті – тіл және этикет» шағын дәрісі
4. «Айырмашылықтар ойыны» жаттығуы
5. Үйге тапсырма

Сабақтың барысы

1. Үй тапсырмасын тексеру

(5-7 минут)

Балалар арбаға таңылған адамдар үшін қаланың және оның аумағының қолжетімділігі туралы өз бақылауларымен бөліседі және мүгедектер арбасындағы

адамдардың қала бойынша еркін қозғалуын қамтамасыз ету үшін қандай құрылғылар қажет екенін талқылайды.

2. «Сенемін – сенбеймін» жаттығуы
(10-12 минут)

Жаттығудың мақсаты: мүмкіндігі шектеулі адамдардың мүмкіндіктерін білуге, барлық адамдар әртүрлі екенін түсінуге мүмкіндік береді.

Сынып 3-7 адамнан тұратын 4-6 командаға бөлінеді.

Әр командаға «Сенеміз» және «Сенбейміз» деген жазуы бар тақтайшалар беріледі.

Жүргізушілер кезек-кезек әртүрлі тезистерді оқиды, мысалы: «барлық әйелдер жақсы тамақ дайындайды», «мүмкіндігі шектеулі адам президент бола алады».

Топтағы балалар ұсынылған тезисті бірге талқылап, бұл мәлімдемеге сенетінін немесе сенбейтінін шешуі керек, ал тақтайшаны көтергеннен кейін балалар өз пікірлерін дәлелдеу керек.

Жүргізуші: «Біз кейбір мәлімдемелерді айтамыз, ал сіздер таңдаған баспасөз хатшысы (әр команданың өкілі) «сенеміз» немесе «сенбейміз» екі тақтайшаның біреуін көтереді. Сонда біз сіздерден неліктен айтылған мәлімдемеге сенетініңізді немесе сенбейтініңізді сұраймыз».

Мысалы:

«Біздің қалада бір ғана автобус бар»

«Сенбеймін»

«Неге?»

«Себебі мен күн сайын автобустардан басқа әртүрлі көліктерді көремін»

Сұрақ: «Бәрі түсінікті ме?»

Мәлімдемелердің мысалы («таңдау үшін» деп белгіленген мәлімдемелердің ішінен ойынды бастау үшін, алдын ала дайындық жасап, қыздыру жұмысы үшін 1-2-ін таңдау керек)

1. Барлық балалар жарма ботқасын жақсы көреді (өз таңдау еркіне байланысты).

2. Барлық иттер мысықтарды ұнатпайды (өз таңдау еркіне байланысты).

3. Барлық әйелдер тамақты жақсы пісіреді (өз таңдау еркіне байланысты).

4. Ер адамдар тамақты жақсы жасай алады (өз таңдау еркіне байланысты).

5. Барлық адамдардың денсаулығы жақсы (өз таңдау еркіне байланысты).

6. Біздің планетада тек бақбақ өсімдігі өседі (өз таңдау еркіне байланысты).

7. Көру қабілеті зақымдалған жандар компьютерде жұмыс істей алады.
8. Баскетболды тек ұзын бойлы адамдар ғана ойнай алады.
9. Мүмкіндігі шектеулі адам президент бола алады.
10. Есту қабілеті зақымдалған адам билей алады.
11. Мүмкіндігі шектеулі адам рок-жұлдыз (белгілі суретші, ғалым, орындаушы) бола алады.
12. Мүмкіндігі шектеулі балалар жақсы дос бола алады [145]

Мәлімдеме	Түсіндірме
Көру қабілеті зақымдалған жандар компьютерде жұмыс істей алады.	Олар жұмыс жасай алады. Арнайы есту қабілетіне бағдарланған дыбысталатын бағдарламалар бар.
Баскетболды тек ұзын бойлы адамдар ғана ойнай алады.	Барлығы ойнай алады. Мұны жасау үшін себетті төмен түсіруге болады. Иллюстрация ретінде арбадағы баскетбол ойнап жатқан адамның суретін көрсетуге болады.
Есту қабілеті зақымдалған адам билей алады.	Иә, олар діріл сезімталдығының арқасында дыбысты «ести алады». Иллюстрация ретінде сіз имитация жасай аласыз. Аяғыңызбен жерді теуіп дыбыс шығарасыз, ал басқалары еденнің дірілін сезінуі мүмкін.
Мүмкіндігі шектеулі адам рок-жұлдыз (белгілі суретші, ғалым, орындаушы) бола алады.	Атақты адамдардың мысалдары: ресейлік әнші Диана Гурцкая (көру қабілеті зақымдалған), американдық әнші, композитор, пианист, барабаншы Стиви Уандер (көру қабілеті зақымдалған), мексикалық суретші Фрида Кало (қозғалысында қиындықтары бар), американдық актер Том Круз (дислексиямен ауырады, оқуда қиындықтары бар), Теодор Рузвельт – АҚШ-тың 32-ші президенті (қозғалысына арбаны пайдаланған) т.б.

Ойын аяқталғаннан кейін, жүргізуші ойынды қорытындылайды:

«Сіз бен біз мүмкіндігі шектеулі жандардың мүмкіндіктерін және олардың әртүрлі екенін білдік. Біз сондай-ақ барлық адамдар бір-бірінен ерекшеленетінін және оларды қоршап тұрған нәрселердің де әртүрлі екенін білдік. Біреулер ұнтақ ботқасын ұнатады, ал басқалары ұнатпайды. Біреулер тамақ жақсы пісіреді, ал басқалары пісіре алмайды. Бізді әртүрлі үйлер мен әртүрлі гүлдер қоршап жатыр».

3. Ертегіні оқып, талқылау

(10-15 минут)

Ол үшін мүмкіндігі шектеулі адамдар мен ерекше адамдардың моральдық-этикалық қасиеттерін көрсетуі тиіс ертегі немесе әңгіме таңдау ұсынылады.

Мысалы, «Түлкі мен қырғауыл» ертегісі, «Ұсқынсыз үйрек» (авторы Ханс Кристиан Андерсен) және т.б.

«Түлкі мен қырғауыл» ертегісінде талқыланатын тақырыптар.

1. Ыңғайлылық пен қолжетімділік тақырыбы.

2. Адамның басқаларды өзгертуге тырыспай, сол күйінде қабылдау тақырыбы. «Ұсқынсыз үйрек» ертегісін оқу.

Ертегіні оқудың балама нұсқасы – «Мүмкіндігі шектеулі жандармен қарым-қатынас мәдениеті – тіл және этикет» шағын дәрісі (8 минут)

№ 3 сабақ қосымшасын пайдаланыңыз.

4. «Айырмашылықтар ойыны» жаттығуы

(7-10 минут)

Жаттығудың мақсаты: жаттығу балаларға барлық адамдар бір-бірінен ерекшеленетінін түсінуге көмектеседі – олардың сыртқы келбеті, қабілеттері мен дағдылары, сондықтан олар бір-біріне қызықты және пайдалы.

Жүргізуші сабаққа қатысушыларды жұпқа бөледі және барлық жұптарға ортақ тапсырма береді:

1 минут ішінде әр қатысушы өзінің және серіктесінің арасындағы үш айырмашылықты табуы керек. Мысалы: көз, шаш, киім, әдеттер, хобби. Содан кейін әркім серіктесінің атын атай отырып сөйлейді – «Гүлбақыт, мен сенен ерекшеленемін, шашың аққұба, Ал менде сұрлылау», «Сұлтан, сен менен футбол ойнағанды ұнататыныңмен ерекшеленесің, мен хоккей ойнағанды жақсы көремін» және т.б.

Бір минуттан кейін жүргізуші барлық жұптарға кезек-кезек сауалнама жүргізе бастайды. Әр оқушы 3 рет айтуы керек: «(серіктестің аты), мен сенен ерекшеленемін...»

Әр жұпта барлығы 6 айырмашылық айтылуы керек. Оқушыларға басқа жұптардың жауаптарын қайталамауға тырысу ұсынылады.

Білім алушылардың бірінен соң бірі, олардың арасындағы айырмашылықтардың бір рет табылған параметрін қайталауына жол бермеу үшін, жүргізуші олардан жауаптарын ала отырып, қажет болған жағдайда бір-бірінен айырмашылықтарды іздеуге болатынын ұсынады:

- киім үлгісі мен түсі;
- биіктігі;
- көздің түсі;
- шаш үлгісінің пішіні;
- шаштың түсі мен ұзындығы;
- әртүрлі оқу пәндері бойынша оқу үлгерімі;
- жеке қызығушылықтары (хоббилері);
- сүйікті кітаптар мен фильмдер;
- ұнатпайтын сабақтары;
- бір нәрсені жасай білу;
- спорттық хоббиі;
- олар қалай демалуды ұнатады;
- біреу жақсы ән айта алады, ал біреу билеуді үйренеді;
- біреу ағылшын тілін, ал біреу неміс тілін оқып жатыр; және т.б

Егер сыныптағы әрбір оқушыға жауап беруге уақыт жеткіліксіз болса, онда жауап бергісі келетін бірнеше жұпқа сауалнама жүргізуге болады.

Ойын нәтижелері бойынша жүргізуші қорытынды жасайды:

«Біз бәріміз бір-бірімізден ерекшеленеміз және әрқайсымыздың жақсы жақтарымыз бар.

Біз бәріміз бір-бірімізден сыртқы келбетімізбен, әдеттерімізбен, дағдыларымызбен, білімімізбен ерекшеленеміз (әртүрлі салаларда жинақтаған тәжірибемізбен).

Сондықтан біз бәріміз сыртқы түр-әлпетімізбен ерекшеленеміз және әртүрлі нәрселерді жасай аламыз. Біз бәріміз бір-бірімізге қажетпіз, пайдалымыз, әрі қызықтымыз.

5. Үй тапсырмасы

(1-2 минут)

Сынып жетекшісі балалардан үйден көшеге шығу үшін қанша баспалдақты еңсеруі керектігін санауды сұрайды.

Үй тапсырмасы нұсқасы. Балалардан интернеттен әлемге танымал мүмкіндігі шектеулі жандар туралы әңгімелер тауып келуге тапсырма беріңіз. «Әртүрлі мүмкіндіктер – тең құқықтар» кітабының 8-9 беттеріндегі адамдардың табысты оқиғаларымен таныса аласыз [145].

Сабақ тақырыбы: «Мүгедектік – адами ерекшеліктердің бірі»

Сабақтың міндеттері:

- қатысушылардың мүмкіндігі шектеулі адамдар туралы хабардар болу деңгейін анықтау.
- «мүгедектік» ұғымымен, мүгедектік түрлерімен таныстыру.
- қиындықтармен және одан шығу жолдарымен танысу, ғимараттардағы қолжетімділік деңгейін анықтау.

Сабақ жоспары

1. Оқушылармен танысу.
2. Талқылау «Ақыл картасы»
3. Мүгедектік бойынша шағын дәріс
4. Кедергілерді алып тастайтын техникалық құрылғылар мен құралдар
5. «Еліктеу» ойыны
6. Үйге тапсырма

Сабақтың барысы

1. Бір-бірімен танысу

(7-10 минут)

Жүргізушілер әуелі оқушылармен танысады, өздері туралы, олар өкілдік ететін мүгедектерге арналған ұйым жайында балаларға түсінікті тілде айтып береді. Сондай-ақ сабақтың мақсатын түсіндіреді. Әр оқушы өзінің атын айтып таныстырып, хоббиі туралы айтады.

2. «Ақыл картасы» талқылауы

(ұзақтығы – 7-12 минут, балалардың қызығушылығы мен жасына байланысты ұсынылады)

Мақсаты: оқушылардың мүмкіндігі шектеулі жандардың мәселелерін түсіну деңгейін анықтау.

Оқушылар мүмкіндігі шектеулі адамдар туралы сұрақтарға жауап бере отырып, мүмкін, өмірінде бірінші рет, сол адамдарды қандай кедергілер күтіп тұрғаны туралы, оларға деген көзқарасы туралы, сол адамдарға қажет әртүрлі бейімделулер туралы ойланатын болады.

Жүргізуші барлық оқушыларға блиц-сауалнама жүргізеді.

Сұрақтардың мысалдары:

1. Кімнің мүмкіндігі шектеулі таныстары бар (туыстары, көршілері, достары) ?
2. Мүмкіндігі шектеулі жандарды кездестірдіңіз бе? Егер жауабы «иә» болса, онда қайда? Қай жерде кездестірдіңіз?
3. Қалада қанша мүмкіндігі шектеулі жан бар деп ойлайсыз?
4. Мүгедектіктің қандай түрлері бар?
5. Олардың неліктен мүмкіндігі шектеулі?
6. Адамдар қай жаста «мүмкіндігі шектеулі» немесе «ерекше көмекті қажет» ететін болып қалады?
7. Қай жастағы «мүмкіндігі шектеулі» адамдардың саны көп? Үлкен кісілердің немесе жас адамдардың?
8. Ешқандай көмекті қажет етпейтін, қалыпты адамдар мүмкіндігі шектеулі адамдарға қалай қарайды деп ойлайсыз?
9. Сіздің оларға деген қарым-қатынасыңыз қандай?
10. Мүмкіндігі шектеулі адамдар қандай қиындықтарға тап болады деп ойлайсыз?
11. Мүмкіндігі шектеулі жандар кім болып және қайда жұмыс жасайды?
12. Мүмкіндігі шектеулі жандар бос уақытында немен айналысады?
13. Ерекше көмекті қажет ететін адамдардың мүмкіндіктері туралы не білесіз?

3. «Мүгедектік» туралы шағын-дәріс
(6 минут)

Шағын дәріс білім алушыларға мүмкіндігі шектеулі жандардың құқықтары туралы конвенцияның Преамбуласында тұжырымдалған мүгедектікті түсінудің заманауи (әлеуметтік) тәсілін түсіндіреді: «мүгедектік – мүмкіндігі шектеулі жандардың өзара қарым-қатынас жасау және олардың басқалармен тең негізде қоғам өміріне толық және тиімді қатысуына кедергі келтіретін көзқарастық және экологиялық кедергілердің нәтижесі».

«Мүгедектік» тақырыбы туралы шағын-дәріске арналған материалдар

Мүгедектік дегеніміз не?

Мүмкіндігі шектеулі адам өмірінде үнемі түрлі шектеулерге тап болады.

Шектеу – бұл басқа адамдарға қалыпты және таныс нәрсені оңай және еркін жасай алмау.

Егер сіз аяғыңызды жарақаттап алсаңыз, баспалдақпен көтеріле алмайсыз – бірақ сіз лифтпен (үйде бар болса) пайдалана аласыз. Егер сіз ауырып қалсаңыз, мектеп асханасында кәдімгі тағамды жеу сізге қиын, бірақ аспаз сізге басқа тағам дайындап бере алады (егер ол дайындағы келсе немесе асханада басқа тағамды дайындауға қажет ингредиенттер болса!).

Сіздегі бұл шектеулер уақытша екенін білесіз, барлығы қайта қалпына келгенде жойылады. Бірақ мүмкіндігі шектеулі жан күнде осындай қиындықтарға тап болады.

Біз мүгедектікті басқалардан ерекшеленетін адамның мәселесі ретінде қабылдауға дағдыланғанбыз. Науқас немесе жарақат алған адам шынымен басқалардан ерекшеленеді. Бірақ біз бәріміз бір-бірімізден ерекшеміз. Осы кезде айырмашылықтар туралы ойынды еске түсіріңіз!

Мүмкіндігі шектеулі адамның мәселелерінің себебі оның жеке ерекшеліктері емес, оның мүмкіндіктерін шектейтін айналасындағы кедергілер. Мүмкіндігі шектеулі адамның мүмкіндіктері оның өмір сүру жағдайларымен ғана шектеледі. Кез келген адам кедергілер мен шектеулермен қоршалған болса, мүгедек болады.

Кейде ауруды емдеу мүмкін емес, бірақ әрқашан кедергілерді жоюға болады. Ол үшін қоғам мүгедектіктің себебі қоғам тарапынан болатын физикалық кедергілер мен шектеулердің өзара арақатынасынан туатынын түсіну керек.

Физикалық кедергілердің мысалдары

Сіз кедергіге тап болдыңыз және сіздің өзіңіз жасай алмайтын нәрсе бар.

Сіз көмексіз ұзын табалдырықтан өте алмайсыз (бірақ ұзын бойлы басқа адам өте алуы мүмкін).

Сіз бағдаршамсыз бос емес жолды қауіпсіз кесіп өте алмайсыз (бірақ жылдам жүгіретін, жақсы көретін және еститін басқа адам жүріп өтуі мүмкін)

Сіз лифті жұмыс істемейтін үйде ауыр сөмкені 15-қабатқа жалғыз көтере алмайсыз (бірақ ауыр атлетикадан чемпион адам көтере алуы мүмкін).

«Қарым-қатынас кедергілері» деп аталатын адамдар арасындағы қатынастар тудыратын кедергілердің немесе шектеулердің мысалдары.

Сіз мүгедектер арбасында отырсаңыз, сізді бір жерге жібермеуі мүмкін. Мысалы үшін, олар мұнда паркет едені таза және барлығы арнайы тәпішке киеді, бірақ сіздің мүгедектерге арналған арбаңыздың дөңгелектері таза паркетті ластайды, сол себепті сіз өте алмайсыз деп айтады. Ал басқалары өте алады.

Егер сіз мүгедектер арбасында болсаңыз және сізбен бірге еріп жүретін адам болмаса, сізді ұшаққа кіргізбеуі мүмкін.

Мүгедектікті түсінудің екі тәсілі

Медициналық тәсіл: мүгедектік – бұл физикалық және психикалық шектеулер, оларды емдеу керек, бірақ толық емдеу мүмкін емес. Сондықтан қоғам өмір бойы аяушылық, жанашырлық пен қайырымдылық үшін дәрменсіз объект болып қала беретін мүгедектігі бар адамға тек көмектесе алады.

«Медициналық» көзқарас тұрғысынан мүгедек адам мүгедек ретінде ауру адам, ол қоғамға тәуелді және ауыртпалық болып табылады. Бұл туралы ештеңе істеу мүмкін емес – тіпті ең гуманистік қоғамда да «медициналық» көзқарас мүгедектердің өмірін жақсы жаққа өзгертуге мүмкіндік бермейді. Әлеуметтік қорғау жүйесі мүмкіндігі шектеулі жандарға көмек көрсетуге тырысады, бірақ бұл үшін қомақты қаражат пен ерекше ұйымдастырушылық күш қажет. Өйткені әр көмек көрсетуге ерекше күш-жігер қажет. Сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі жандар бұл жүйенің қалай жұмыс істейтініне толық тәуелді болып, дәрменсіз адам мәртебесінде қала береді.

Әлеуметтік көзқарас мүмкіндігі шектеулі адамның қоршаған орта жағдайлары мен қоғамның «дәстүрлі» көзқарастарымен шектелетінін дәлелдейді.

Физикалық барьерлерді (кедергілерді) жойып және басқалардың көзқарасын өзгерту арқылы мұндай шектеулерді бірте-бірте жоюға болады. Осылайша мүмкіндігі шектеулі адам қалыпты адамдарға қолжетімді барлық нәрсеге құқығы бар деп танылады. Және олар өз құқықтарын сөзбен ғана емес, іс жүзінде арнайы көмексіз орындай алуы керек. Мүгедектердің құқықтары туралы конвенция осыған қол жеткізуге бағытталған.

Мүгедектердің құқықтары туралы конвенция «мүгедектік» ұғымының дамып келе жатқанын, яғни уақыт өте келе өзгеріп, дамып отыратынын мойындауға негізделген. Конвенцияның кіріспесінде «мүгедектік» терминін түсінуге бағытталған әлеуметтік көзқарас тұжырымдалған: «мүгедектік – денсаулығында

зақымы бар адамдармен қоршаған орта кедергілері арасында болатын қарым-қатынаспен және олардың қоғамда басқалармен тең дәрежеде толық және тиімді қатысуына кедергі келтіретін өзара әрекеттесудің нәтижесі».

4. Кедергілерді жоятын техникалық құрылғылар мен құралдар
(7-10 минут)

Сабақты жүргізуші дәріс барысында бұл құрылғылардың көпшілігі әр адамға ыңғайлы болу үшін ойлап табылғанына мектеп оқушыларының назарын аударта алады.

Жүргізуші: «Мүмкіндігі шектеулі адамдардың кітап оқуы, басқалармен тіл табысуы және күнделікті өмірде тәуелсіз болуы үшін қандай қосымша құрылғылар бар екенін қарастырайық».

Сабақты жүргізуші ұстаздан барлық білім алушыларға бағытталған сұрақтың мысалы:

«Мүгедектер арбасын пайдаланатын адамдарға арналған қандай құралдарды білесіз?»

Жүргізуші үшін қосымша ақпарат № 1 сабаққа арналған қосымшада қамтылған.

2-кесте

Дәрістің жүргізушісі қоятын сұрақтардың үлгісі	Берілетін жауаптардың мысалы
«Пандустарды кім пайдаланады?»	мүгедектігі бар адамдар арбасындағы адамдар; балалар арбалары бар ата-аналар; баспалдақпен көтерілу қиынға соғатын қарт адамдар; ролик, скейтборд тебетін жастар және т.б.
«Арбаны қолданатын адамдар үшін тағы қандай жағдайлар жасалған?»	лифт; көтергіш
«Лифтіні тағы кімдер пайдаланады?»	Барлығы: бала арбасы бар аналар; үй тұрғындары; жүк көтеруші адамдар
«Лифттер кімге арналған, тек мүгедектігі бар адамдар үшін бе?»	Барлық адамдар үшін, оның ішінде мүгедектігі бар адамдар да қолданады
«Есту қабілеті зақымдалған адамдар	телешоулар мен фильмдердегі

<p>үшін қандай құрылғылар пайдалы болуы мүмкін деп ойлайсыз?»</p>	<p>субтитрлер; вокзалдағы немесе әуежайдағы ақпараттық тақта; автобус немесе метро вагонындағы жүгіртпе жол; телефондағы діріл қоңырауы</p>
<p>«Есту қабілеті зақымдалған адамдар сөйлей алады ма? Есту қабілеті зақымдалған адамға сөйлеу кезінде не көмектесе алады?»</p>	<p>Есту құралы; ым тілі</p>
<p>«Көру қабілеті зақымдалған адамдар үшін қандай құрылғылар болуы мүмкін?»</p>	<p>Жолды кесіп өту кезінде: метро станцияларының алаңдарында дыбыстық бағдаршамдар; жаяу жүргіншілер жолы жиектерінің жанында: сары рельефті жолақтар. Нашар көретіндер үшін сары түс сұр фонда немесе қараңғыда жақсы көрінеді. Көру қабілеті зақымдалған адамдар ақ таяқшаны пайдаланады және рельефті таяқпен немесе табанмен сезіне алады</p>
<p>«Ал көру қабілеті зақымдалған адамдар оқи ала ма?» «Көру қабілеті зақымдалған адамдарға оқу кезінде не көмектесе алады?»</p>	<p>есту (аудиокітаптар, 6-бет «Әртүрлі мүмкіндіктер – тең құқықтар» кітабы); сезіну немесе жанасу сезімі (брайльмен басылған кітаптар, 7-бет «Әртүрлі мүмкіндіктер – тең құқықтар» кітабы</p>

6. «Еліктеу» ойыны

(нұсқаулықпен және талқылаумен бірінші ойын уақыты – 5-7 минут, келесі «еліктеу» 3-4 минут өткізілуі мүмкін).

Жаттығудың мақсаты: балаларға көру қабілеті зақымдалған адамның, қолы-аяғы жоқ адамның басынан өткеретін қиындықтарын өз бетінше сезінуге, оның сезімін түсінуге мүмкіндік беру.

2-3 рет өткізу ұсынылады. Егер сіз «еліктеу» ойынын 1 рет жасасаңыз, онда оны егжей-тегжейлі талқылап, қорытынды жасауыңыз керек. Сыныптағы қауіпсіздікті қадағалаңыз.

Ойынға өз еркімен қатысушы-оқушының көзін байлап, орындауы керек тапсырмасы беріледі. Мысалы, затты, жүргізуші жасырған ойыншықты табыңыз немесе тақтаға атау жазыңыз, сурет салыңыз.

Ойынның үлгісі

Жүргізуші: «Біз қазір сізбен «еліктеу» деп аталатын ойын ойнаймыз. Сіздердің араларыңыздан кім осы ойынға қатысқысы келеді?»

Өз еркімен қатысушы таңдалады.

1-нұсқа.

«Көре алмайтын»

Еріктілерден қатысушы мен көмекші таңдалады.

Қатысушыға тапсырма түсіндіріледі: «Енді біз сенің көзіңді байлап қоямыз, ал сен көзіңді байлап келесі тапсырманы орындауың керек. Сынып есігінен тақтаға жақындау, бор табу, өз атыңды жазу және өз орныңа қайтадан оралу».

Көмекшіге арналған нұсқаулық: «Сіздің міндетіңіз – досыңызды құлаудан және айналадағы заттармен соқтығысудан қорғау».

Сұрақ: Тапсырма түсінікті ме?

Содан кейін қатысушының көзі байлайды және ол тапсырманы орындайды.

Көмекші қатысушыға оның өтініші бойынша көмектеседі және оған қамқорлық жасайды.

Ойын соңында қатысушы күйзеліс жағдайында (кейде аффективті), оны аудиторияға «қайтару» үшін, сұрақтар қою керек: Барлығы жақсы ма? Сен бізбен біргесің бе?

Ойыннан кейін қойылатын сұрақтар

Қатысушыға:

- Сен не сезіндің?

- Не істедің?

- Қиын болды ма? Егер қиын болса, қай кезде қиын болды?

Көмекшіге:

- Сенің көмектескің келді ме? Егер қаласаң, қай кезде?

Топтағы барлық білім алушыларға:

- Сіздер не көрдіңіздер?

- Оған қай жерде қиын болды?

- Оған қашан қиын болды?

- Сіздердің ойларыңызша, нашар көретін немесе мүлдем көрмейтін адамдар тағы қандай қиындықтарға кезігуі мүмкін?

- Этика бойынша қосымша сұрақ: Көзі байланған адамға қалай көмектесті?

Ал көру қабілеті зақымдалған адамға кеңістікті шарлауға тағы қандай жолмен көмектесуге болады?

Жауап нұсқалары: жағдайды дауыстап айтыңыз, қолынан ұстаңыз. Айналаның тыныш болуы да маңызды. Басқа балалар шуламауы қажет, өйткені қосымша шу кеңістікті шарлауды қиындатады.

2-нұсқа.

«Аяғы жоқ адам».

Көмекші қажет емес.

- Дәрісті жүргізуші өз еркімен қатысқысы келетін оқушылардың ішінен бір оқушыны таңдап алып, оған тапсырманы түсіндіреді: «Енді сен бір аяғыңды бүгіп, сыныптың алыстағы қабырғасынан тақтаға қарай секіріп келіп, борды алып, мысалды шешіп, орныңа қайтасың».

Сұрақ: «Бәрі түсінікті ме?»

Қатысушы тапсырманы орындайды.

Сұрақтар

Қатысушыға:

- Сен не жасадың?

- Тапсырманы орындау барысында не сезіндің?

- Қиын болды ма? Егер қиын болса, қай кезде қиын болды?

Барлық топқа сұрақ:

-Оған қай кезде қиын болды?

-Оған қай жерде қиын болды?

-Сіздің ойыңызша, мұндай физикалық мүмкіндіктері шектеулі адамдар тағы қандай қиындықтарға тап болады?

3-нұсқа.

«Қолы жоқ адам»

Көмекші қажет емес.

-Жүргізуші түймелері бар күртеше киген өз еркімен қатысушы оқушыны таңдайды да және оған тапсырма береді.

-Күртешені шешіп, оң қолын шалбарының қалтасына салып, сол қолмен күртешені киіп, түймелерін немесе сыдырманы бекітуге тырысады.

-Қатысушы оң қолын қалтаға салып, костюм немесе күртешесін киіп, оның түймелерін салуға тырысады. Тапсырманы орындаған кезде қатысушы бүкіл сыныппен бірге санай бастайды: «Бір, екі, үш, т.б.»

Тапсырманың тағы бір нұсқасы: қатысушыға сол қолымен «Мен өз қаламды сүйемін!» фразасын жазу ұсынылады.

Сұрақтар:

Қатысушыға:

- Сен не жасадың?

- Тапсырманы орындау барысында не сезіндің?

- Қиын болды ма? Егер қиын болса, қай кезде қиын болды?

Барлық топқа сұрақ:

-Оған қай кезде қиын болды?

-Оған қай жерде қиын болды?

-Сіздің ойыңызша, мұндай физикалық мүмкіндіктері шектеулі адамдар тағы қандай қиындықтарға тап болады?

Қосымша

1. Осы «Еліктеу» ойынын жарыс түрінде өткізуге болады. Ойынға екі қатысушыны қатыстырып.

2. Егер тапсырманы өз бетінше орындау кезінде, атап айтқанда түймелерді салу кезінде айтарлықтай қиындықтар туындаса, онда сіз қатысушыға көмекші алуды ұсына аласыз.

Ойынды талқылау.

Дәрісті жүргізуші: Арбаға таңылған адам қандай қиындықтарға тап болады? (оқушылардың жауаптарынан кейін олардың ойларын өзіңіз толықтырып, бекітіңіз).

«Еліктеу» ойыны көрнекі мысал бол алады. Бұл ойын арқылы бүкіл сыныпқа мүмкіндігі шектеулі жандардың жағдайын, олардың қиындықтарын және ол қиындықтарды қалай жеңуге болатынын талқылауға себеп болады.

Бұл жаттығуда мүгедектіктің әртүрлі түрлеріне еліктеп, мүмкіндігі шектеулі жандардың не сезінетін сезінуге болады.

6. Үй тапсырмасы

(1-2 минут)

Балалар ата-аналарына, туыстарына және достарына осы кездесу туралы, сабақ барысында не талқыланғанын айтып, олардан мүмкіндігі шектеулі жандар туралы не білетіндерін және оларға қалай қарайтындарын сұрауы керек.

Үй тапсырмасының нұсқасы. «Өртүрлі мүмкіндіктер – тең құқықтар» кітабы арқылы қиындықтармен және оларды жеңу жолдарымен танысады, 4-7 беттер [145].

Сабақ тақырыбы: «Мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін қоршаған ортаның қолжетімділігі»

Сабақтың міндеттері

- Мүмкіндігі шектеулі адамдарда кездесетін кедергілермен танысу.
- Ерекше білім беруді қажет ететін оқушыларға мектептерге баруға мүмкіндік беретін техникалық құралдармен танысу.
- Ерекше білім беруді қажет ететін және қажет етпейтін балаларды бірлесіп оқыту мүмкіндігімен танысу.

Сабақ жоспары

1. «Қолжетімді орта құру үшін мектепте және қалада нені өзгерту керек» тақырыбын талқылау.
2. Болашақта мектептер қандай болғанын қалайды, суретін салып көрсету.

Сабақтың барысы

1. «Қолжетімді орта құру үшін мектепте және қалада нені өзгерту керек» тақырыбын талқылау (10-15 минут).

Мүмкіндігі шектеулі және қалыпты балаларды бірлесіп оқыту тақырыбы талқыланады. Жүргізушілер өз қалаларындағы немесе мүмкіндігі шектеулі балалар оқитын басқа қалалардағы мектептер туралы әңгімелейді. Сондай-ақ оқушылар сыныппен бірге барлық балалар бірге оқуы үшін мектепте нені өзгерту керек екендігіне қатысты өз ойларын ортаға салады.

3-кесте

Талқылау үшін сұрақтар	Жауап нұсқалары
Мүмкіндігі шектеулі және қалыпты балалар бір мектепте бірге оқи алады деп ойлайсыз ба?	<p><i>Арбадағы мектеп оқушыларына кедергілер:</i> баспалдақтар, тар жолдар, жоғарыға ілінген тақта, ажыратқыштар, кітаптарды сөреден алу қиын.</p> <p><i>Мәселенің шешімі:</i> сіз ажыратқыштарды, тақтаны түсіре аласыз, пандус, лифт, көтергіштер,</p>

	тұтқалар және кең жолдар жасай аласыз.
Арбамен қозғалатын, есту және көру қабілеті бұзылған балалар қандай қиындықтарға тап болуы мүмкін?	<p>Есту қабілеті зақымдалған мектеп оқушылары үшін кедергілер: мұғалімнің айтқанын түсіну және қарым-қатынас жасаудағы қиындықтар.</p> <p>Мәселенің шешімі: көру қабілетіне сүйеніп тапсырмаларды орындау, мұғалімге бейне презентациялар мен ақпараттық белгілер жасау, SMS арқылы байланысу, қағазға жазу, интернет арқылы байланыс орнату.</p>
Мүмкіндігі шектеулі балалардың мектепте жүріп-тұруын, оқуын жеңілдету үшін мектепті қалай бейімдеп, нені өзгертіп, қосуға болады? Сыныпта ше?	<p>Көру қабілеті зақымдалған мектеп оқушыларына арналған кедергілер: кеңістікте бағдарлаудағы қиындықтар.</p> <p>Шешім: баспалдақтардағы, есіктердегі сары белгілер, сыныптардың жанындағы Брайль жазулары, мұғалім мұндай ерекшеліктері бар оқушыларға материалды айтып беруі керек.</p>

2. Оқушы өзі болашақта мектептің қандай болатынын қалайды және соны елестетіп салуы қажет.

(Сурет салуға 10-15 минут, салған суреттеріне презентация жасаулары үшін әр топқа 3 минут беріледі).

Жаттығудың мақсаты: балалар мүмкіндігі шектеулі балалар үшін мектепке барудың, құрдастарымен, басқа адамдармен қарым-қатынас жасаудың қаншалықты маңызды екенін түсіне бастайды. Сынып 4 топқа бөлінген, олардың әрқайсысы өз болашақ мектебінің суретін салады. Суретте мүмкіндігі шектеулі

қатарластары үшін барлық қажетті бейімделулері мен жағдайлары бар мектеп бейнеленеді. Әр топқа А3 парағы және қарындаштар мен маркерлер беріледі.

Тапсырманың басқа нұсқасы: барлық адамдарға ыңғайлы жағдай жасалған, қолжетімді қаланың суретін салыңыз. Әр балаға А4 форматындағы 1 парақ беріледі. Әр оқушы қалаулары бойынша мекемелерді (мектеп, ауруханалар, кинотеатрлар, сондай-ақ мектеп, спорт зал және т.б. таңдай алады) салады. Сурет салуды аяқтағаннан кейін, әр оқушының суреті тақтаға ілінеді, сол кезде қолжетімді қаланың толық бейнесі шығады. Балалар өздерінің салған суреті туралы сыныпқа түсіндіріп айта алады.

Содан кейін алынған суреттерді инклюзивті білім беруді насихаттайтын плакаттар, күнтізбелер және басқа да өнімдер жасау үшін пайдалануға болады [145].

Осы сабаққа қатысты қосымша материал

Техникалық құрылғылар мен байланыс құралдары

«Пандус» дегеніміз не?

Мектеп тақтасында пандустың схемалық бейнесін салған жөн.

Пандус – француз тілінен «жұмсақ көлбеу» («pente douce») деп аударылады. Өртүрлі биіктікте орналасқан екі көлденең платформаны байланыстыратын жұмсақ көлбеу платформа немесе тайғақ емес жабыны бар көлбеу бет. Пандусты дүкендерге, емханаларға, кіреберістерге, кейбір мектептерге, сауда орталықтарына және т. б. кірген кезде көруге болады.

Пандусты басқа адамның көмегінсіз қолдана алу үшін, оны жобалаған және салу кезінде осы анықтамада тұжырымдалған барлық талаптар мұқият сақталуы керек:

- жабын тайғақ болмауы керек (бұл үшін әдемі мәрмәр тас жарамайды);
- төменгі және жоғарғы жағында белгілі бір ұзындық пен ені бар көлденең платформалар болуы керек (кез келген мүгедектер арбасы сол жерде ашылуы үшін);

- пандус еңіс болуы керек, яғни мүгедектер арбасындағы адам өздігінен көтеріліп, түсуі үшін оның көлбеуі аз болуы керек (10%-дан аспауы керек).

Пандустың екі қапталынан жақтаулары болуы керек. Кез келген баспалдақтың екі қапталынан да жақтаулары болуы керек.

Баспалдақтардың бойымен өтетін темір жолдар (арналар) пандус болып табылмайды, өйткені пандус – мүгедектер арбасында көмексіз төмен немесе жоғары көтерілуге болатын бір тұтас көлбеу бет.

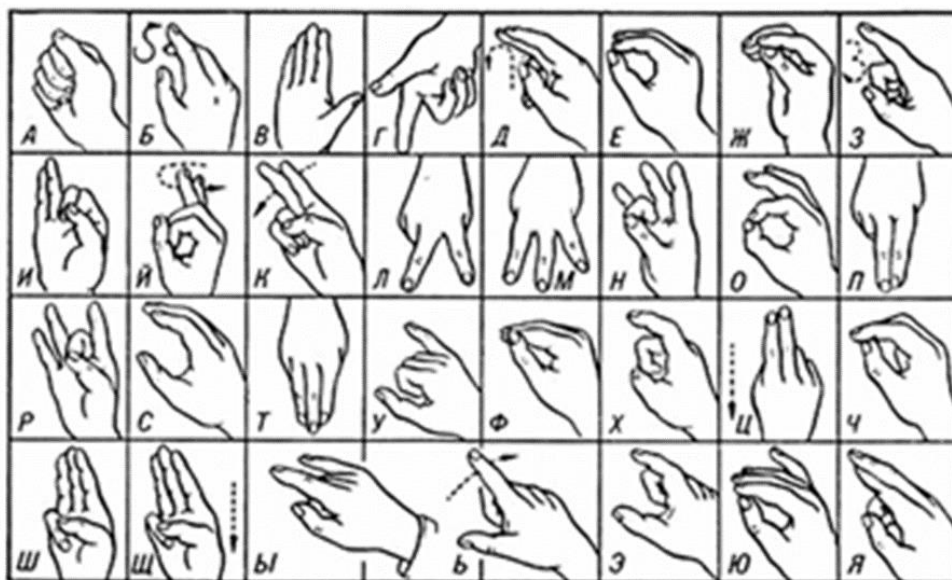
Баспалдақ жанындағы темір жолдарды жиі пайдалану мүмкін емес, өйткені дөңгелектер арасындағы қашықтық әртүрлі, мүгедектер арбалары, балалар арбалары, чемодандар және дөңгелектері бар арбалар үшін келе бермейді.

«Ым-ишара» тілі дегеніміз не?

Ым-ишара тілі – әрқайсысы мимикамен, ауыз бен ерін пішінімен немесе қимылымен, сондай-ақ дененің қимыл-қозғалысымен үйлестіре отырып қолмен жасалатын ым-ишара жиынтығынан тұратын дербес, табиғи немесе жасанды түрде жасалған тіл. «Ым-ишара» тілін негізінен естімейтін немесе нашар еститін адамдар сөйлесу үшін пайдаланады. Есту қабілеті зақымдалмаған адамдар ым-ишара тілін қолдана бермейді. Көп жағдайда есту қабілеті нашар адамдарға ым-ишара тілін қолдануға қажеттілік туындайды. Айта кету керек, есту қабілеті бұзылмаған адамдар қарым-қатынас жасау үшін дыбыстық тілдерді қолдануға бейім.

«Ым-ишара» тілдері туралы негізгі қате түсініктердің бірі – ымдау тілдері қандай да бір түрде дыбыстық тілдерге тәуелді немесе олардан алынған, бұл тілдерді еститін адамдар ойлап тапқан деген идея. Бірақ олай емес. Ым-ишара тілдері дыбыстық тілдерден толықтай дерлік тәуелсіз және дамуын жалғастыруда: жаңа қимылдар пайда болады, ескі қимылдар жойылады және көбінесе бұл дыбыстық тілдердің дамуына ешқандай қатысы жоқ. Сондықтан кез келген елдегі ымдау тілдері сол елдегі дыбыстық тілдердің санына байланысты емес. Бірнеше дыбыстық тілдер бар жерде де бір ортақ ымдау тілі болуы мүмкін, ал кейбір елдерде бір дыбыс тілі бар бірнеше ымдау тілі бар.

Тағы бір кең тараған қате түсінік – ымдау тілін әріптерді дактильдеу, саусақпен бейнелеу деп түсіну (5- суретті қараңыз). Шындығында, жеке әріптердің мұндай ыммен берілуі ым-ишара тілдерінде тек адам аттары мен атауларды, сондай-ақ дыбыстық тілдерден алынған нақты терминдерді айту үшін қолданылады. Жеке әріптерді ым-ишара арқылы беру, грамматикалық жағынан дыбыс тіліне жақын ым-ишара арқылы ақпаратты жеткізу үшін еститін адамдар пайдаланатын калькуляцияланған ымдау тілдерінде де қолданылады [145].

5-сурет. Ым-ишара тілі

«Брайль» шрифті дегеніміз не?

Валентин Хауи (Гаюи) есімді жас жігіт Париждегі танымал жәрмеңкелердің біріне барып, көру қабілеті зақымдалған балаға садақа береді. Оны қатты таңғалдырған жағдай, бала монетаның номиналын атайды. Сонымен Хауи зағип балалардың сауаттылықты жанасу арқылы түсіне алатынын түсінді. 12 жасар қайыршы Франсуа Лезуэр оның алғашқы шәкірті болды. Валентин оған оқуды үйретті, алдымен көтеріліп тұратын (дөңес) ағаш әріптерді пайдаланды, ал шәкірті сөздерді құрады. Рельефті-сызықты шрифт осылай пайда болды. Адамдар саусақтарын көтерілген әріптердің үстінен жүгіртіп, сөз бен сөйлем құрап үйренді. Революциялық өнертабыс бүкіл әлемге тарай бастады. 1806 жылы Валентин Хауи Александр І-дің шақыруымен Санкт-Петербургке келді. Валентин Хауи негізін қалаған Санкт-Петербург зағип балалар институтында кітаптар шығарыла бастады. Ресейдегі алғашқы көзі көрмейтін жандарға арналған кітапхананың бірі еді.

Хат жазудың қарапайымдылығына қарамастан, оқу тым көп уақытты алды және мұндай кітаптарды шығару тым қымбат болды.

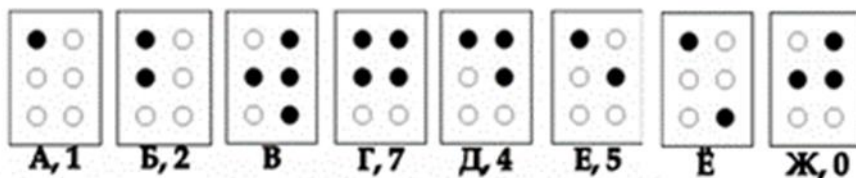
1809 жылы қаңтар айында француздық Кувре қаласында қолөнер шеберінің отбасында Луи Брайль есімді бала дүниеге келеді. Үш жасында әкесінің шеберханасында абайсызда ер-тұрман пышағымен көзін жарақаттап алып, көзінің

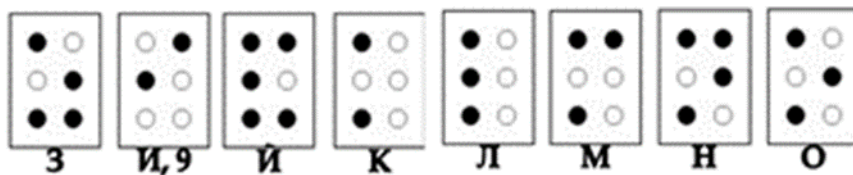
қабынуы салдарынан соқыр болып қалады. 10 жасында Луи көзі зақымдалған балаларға арналған корольдік институтқа жіберіледі, онда білім Хауи жүйесіндегі кітаптар арқылы жүргізілді. Мектепте бар болғаны 14 осындай кітап болды, Луи әр әріпті сезініп, оқуды тез меңгеріп алады. Хауи жүйесінің жетіспейтін тұсы көп болды. Әрбір әріпті сезіну үшін бірнеше секунд қажет болды, ал адам сөйлемнің соңына жеткенде, ол басында не болғанын ұмытып қалатын еді. Луи тез әрі оңай оқудың жолын табу керек екенін түсінді.

Тағы бір жағдай жаңа өнертабыстың ашылуына көмектесті. Ол кезде француз армиясы түнгі хабарламаларды жеткізу үшін артиллериялық офицер Шарль Барбьенің түпнұсқа әріптік кодын пайдаланды. Хабарламаларды қағазға жазу мүмкін болмады, өйткені оларды оқу үшін сіріңке жағу қажет болды. Бұл әскери ережені бұзу болатын. Әріптерді қараңғыда жанасу арқылы оқу үшін картонды тесіп жасалған тесіктер пайдаланылды.

Көтерілген әріптері бар алып кітаптарға қарағанда мұндай хатты оқу әлдеқайда оңай болды. Луи бұл әдісті меңгерді, бірақ оның кемшіліктерін де байқады. Армия коды баяу болды, әр бетте бір немесе екі сөйлем ғана болды, бұл жау координаттарын беру үшін жақсы болды, бірақ жазуға мүлдем жарамсыз болды.

Луи әріптер мен сандарды, химиялық және физикалық белгілерді жазуға мүмкіндік беретін рельефті нүктелік жазу жүйесін жасады. 1824 жылы Брайль әр қайсысы 3 таңбадан тұратын екі тік қатардан тұратын «ұяшықты» енгізді. Әрбір әріп ұяшықта белгілі бір жерлерде орналасқан «дөңес» тіркесіміне сәйкес келеді. Суретте көтерілген белгілер қара түспен белгіленген. Бұл жүйе 63 комбинациядан тұрады. Әрбір ұяшықты сезіну арқылы адам әрбір әріпті немесе санды тез және сенімді тани алады. Бұл, әрине, Хауи жүйесінің көтерілген әріптерінің бірнеше жолын сезінуден оңайырақ.

6-сурет. Көру қабілеті зақымдалған жандардың рельефтік-нүктелік шрифті

1829 жылға қарай Луи Брайль осы уақытқа дейін бүкіл әлемде қолданылып келе жатқан көру қабілеті зақымдалған жандардың рельефтік-нүктелік шрифті (Брайль шрифті) жасады. Луи музыкант болғандықтан, ол әріптер мен сандардан басқа, сол принциптерге сүйене отырып, музыкалық ноталардың жазбасын жасап, музыканы көру қабілеті зақымдалған жандарға үйреткен. 1837 жылы Брайль жүйесінде басылған алғашқы кітап «Франция тарихы» болды.

Әлеуметтік бейімдеу және кәсіби еңбекпен оңалту орталығы (ӘБЕО орталығы) Қазақстан Республикасындағы дамуында қиындықтары бар балалар мен жасөспірімдерді құқықтық және әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан қолдаудың дамуына көмектеседі. Орталықтың редакция-баспа бөлімі еліміздегі білім алуда ерекше білім алуды қажет ететін балаларды оқу (білім беру) үдерісімен, соның ішінде Брайль қарпімен басылған оқу әдебиетімен қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасының мемлекеттік білім беру стандартының талаптарына жауап беретін арнайы оқу, оқу-әдістемелік әдебиеттерді әзірлеумен, бейімдеумен және басып шығарумен айналысады.

Қызығушылық тудырған оқу, оқу-әдістемелік және басқа да әдебиеттерді сатып алуға қатысты сұрақтар бойынша, сондай-ақ қосымша ақпарат алу үшін <https://www.satp.kz/kk/about-center-kz> көрсетілген сайттан қарауға болады.

Сондықтан, XX ғасырда дыбыс жазу құрылғысы пайда болуына байланысты, «дыбысталған кітаптар» шығарыла бастады (бұрын оқырмандар кітаптарды таспаға жазатын, ал қазір олар компакт-дискілерде шығарылады және көптеген көру қабілеті қалыпты адамдар да дыбысталған кітаптарды тыңдайды).

XXI ғасырда «сөйлейтін бағдарламалармен» жабдықталған компьютерлер зағип адамдарға көмекке келді [145].

Сабак тақырыбы: «Мүмкіндігі шектеулі жандардың мүмкіндігі»

Сабақтың мақсаттары

- Әртүрлі мүмкіндігі шектеулі адамдарды жұмысқа орналастыру мүмкіндіктерімен таныстыру.

- Параспорттың ерекшеліктері туралы баяндау

- Мүмкіндігі шектеулі жандардың шығармашылық мүмкіндіктері туралы ақпарат беру.

- Мүмкіндігі шектеулі жандардың әдеттегі өмір салтын жүргізуіне көмектесетін техникалық құрылғылармен таныстыру.

Сабақ жоспары

1. Үй тапсырмасын тексеру.

2. «Еңбек биржасы» ойыны.

3. «Мүмкіндігі шектеулі адамдар айналыса алатын спорт түрлері» тақырыбын талқылау.

4. «Мүмкіндігі шектеулі адамдардың шығармашылығы» туралы талқылау.

5. Үй тапсырмасы.

Сабақ барысы

1. Үй тапсырмасын тексеру.

(3-5 минут)

Балалар өздерінің сұрақтарына жақындары жауап бергенін айтады.

2. «Еңбек биржасы» жаттығуы

(Топтағы адам санына және сынып динамикасына байланысты шамамен 5-15 минут уақыт көлемін алады)

Жаттығудың мақсаты: балалардың ойында мүмкіндігі шектеулі жандардың басқалар сияқты, әртүрлі кәсіп түрлерімен айналыса алатындығын және қоғамға пайда әкеле алатындығы жайында түсінік қалыптастыру.

Сынып үш-төрт топқа бөлінеді, әр топқа әртүрлі тапсырма беріледі.

Мысалы, бірінші топқа арбаға таңылған адамдар қандай қызмет түрлерімен айналыса алатынын жазу ұсынылады; екінші топқа көру қабілеті зақымдалған жандар қандай мамандықтарды игере алатындығы жөнінде жазу туралы тапсырма беріледі.

Балалар топ ішінде жұмыс істеуді, бір-бірін тыңдауды, өз пікірлерін айтуды, өз көзқарастарын қорғауды және оны дәлелдеуді үйренеді.

Жаттығу аяқталғаннан кейін әр топ өкілдері кезек-кезек өздерінің тізімдерін оқиды. Мүмкіндігі шектеулі жандар қандай қосымша құрылғылардың және

арнайы жасалған көмек арқылы қандай да бір жұмысты орындай алатындығын айтады. Жүргізушілер оларды нақтылайды және толықтырады.

3. «Мүмкіндігі шектеулі жандар айналыса алатын спорт түрлері» тақырыбында талқылау

(10 минут)

Жүргізуші сұрақ қояды: «Сіздер қандай спорт түрлерін білесіздер?». Балалар барлығы бірігіп өздері білетін барлық спорт түрлерінің тізімін жасайды.

Содан кейін жүргізуші сұрақ қояды: «Мүмкіндігі шектеулі жандар осы тізімдегі қандай спорт түрлерімен айналыса алады?». Осы тақырыпты талқылау кезінде жүргізушілер мүмкіндігі шектеулі жандардың әртүрлі спорт түрлерімен қалай айналысатынын көрсететін фотосуреттерді немесе бейнелерді көрсетеді.

«Мүмкіндігі шектеулі жандардың шығармашылығы» тақырыбында пікірталас жүргізу

(7-10 минут)

Сұрақтар:

1. Шығармашылықтың қандай түрлерін білесіз?
2. Сіздердің араларыңыздан кім сурет салуды, ән айтуды, музыкалық аспаптарда ойнағанды ұнатады және т. б. ? (блиц-сауалнама)
3. Сіздің ойыңызша, мүмкіндігі шектеулі адамдар осы шығармашылық түрлерінің қайсысымен айналыса алады ? Мүмкін болса, қалай?
4. Оларға кейде көмекші құрылғылар қажет пе? Мысал келтіріңіз.

Егер уақыт қалса, мүмкіндігі шектеулі танымал адамдардың мысалдарын келтіріп, олар туралы қысқаша айтуға болады: орыс қолбасшысы Михаил Кутузов, АҚШ-тың 32-ші президенті Франклин Рузвельт, неміс композиторы Людвиг ван Бетховен, орыс әншісі Диана Гурцкая.

Сабақ соңында жүргізуші қорытынды жасайды: мүмкіндігі шектеулі жандар білім ала алады, жұмыс істей алады, спортпен шұғылданады және әртүрлі шығармашылық түрлерімен айналыса алады.

Қажет болса, әртүрлі арнайы құрылғылардың (оңалту құралдары) көмегіне сүйенеді: есту қабілеті нашар жандарға – есту аппараттары, қозғалысы әлсіз адамдарға – мүгедектер арбасы, жүру кезінде қиындықтары бар адамдарға – таяқ немесе балдақ, көру қабілеті нашар адамдардың білім алу үшін Брайль жазуы қажет.

5. Үй тапсырмасы

(1-2 минут)

Жүргізушілер балалардан мүгедектер арбасындағы адамның көшеде және үйде қандай қиындықтарға тап болуы мүмкін екеніне назар аударуды сұрайды. Мұндай үй тапсырмасы мүгедек адам байқамайтын кішкентай кедергі, баспалдақ, тар есік те мүгедектер арбасын пайдаланатын адамдар үшін үлкен кедергі болады деп ойлауға негіз береді.

Жүргізушілер оқушылардан көшеде және үйде арбадағы адам қандай қиындықтарға тап болуы мүмкін екеніне назар аударуды сұрайды. Мұндай үй тапсырмасы мүгедектігі жоқ адам байқамайтын кішкентай кедергі, баспалдақ, тар есік те арбамен қозғалатын адамдар үшін үлкен кедергі болуы мүмкін деп ойлауға негіз береді.

Үй тапсырмасы (1-нұсқа). Футбол алаңының, көру қабілеті зақымдалған жандар үшін футбол ойнауға арналған доптың суретін салу, мүмкіндігі шектеулі адамдарға арналған спорт түрлерінің суретін салу.

Үй тапсырмасы (2-нұсқа). Интернеттен мүмкіндігі шектеулі атақты спортшылар туралы әңгімелер қарап келу. Өмірде болған табысты оқиғалармен танысу».

«Түрлі мүмкіндіктер – тең құқықтар» кітабын пайдаланып, қиындықтар және оларды жеңу жолдарымен танысу, 4-7-бет.

Осы тақырып бойынша қосымша материал

Паралимпиада ойындары және паралимпиадалық спорт түрлері

«Паралимпиада» атауының шығу тарихы

Жарыстың атауы бастапқыда латынның «paraplegia» (аяқтың салдануы) терминімен байланысты болды, өйткені бұл жарыстар омыртқа аурулары бар адамдар арасында өткізілді.

Дегенмен, ойындарға басқа аурулары бар спортшылар қатыса бастағаннан кейін, жарыс атауын грек тіліндегі «para» префиксінің «болу, бір нәрсенің қасында, жақын, жанында орналасқан» мағынасына сәйкес қайта ойластырылып жасалды. Яғни, Олимпиаданың қасында/жанында мағынасында, Паралимпиада жарыстарының Олимпиадалық жарыстармен параллелділігін және теңдігін білдіреді.

Паралимпиада ойындары – бұл Олимпиада ойындарындағыдай, бірақ мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған спорттық жарыс. Паралимпиада ойындары

төрт жылда бір рет, Олимпиада ойындарынан кейін, дәл сол жерлерде және негізінен сол спорт алаңдарында өткізіледі.

Қысқы Паралимпиада ойындары Жазғы Паралимпиада ойындарынан соң, 2 жылдан кейін өтеді.

Қазіргі уақытта Паралимпиада ойындарының бағдарламасына спорттың 25 түрі кіреді: 20-сы жазғы ойындарда және 5-і қысқы ойындарда.

Паралимпиада қозғалысының туу тарихы өте қызықты. Мұның бәрі тірек-қозғалыс аппараты зақымданған адамдардың екінші дүниежүзілік соғыстан кейін ғана спортпен белсенді айналыса бастағанынан басталған. 1944 жылы Сток-Мандевиллдегі Омыртқасының жарақатын қалпына келтіру орталығында кешенді емдеудің маңызды бөлігі ретінде спорттық бағдарлама әзірленді. Осы бағдарламаны әзірлеуші, профессор Людвиг Гуттманн еді. Сол уақыттан бастап Сток Мандевилл орталығының директоры болды және тірек-қимыл аппараты зақымданған адамдарды емдеу жөніндегі британдық халықаралық ұйымның президенті болды.

Одан кейінгі жылдары қатысушылар саны ғана емес, спорт түрлері де көбейді. Байқауды өткізу идеясын халықаралық қауымдастық қолдады. Ойындар жыл сайынғы халықаралық спорт фестиваліне айналды. 1952 жылдан бастап оларға Нидерланды, Германия, Швеция және Норвегия спортшылары тұрақты түрде қатысты. Жарыстың даму бағытын үйлестіретін және анықтайтын қажетті басқару органының болмауы Халықаралық Сток-Мандевал федерациясының құрылуына әкелді. Бұл федерация Халықаралық Олимпиада комитетімен тығыз байланыс орнатты.

Спортпен айналысуға тек дені сау адамдардың ғана емес, денсаулық жағдайына байланысты қиындықтары бар адамдар да спорттық жарысқа қатыса алатынына бірте-бірте әлемдегі адамдардың көзі жете бастады. Тіпті омыртқаның зақымдануы сияқты ауыр жарақаты бар адамдар спорттық жарысқа қатысуды қаласа жарыстарға қатыса алады.

Бірінші Паралимпиада ойындары

Паралимпиада ойындары – мүмкіндігі шектеулі жандар арасындағы халықаралық спорттық жарыс. Дәстүрлі түрде Олимпиада ойындарынан кейін, ал 1988 жылдан бастап Жазғы Паралимпиада ойындары, сол спорт алаңдарында өткізіледі; 2001 жылы бұл тәжірибе Халықаралық Олимпиада комитеті (ХОК) пен

Халықаралық Паралимпиада комитеті (ХПК) арасындағы келісіммен рәсімделді. Жазғы Паралимпиада ойындары 1960 жылдан, қысқы Паралимпиада ойындары 1976 жылдан бері өткізіліп келеді.

Бірінші Паралимпиада ойындары 1960 жылы Италия астанасы Римде өтті. Ойындардың ашылу салтанаты 18 қыркүйекте 5000 көрермен жиналған «АкваАцетоса» стадионында өтті.

Бірінші Қысқы Паралимпиада ойындары 1976 жылы Орнсколдсвикте (Швеция) өтті. Алғаш рет шана жарысы көрсетілді.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Паралимпиада комитеті 2002 жылы құрылған. Қазақстан Республикасының Ұлттық Паралимпиадалық Комитеті коммерциялық емес, үкіметтің басқаруына жатпайтын ұйым. Сондай-ақ мынадай халықаралық ұйымдардың мүшесі болып табылады:

- Халықаралық Паралимпиада комитеті
- Азиялық Паралимпиада комитеті
- Халықаралық паравoleyбол ұйымы
- Ампутанттар мен арбадағы мүгедектердің халықаралық федерациясы
- Көру қабілеті зақымдалған жандардың халықаралық спорт федерациясы

Қазақстандық спортшылардың халықаралық жарыстарға, оның ішінде жоғарыда аталған халықаралық спорт ұйымдарының қамқорлығымен өтетін Паралимпиада ойындарына қатысуы туралы мәлімдеме жасауға құқылы Қазақстан Республикасының Ұлттық Паралимпиадалық Комитеті Қазақстандағы жалғыз ұйым болып табылады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Паралимпиада комитетінің негізгі функциялары:

- Паралимпиада қозғалысының қағидаттарын насихаттау және жоғары жетістіктер паралимпиадалық спорт түрлерін дамытуға ықпал етеді;
- Қазақстан Республикасының Халықаралық Паралимпиада комитетінде, Паралимпиада ойындарында және басқа да халықаралық жарыстарда өкілдігі;
- Паралимпиадалық спорт түрлерін дамытудың жоғары жетістіктер бірыңғай саясатын жүргізу;
- Мүмкіндігі шектеулі спортшыларды Паралимпиада ойындарына және басқа да халықаралық спорттық іс-шараларға қатыстырып, дайындауға көмек көрсету.

Бірінші жазғы Паралимпиада ойындары 1960 жылғы Олимпиададан кейін бірден Римде өтті. Тек омыртқасы зақымданған адамдар ғана қатысты. Спорттың 8

түрі: садақ ату, жеңіл атлетика, баскетбол, семсерлесу, үстел теннисі, жүзу, дартс және бильярд. 400 қатысушы 57 жүлделер жиынтығын сарапқа салды.

1972 жылы Гейдельбергте өткен IV жазғы ойындарда көру қабілеті зақымдалған спортшылар алғаш рет қатысып, 100 метрге жүгіруден жарысты, содан кейін гол добы пайда болды. Торонтода өткен 5-ші жазғы ойындар ампутация спортшыларының қатысуымен ерекшеленді. Ерекше жарыстар да пайда болды: мүгедектер арбасындағы слалом және қашықтық пен дәлдік үшін футбол добын тебу. 1996 жылы Жазғы Паралимпиада ойындары тарихта бірінші рет коммерциялық демеушілік алды. Бағдарламаның 20 түрі бойынша 508 сыйлық топтамасы ойнатылды. Желкенді спорт және мүгедектер арбасындағы регби демонстрациялық спорт ретінде көрсетілді.

Жазғы спорт түрлері

Ауыр атлетика (пауэрлифтинг); Жеңіл атлетика; Садақпен ату; Жүзу; Көру қабілеті нашар көретіндерге арналған дзюдо; Велосипедпен жүру; Мүгедектер арбасындағы теннис; Мүгедектер арбасындағы семсерлесу; Футбол 7x7; Футбол 5x5; Мүгедектер арбасындағы баскетбол; Сәндік жүріс; Атыс; Отырып ойнайтын волейбол; Арбаға арналған регби; Арбада билеу; Голбол; Үстел теннисі; Адаптивті есу; Желкенді спорт. Барлығы 20 түрі бар.

Кейбір жазғы паралимпиадалық спорт түрлерінің мысалдары.

Мүгедектер арбасында семсерлесу

Мүгедектер арбасында семсерлесу тарихы 20 ғасырдың 50-жылдарынан басталды. Классикалық семсерлесуден айырмашылығы, шайқас статикалық жағдайда өтеді: спортшылардың мүгедектер арбалары 4 метрлік жолда қатты бекітілген. Бұл қашықтық әр спортшы жұбында әртүрлі. Ұрысқа қатысушылардың қайсысының қолы қысқа болса, сол жекпе-жек өтетін қашықтықты таңдайды.

Жекпе-жек кезінде семсерлесуші бос қолымен орындықты ұстауы керек.

Мүгедектер арбасындағы теннис

Мүгедектер арбасындағы теннисті жалғыз және жұп болып ерлер мен әйелдер ойнайды. Тірек-қимыл аппараты зақымдалған спортшыларға (мысалы, омыртқаның жарақаттары мен аурулары, төменгі аяқтардың ампутациясы, церебральды сал ауруы және т.б.) рұқсат етіледі. Корттың өлшемдері мен ойын ережесі теннистегідей. Жалғыз айырмашылығы, мүгедектер арбасындағы теннисшілерге алаңға допты екі рет тигізуге рұқсат етіледі, біріншісі корт ішінде болуы керек, ал екіншісі корттан тыс болуы мүмкін.

Голбол

Бұл көру қабілеті зақымдалған спортшыларға арналған ойын. 1980 жылы голбол ресми түрде паралимпиадалық спорт түріне айналды. Голболмен әлемнің 50-ден астам елінің спортшылары айналысады және өзінің олимпиада ойындарының ішінде аналогы жоқ паралимпиада ойыны.

Ойынға үш ойыншыдан тұратын екі команда қатысады. Ойыншылардың міндеті – тек есту қабілетін пайдаланып, қарсыластардың қақпасына доппен соғу. Доп қолмен лақтырылады. Қарсыластар бұл допты қайтарып, өз кезегінде қарсы шабуылға шығуы керек. Ойынның мақсаты: допты қарсылас команданың қақпасызығынан асыру болса, қарсыластар оны болдырмауға тырысады. Голболды жылжытқанда дыбыс шығаратын ішінде қоңыраулары бар арнайы резеңке доппен ойнайды.

Мүгедектер арбасындағы регби

Бұл спорт түрі баскетбол, футбол және шайбалы хоккей элементтерін біріктіреді және баскетбол алаңында ойналады. Командалар 4 ойыншыдан тұрады және сегізге ойыншыға дейін ауыстыруға рұқсат етіледі. Ойыншылардың жіктелуі олардың физикалық мүмкіндіктеріне негізделеді, оның негізінде әрбір ойыншыға 0,5-тен 3,5-ке дейінгі ұпайлардың белгілі бір саны беріледі. Командадағы жалпы ұпай саны 8,0-ден аспауы керек. Ойында қолмен беруге болатын волейбол добы қолданылады.

Бочче

Бұл ойын бізге Италиядан келді, атауы латынның *bottia* – «доп» сөзінен шыққан. Бұл ойын 1984 жылы паралимпиадалық спорт түріне айналады.

Ойынның мақсаты: қарсыластың доптарымен салыстырғанда, екі топтың ойыншылары доптарын негізгі допқа жақынырақ орналастырулары керек және өздерінің доптарымен қарсыластың доптарын атып түсіруге рұқсат етіледі. Барлық доптар алаңға лақтырылған кезде төреші ойынның аяқталғанын жариялайды және доп (доптары) негізгі допқа ең жақын тұрған топқа (ойыншыға) ұпай береді.

Отырып ойналатын волейбол

Волейболдан паралимпиадалық біріншіліктер екі санатта өтеді: отырып және тұрып. Дәстүрлі волейбол мен ойынның паралимпиадалық нұсқасының басты айырмашылығы – корттың кішірек өлшемі және тордың төмен орналасуы.

Бұл ойынды голландиялықтар ойлап тапты. Нидерландыда отырып ойналатын волейбол 1956 жылдан бері белгілі. Оған негізінен әртүрлі себептермен толық биіктікте ойнай алмайтындар жүгінеді.

Ауыр атлетика (пауэрлифтинг)

Паралимпиадалық спорттың осы түрін дамытудың басталуы 1992 жылы Барселонада Паралимпиада ойындарын өткізуден басталады. Одан кейін ауыр атлетика жарыстарына 25 мемлекет өз спорт делегацияларын ұсынды. Бүгінде ауыр атлетикадан Паралимпиада бағдарламасына ерлер де, әйелдер де 10 салмақ дәрежесінде сынға түсетін барлық топтағы мүмкіндігі шектеулі жандар қатыса алады.

Жеңіл атлетика

Негізгі және ең танымал спорт түрлерінің бірі. Жеңіл атлетика 1960 жылдан бастап Паралимпиада ойындарына енгізілген. Жеңіл атлетика жүгіру, секіру (ұзындық, биіктік), лақтыру (дискі, найза лақтыру және ядро лақтыру) және көпсайыс сияқты пәндерді біріктіретін спорт түрі. Жеңіл атлетика жарыстарына денсаулық жағдайы әртүрлі спортшылар қатысады. Жарыс мүгедектер арбасын пайдаланатын, протез киетін спортшылар, сондай-ақ көру қабілеті зақымдалған адамдар арасында өткізіледі. Спортшылар функционалдық классификациялары бойынша жарысады.

Оқ ату

Мергендік – винтовкадан немесе тапаншадан тұрақты нысанаға бірнеше рет оқ атылатын дәлдік сынағы. Бұл спорт түріне әртүрлі дене мүшелерінің зақымы бар адамдар қатыса алады. 1976 жылдан бастап Паралимпиадалық ойындар бағдарламасының бір бөлігі болды.

2008 жылғы мәліметтер бойынша оқпен ату 59 елде қолданылады. Паралимпиадалық атқыштар жалпы спорттық қаруды пайдаланады: оқтұмсық және ауа винттары мен тапаншалар. Жарыс кезінде орнынан тұра алмайтын спортшылар үшін кейбір арнайы құрылғылар – орындықтар мен тірек үстелдері қарастырылған.

Жарыстың мақсаты – 10 концентрлік шеңберден тұратын нысананың негізгі көзіне тигізу.

Мүгедектер арбасындағы спорттық би

Мүгедектер арбасындағы спорттық билерге, әртүрлі стильдегі билер «комби», «дуэт» жатады. «Комби» стилі биінде («біріктірілген» деген сөзден шыққан) мүгедектер арбасын пайдаланатын биші мен мүгедектігі жоқ биші қатысып жұп құрайды. «Дуэт» стилінде мүгедектер арбасын пайдаланатын екі биші қатысады. Бағдарламада классикалық билер (вальс, танго, веналық вальс, баяу фокстрот, квикстеп) және латынамерикалық билер – самба, ча-ча-ча, румба және джайв.

Мүгедектер арбасындағы би 1960 жылдардың аяғында Ұлыбританияда пайда болды және 70-жылдардың ортасында ол бүкіл Еуропаға тарады. 1997 жылы би спорты Ресей мен Белоруссияға келді. Ресейде алғаш рет мүгедектер арбасындағы спортшылар 1999 жылы Санкт-Петербургте өткен бал биі фестивалінде биледі. Бүгінгі күні 40 елден 5500-ден астам бишілер (4000 мүгедектер арбасында және 1500 мүгедектер арбасында емес серіктестер) бұл би спортына әуесқой және кәсіби деңгейде айналысады.

Велосипед

Бұл спорт паралимпизм тарихындағы ең жаңа спорт түрлерінің бірі болып табылады. Сексенінші жылдардың басында алғаш рет көру қабілеті зақымдалған спортшылар қатысқан жарыстар өтті. Дегенмен 1984 жылдың өзінде-ақ халықаралық ойындарда тірек-қимыл аппараты зақымдалған және аяқ-қолы ампутацияланған спортшылар да бақ сынады.

Велосипед жарыстары жеке немесе топтық (бір елдің үш велошабандозынан тұратын топ) болуы мүмкін. Ерекше қолдауды қажет ететін спортшылар стандартты жарыс велосипедтерін және кейбір сыныптарда үш дөңгелекті пайдалана отырып жарысады. Көру қабілеті зақымдалған спортшылар көретін әріптесімен жұпталған тандемдік велосипедтерде жарысады. Соңында ампутациялы спортшылар мен моторикасы зақымдалған велошабандоздар арнайы дайындалған велосипедтерде жеке жарыстарда жарысады.

Жазғы Паралимпиада ойындарының хронологиясы

Ойындар	Жыл	Ашылу салтанаты	Жабылу салтанаты	Өткізу жері
I	1960	18 қыркүйек	25 қыркүйек	Рим, Италия
II	1964	3 қараша	12 қараша	Токио, Жапония

III	1968	8 қараша	13 қараша	Тель-Авив, Израиль
IV	1972	2 тамыз	11 тамыз	Гейдельберг, Германия
V	1976 жыл	3 тамыз	11 тамыз	Торонто, Онтарио, Канада
VI	1980	21 маусым	5 шілде	Арнем, Нидерланды
VII	1984 жыл	22 шілде/17 маусым	1 тамыз/30 маусым	Сток МанDEVИЛЛ, Ұлыбритания және Нью-Йорк, АҚШ
VIII	1988	15 қазан	24 қазан	Сеул, Оңтүстік Корея
IX	1992	3 тамыз	14 тамыз	Барселона, Испания
X	1996 жыл	15 тамыз	26 тамыз	Атланта, Джорджия, Америка Құрама Штаттары
XI	2000	18 қазан	29 қазан	Сидней, Австралия
XII	2004	17 қыркүйек	28 қыркүйек	Афины, Греция
XIII	2008	6 қыркүйек	17 қыркүйек	Пекин, Қытай
XIV	2012	29 тамыз	9 қыркүйек	Лондон, Ұлыбритания
XV	2016	7 қыркүйек	18 қыркүйек	Рио-де-Жанейро, Бразилия
XVI	2020	25 тамыз	6 қыркүйек	Токио, Жапония
XVII	2024	28 тамыз	8 қыркүйек	Париж, Франция
XVIII	2028	23 тамыз	3 қыркүйек	Лос-Анджелес, АҚШ

Қысқы Паралимпиада ойындары

Қысқы Паралимпиада ойындары қысқы Олимпиада ойындарынан кейін төрт жыл сайын бұрын Олимпиада ойындарын өткізген қалалар мен нысандарда өткізіледі. Қысқы Паралимпиада ойындарын дайындау мен өткізуді Халықаралық Паралимпиада комитеті (ХПК) басқарады.

Мүмкіндігі шектеулі спортшыларға арналған қысқы спорт түрлерінің пионері австриялық тау шаңғышы Зепп Цвикнагель болды, оның екі аяғы да ампутациялаған. Ол шаңғы тебуге арнайы протездерді қолданып, тәжірибе жасап бастаған болатын. Оның жұмысы қысқы спорт түрлерімен айналысқысы келетін мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін жаңа технологиялық жетістіктерге ықпал етті.

Шаңғы спорты (тау және шаңғы жарысы) бойынша мүгедектер арасында бірінші ресми әлем чемпионаты 1974 жылы өтті. Бірінші Қысқы Паралимпиада

ойындары 1976 жылы 21-28 ақпан аралығында Швецияның Орнсколдсвик қаласында өтті. Шаңғы спорты бойынша жарыстар өтті. Мұздағы және шанадағы жарыстар демонстрациялық іс-шаралар түрінде ұсынылды. Жарысқа 16 елден 198 спортшы қатысты. Көру қабілеті нашар және аяқ қолы ампутацияланған адамдар қатысты, бірақ мүгедектер арбасындағы спортшылар қатыспады.

Бірте-бірте Қысқы Паралимпиада ойындарының бағдарламасы кеңейіп, уақыт өте олар қысқы Олимпиада ойындарынан кейінгі ең ірі халықаралық жарысқа айналды.

1992 жылғы Қысқы Паралимпиада ойындары қысқы Олимпиада ойындарының астаналарында өткізілген алғашқы қысқы Паралимпиада ойындары болды.

Спорт түрлерінің тізімі

Спорт түрі	Жылдар
Тау шаңғысы	1976 жылдан бастап
Шанадағы хоккей	1994 жылдан бастап
Конькимен сырғанау	1980-1988, 1994- 1998 жж
Биатлон	1988 жылдан бастап
Шаңғы жарысы	1976 жылдан бастап
Пара-сноуборд	2014 жылдан бастап
Керлинг	2006 жылдан бастап

Шаңғы

Мүгедектерге арналған бұл спорт түрі Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін дами бастады. Ұзақ уақыт бойы тау шаңғысы спортшылардың екі санатына ғана қолжетімді болды: тірек-қимыл аппараты зақымдалған (тұратындар) және көру қабілеті зақымдалғандар. 1970 жылдардың аяғынан бастап, моношаңғы ойлап табылған кезде, тірек-қимыл аппараты бұзылған (отырған) спортшылар тау шаңғысымен айналыса алды.

Моношаңғы ұштарында қысқартылған шаңғылары бар арнайы тіректермен жабдықталады, олар рульді басқару және тепе-теңдікті сақтау үшін қолданылады.

Шанадағы хоккей

Шанадағы хоккей – шайбалы хоккейдің паралимпиадалық нұсқасы. Бұл спорт түрі алғаш рет 1994 жылы Лиллихаммердегі Қысқы Паралимпиада ойындарына

енгізілді және сол сәттен бастап қысқы Олимпиада ойындарының ең тартымды көріністерінің біріне айналды. Бұл дененің төменгі бөлігінің моторлық функциясы бұзылған ерлерге арналған жоғары жылдамдықты, физикалық күшті талап ететін ойын. 2006 жылы шанадағы хоккей жарысына 12 елдің спортшылары қатысты. Хоккейшілер конькилердің орнына сырғанайтын шаналарға мінеді. Жабдық екі таяқшадан тұрады, оның бір ұшы мұзды итеріп жіберуге және маневр жасауға арналған тістері бар металл ұшы бар, ал таяқтың екінші бөлігі кәдімгі хоккей таяқшасы сияқты иілген және шайбаны соғуға арналған.

Жұптық биатлон

Қашықтықтары: 7,5 км. (2 атыс желісі), 12 км. (4 кезең).

Биатлон – шаңғы жарысы мен нысана көздеу. Бұл ойын физикалық төзімділік пен дәл түсіруді қажет етеді. Жарыстар мүмкіндігі шектеулі және көру қабілеті зақымдалған спортшылар арасында өткізіледі. Спортшылар функция деңгейіне қарай жіктелетін он бес класс бар. Дене мүшесінде зақымы бар спортшылар үшін он екі сынып және көру қабілеті зақымдалған спортшылар үшін үш сынып. Спортшылар бірге жарысады, нәтиже әр сыныпта анықталады. Көру қабілеті нашар адамдарға арналған жарыстар үшін атлетке ату кезінде нысананы анықтауға көмектесетін арнайы құрылғылар қолданылады. Мылтықты нысанаға бағыттау дәлдігіне байланысты дыбыстық сигналдың қарқындылығы өзгереді.

Спортшыға бес ату беріледі, нысанаға дейінгі қашықтық 10 метр. Өткізіп алмау үшін айыппұл толық уақытқа қосылатын уақыт пенальтиі немесе айыппұл айналымдары болуы мүмкін. Нысанаға еңкейген күйде орындалады. Көзі көрмейтін және нашар көретін спортшылар ату кезінде электронды-акустикалық көзілдірікпен жабдықталған мылтықтарды пайдаланады.

Шаңғы жарысы

Шаңғы спорты Паралимпиада бағдарламасында 1976 жылы Швецияда өткен қысқы ойындарда пайда болды. Ерлер мен әйелдер классикалық жүгіру стилін барлық қашықтыққа пайдаланды, конькимен сырғанау стилі алғаш рет 1984 жылғы Қысқы Паралимпиада ойындарында Инсбрукта қолданылды.

Бейімделген сноуборд

Бейімделетін сноуборд – дене мүшесі зақымдалған спортшыларға сноуборд пен жарыстарға қатысуға мүмкіндік беру үшін бейімделген жабдықтары,

ережелері және техникалық стандарттары бар сәл өзгертілген спорт түрі. Бірінші адаптивті сноуборд бойынша әлем кубогы 2008 жылы наурызда Британдық Колумбиядағы Уистлер қаласында өтті. 2009 жылдың наурыз айында сонда екінші жарыс өтті. Бұл жарыстарды ұйымдастыру барысында сноубордты қысқы Паралимпиада ойындарына қосу мақсатын көздейтін спортты дамыту үшін іргелі қадамдар жасалды. Мұны 2014 жылы Сочиде немесе 2018 жылы жасау жоспарлануда.

Мүгедектер арбасындағы керлинг

Күнделікті өмірде мүгедектер арбасын пайдалануды талап ететін төменгі аяқ-қолдарында тұрақты ақаулары бар спортшылар арасында мүгедектер арбасында керлинг бойынша жарыстар өткізіледі. Церебралды сал ауруы немесе склерозы бар спортшылар мүгедектер арбасын пайдаланса, ойнай алады. Тас лақтыруды арнайы таяқпен жасауға болады. Бұл ойын түрінде барлық қатысушы спортшылардың күнделікті қозғалу үшін мүгедектер арбасын пайдалану талабынан басқа жіктеу жоқ.

Арнайы Олимпиада

Арнайы Олимпиада – зияты зақымдалған адамдар үшін дене шынықтыру және сауықтыру шаралары мен жарыстар ұйымдастыратын дүниежүзілік қозғалыс.

Дүниежүзілік Арнайы Олимпиада ойындары 4 жыл сайын өтеді. Арнайы Олимпиада қозғалысы 40 жыл бұрын АҚШ президенті Джон Кеннедидің әпкесі Юнис Кеннеди Шрайвердің бастамасымен пайда болды [145].

«Қазақстандық арнайы олимпиадалар» (CSR) немесе «Спешиал Олимпикс Қазақстан» қоғамдық бірлестігі Қазақстанда 1990 жылы 23 шілдеде құрылды. 1993 жылы оны Қазақстан Республикасының ҰОК таныды және Special Olympics Inc. аккредитациялады. 30 жыл ішінде 20000-нан астам балалар, жасөспірімдер мен зияты зақымдалған балалар арнайы Олимпиадалық спорт бағдарламаларына сәтті қатысып келді. Біз жыл сайын республиканың барлық аймақтарынан арнайы спортшылар үшін 12-14 республикалық турнирлер өткіземіз. Бұл балалар, жасөспірімдер және жастар – арнайы мектептердің, мектеп-интернаттардың және медициналық-әлеуметтік мекемелердің тәрбиеленушілері, сондай-ақ отбасындағы балалар мен жастар. Осы жылдар ішінде Арнайы Олимпиаданың спортшылары

1991 жылы басталған 15-ші Бүкіләлемдік Арнайы Олимпиадада Қазақстанды қорғады, онда әртүрлі аталымдардан 683 медаль жеңіп алды.

Ресми сайттар: <http://www.specialolympics.org/> (халықаралық ұйым),
<https://specialolympics.kz/kk/%d2%9baza%d2%9bstan-arnajy-olimpiada/>
 (Қазақстанның арнайы олимпиадасы)

Қысқы Паралимпиада ойындарының тізімі

Жыл	Ойындардың реттік нөмірі	Өткізу жері	Ойын өткізілген елдер	Қатысқан спортшылар саны	Қатысушы елдер саны
1976	I	Эрншёльдсвик	 Швеция	198	16
1980	II	Гейло	 Норвегия	350	18
1984	III	Инсбрук	 Австрия	350	22
1988	IV	Инсбрук	 Австрия	397	22
1992	V	Тигнес Альбертвилл	 Франция	350	22
1994	VI	Лиллехаммер	 Норвегия	512	31
1998	VII	Нагано	 Жапония	571	32
2002	VIII	Солт-Лейк-Сити	 АҚШ	416	36
2006	IX	Турин	 Италия	486	39
2010	X	Ванкувер	 Канада	515	44
2014	XI	Сочи	 Ресей	547	45
2018	XII	Пхенчхан	 Корея Республикасы	570	49
2022	XIII	Пекин	 Қытай		
2026	XIV	Кортина	 Италия		

АЗИЯЛЫҚ ОЙЫНДАР

Пара Азия ойындарын Азия Паралимпиада комитеті басқарады. Спорттық шара Азия ойындарынан кейін мүмкіндігі шектеулі спортшылар арасында төрт жылда бір рет өткізіледі. Ойындарды Халықаралық Паралимпиада комитеті мойындады және Паралимпиада ойындарынан кейінгі екінші көп спорттық іс-шара ретінде ұсынылған. Пара Азия ойындарының алдында FESPIC Games (Мүгедектерге арналған Қиыр Шығыс және Оңтүстік Тынық мұхиты ойындары) деп аталатын жиын өтті. Олар 1975 жылдан 2006 жылға дейін жүзеге асырылды.

Паралимпиада ойындары Азия елдерінің арасында өтілу тарихы 2010 жылдан басталады. Қытай бірінші қабылдаушы мемлекет болды. Одан кейін – Оңтүстік Корея. Соңғы ойындар 2018 жылы Индонезияның Джакарта қаласында өтті. Келесі орында 2022 жылы Қытайдың Ханчжоу қаласы. Қатысушылар оқ ату, жеңіл атлетика, бадминтон, 5x5 футбол, бочча, шахмат, велоспорт, голбол, дзюдо, жүзу, боулинг, үстел теннисі, отырып ойналатын волейболы, мүгедектер арбасындағы баскетбол, арбадағы семсерлесу сияқты 20-дан астам спорт түрінен бақ сынасады. Таэквондо және каноэ сияқты спорт түрлері 2022 жылы дебют жасайды. Пара Азия ойындарында қатысушылар тек жазғы спорт түрлерінен жарысады.

Бастауыш және жоғары сынып оқушыларына арналған әдістемелік материалдар

Жасөспірімдік кезеңнің психологиялық ерекшеліктері (өзін-өзі тану және қарым-қатынасқа қажеттілік, рефлексиялық ойлау, қатарласына бағдарлану) балалық шақта қолданылған әдістерден басқа тәсілдерді қолдануды талап етеді: пікірталас, рөлдік ойындар, квесттер, кейстерді талдау, тренингтер, бейнефильмдерді қарау және талқылау, фильмдер, деректі фильмдер. Мысалы, «Кім мінсіз» («Because who is perfect») бейнеролигін көргеннен кейін балаларға сұрақтар қоюға болады: «Мүмкіндігі шектеулі адамдар қандай сезімдерді сезінеді? Олар өзгере ме? Неліктен?», «Өтіп бара жатқандар қандай сезімдерді бастан өткерді? Неліктен?», «Қарағанда қандай сезімдер болды?», «Бұл науқан не үшін ойластырылған?», «Кім мінсіз» деген ұранды қалай түсінесіз? «Бейненің негізгі

идеясы неде?», «Егер біз бұл бейнені мүмкіндігі шектеулі жандарға қатысты жағдайдан тыс экстраполяцияласақ, ол қандай хабар береді?»

Жоғары сынып оқушыларымен жұмыс істегенде, жасөспірімдермен жұмыс істегендегідей әдістерді қолдануға болады, бірақ жастарға ақпаратқа қатысты сыни тұрғыдан ойлауға және өз көзқарасын дамытып, қалыптастыратын мүмкіндік беру қажет.

Инклюзивті мектептерге қатысты мифтер

*Қалалық білім беруді жетілдіру бойынша Ұлттық институттың материалдары
(АҚШ) <http://www.inclusiveschools.org>, аударған О. Дроздова*

1-миф: Инклюзия – бұл барлық білім алушыларды «бір үйіндіге» біріктірген сәнді жүйенің атауы.

Біз инклюзияны жай ғана ізгі ниетті жоба деп есептейміз. Инклюзия – барлық білім алушылардың (мүмкіндігі шектеулі және қалыпты білім алушы) әлеуметтік және академиялық тұрғыдан үлкен мүмкіндіктерге ие болуын қамтамасыз ететін көзқарас пен философия. Инклюзия барлық балаларды жай ғана «бір топта» жинау дегенді білдірмейді, керісінше, әрбір оқушының өзін қабылдағанын сезінуіне, оның қабілеттері мен қажеттіліктерінің ескерілуіне және бағалануына көмектеседі.

2-миф: Инклюзивті білім беруде ерекше білім беруді қажет ететін және қандай да бір қолдау қажет ететін барлық білім алушылар тиісті деңгейде толықанды білім ала алмайды.

Негізінде ондай емес. Инклюзивті тәсіл мұғалімдердің барлық оқушыларға жеке қолдау көрсетуін білдіреді, алайда оқушылар тобы басқалардан бөлінбейді. Балалар білімді әр жерде және әртүрлі жолмен алады. Инклюзивті мектептер бұл мағынада өте икемді, өйткені мұғалімдерге және білім алушыларға қажетті қолдау мен қызметтер, қашан және қайда қажет болса, сол кезде алуға мүмкіндік бар. Икемді кесте, ата-аналармен жұмыс, қоғамдық ұйымдармен өзара әрекеттесу және сабақтан тыс бірлескен іс-шаралар мұғалімдерге балалардың қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне жақсы бейімделуге көмектесетін және мүмкіндігі шектеулі балалардың қажетті қызметтер мен қолдау алуын қамтамасыз ететін бірнеше әдістің жиынтығы болып табылады.

3-миф: Инклюзия барлық білім алушылар барлық оқу уақытын сыныпта өткізуі керек дегенді білдіреді.

Бұл да дұрыс емес. Инклюзивті білім беру тәжірибесі бұл білім алу орнына қатысты емес, қатысу мен ынтымақтастық тәжірибесінде екенін көрсетеді. Әр адам білімді көптеген жерден алады, ал дәстүрлі сынып сол орындардың бірі ғана. Сондай-ақ кітапхана, зертханалар, компьютерлік сыныптар, ойын алаңдары, спорт залы, мектеп ауласы, т.б. бар. Оқушылардың қай жерде екені маңызды емес, ең бастысы олардың қатарластарының арасында болуы. Кейде оқыту білім алушының бүкіл сыныппен, кейде шағын топпен, кейде тіпті мұғаліммен жалғыз болуын талап етеді.

4-миф: Ерекше білім беруді қажет ететін балалар сыныпта шеттетіледі. Оларды басқа сыныптастары мазақ етеді.

Зерттеулер көрсеткендей, керісінше, инклюзивті жағдайда білім беретін сыныптарда қарапайым балалар мен мүгедектігі бар балалар арасында айтарлықтай берік және ұзақ достық қарым-қатынастар қалыптасады. Бұл достық оларға әртүрлілікті қабылдауға көмектеседі. Оқушылар өздерін жайлы сезініп, өздерінен ерекшеленетін адамдармен араласудан қорықпайды. Олар мүмкіндігі шектеулі қатарластарымен басқа деңгейде байланысады. Инклюзивті сынып – мүмкіндігі шектеулі және қалыпты оқушылар арасында мейірімділік, әділдік және төзімділік атмосферасын сезінетін орын. Әрине, балалар мен жасөспірімдердің арасындағы мазақ ету құбылысы, тіпті қатыгездікпен және ренжіту, бұл олардың ортасында болатын әдеттегі нәрсе. Бірақ инклюзивті сыныптарда мүмкіндігі шектеулі балалар басқалардан артық немесе кем деңгейде күлкі мен мазақ астында қалмайды.

5-ші миф: Мұғалімдер мүмкіндігі шектеулі балаларды қалай оқыту керектігін білмейді, егер олар бір қателік жіберсе немесе бұл балалар оқымаса, оларға шағым түседі деп қорқады.

Мұғалімдер оқу бағдарламасын білім алушыларға өмірде пайдалы болатын нәрселерді үйрететін құрал ретінде пайдаланады. Кейбір балалар басқаларға қарағанда материалды баяу меңгереді. Мұғалімдер барлық оқушылардың бағдарламаның барлық компоненттерін толық және бір уақытта меңгере алмайтынын білетіндіктен, материалды толық түсіну үшін оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеруге тырысады. Мүгедектік – білім алуда болатын кедергілердің мүмкін болатын белгілерінің бірі болып табылады. Алайда балаларды бірнәрсе үйрету шынымен де проблема емес. Мұғалім оқушылардың

қабілеттері мен қажеттіліктерін бағалайды, бұл оған олармен, соның ішінде мүмкіндігі шектеулі білім алушылармен жұмыс істеуге көмектеседі. Ал егер мұғалім оқу тапсырмаларын оқушының, тіпті оқығысы келмейтіндердің де қажеттіліктеріне ыңғайлап жасауға тырысса, оның үстінен шағымдану қаупі аз болады.

6-миф: Мұғалім ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды оқытып жатқанда, қалыпты оқушылардың назарлары басқа жаққа ауады, оларға мұғалімнің көңіл бөлуі азаяды.

Кез келген мұғалім өз сыныбында барлық оқушылардың ұлты, әлеуметтік табына байланысты, әртүрлі мәдени ортадан шыққандығы және т.б. жағынан әртүрлі екенін, сонымен қатар қабілеттерімен де ерекшеленетінін айтады. Бұл әртүрлілік мұғалімдерді оқушыларға жеке көзқарас іздеуге мәжбүр етеді. Инклюзивті сыныпта ерекше білім беруді қажет ететін балалар мен сондай-ақ дамуы бір қалыпты балаларға жеке тәсілдер арнайы қолданылады.

Келесі факторларды сақтау маңызды:

- Мұғалімнің ынтымақтастығы: Бірде-бір мұғалім әріптестерінің көмегі мен кеңесінсіз, барлық шәкірттерін жақсы оқыта алмайды.
- Бағдарламаларды білім алушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімдеу. Мұғалімдер әртүрлі қабілеттері, қажеттіліктері және қалауы бар балаларды оқыту үшін әртүрлі тәсілдерді пайдаланады.
- Мұғалім барлық білім алушылардың ақпаратқа, білім мен дағдыларға қол жеткізуін қамтамасыз етуі керек.
- Мұғалім өз шәкіртінің жетістігіне сенуі керек. Ерекшеліктеріне қарамастан барлық білім алушыларға үлкен үміт артуы керек.

7-миф: Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар сыныпта басқалармен бірге болған кезде, оқытылатын білім деңгейі ерекше білім беруді қажет ететін қатарластарының қабілеттерін ескере отырып төмендейді.

Инклюзивті әдіс барлық білім алушыларға пайдалы, өйткені білім беруді дараландырады. Мұғалім бұл стратегияны қолдана отырып, сабақты жоспарлағанда, білім алушылардың деңгейін төмендету керек емес, ол өз оқушыларының барлық ерекшеліктерін ескеруі керек. Сабақ тапсырмалары, мысалы, тарих, әр оқушы үшін әртүрлі болуы мүмкін: біреу бірнеше абзацтан

тұратын мақала жаза алады, біреу толық эссе немесе зерттеу жаза алады, біреу топтық жұмыс жасай алады, ал біреу ауызша есеп жасай алады. Сабақта барлығы бірдей емес, өз ерекшеліктеріне сәйкес келетін нәрсені үйренетінін түсіну маңызды. Білім алушылар бағдарламаның негізгі талаптары мен стандарттарына сәйкес болуы керек, бірақ бұған әртүрлі жолдармен және әртүрлі дәрежеде қол жеткізуге болады.

8-миф: Ерекше білім беруді қажет ететін оқушылар сондай немесе ұқсас ерекше білім беруді қажет ететін балалармен қарым-қатынаста болуы керек. Жалпы сыныпта олар өзара бір-бірімен араласа алмайды.

Мүгедектік адамдарды ұқсас ететін, дос болуы керек белгі деп ойламау керек. Ерекше білім беруді қажет ететін және қажет етпейтін адамдардың барлығының мінездері, қызығушылықтары мен қалаулары әртүрлі деп есептейміз. Әрине, ерекше қажеттіліктер – бұл сондай ерекше қажеттіліктері бар адамдарды біріктіретін фактор, бірақ міндетті түрде достыққа негіз бола алмайды. Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар да, дамуы бір қалыпты оқушылар да кіммен дос болғысы келетінін өздері таңдауы маңызды. Ал инклюзивті жағдайда білім беретін сыныпта дәл осындай мүмкіндік бар.

9-миф: Инклюзивті мектептер жақсы идея, бірақ оларды жүзеге асыру мүмкін емес. Бұл мұғалімдер мен мектеп директорларына тым қиын.

Әрине, әртүрлі мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту өте қиын. Бірақ мұғалімдердің пікірінше, бұл жерде ең қиын нәрсе оқу процесінің өзі немесе оқушылар емес. Ең қиыны – бұл үлкен тап болғандықтан, қолдаудың жоқтығы, ресурстардың шектеулілігі. Бұл жерде себебін шатастырмау маңызды: жақсы мектепке ресурстар, мүмкіндіктер және дарынды мұғалімдер қажет. Мұғалімдер, әдетте, қолдауы, қосымша бейімделуі және уақыты болса, әртүрлі оқушыларды оқытуда жақсы жұмыс істейді. Біз мұғалімдердің көпшілігі әсіресе, әртүрлі балаларды оқытуға дайындалған мұғалімдер ерекше білім беруді қажетті ететін балаларды оқыту үшін қажетті білім мен дағдыларға ие деп санаймыз.

10-миф: Инклюзия тым қымбат және дәстүрлі арнайы білімге қарағанда қымбатырақ.

АҚШ-та арнайы білім беру жүйесі де, инклюзивті білім беру жүйесі де бар, бұған дейін олардың шығындары бірнеше рет талданған. Зерттеу нәтижесі

бойынша инклюзивті білім беру шығындарының төмен екенін көрсетті. Ал көлік сияқты заттарда бұл айтарлықтай төмен, өйткені мүгедектігі бар балалар көршілес мектепте оқиды.

Демек, инклюзия білім алушылардың әртүрлілігін ескеретін және оқу жоспары мен мақсаттарын олардың қабілеттері мен қажеттіліктеріне қарай бейімдейтін тәсіл. Бұл үдерісте әр балаға барынша пайда әкелетіндей өз тәжірибесі мен білімін жеткізетін мұғалімдер мен арнайы педагогтердің рөлі маңызды.

Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА Инклюзивті білім беру орталығы әдістемелік ұсынымдарды әзірлеумен қатар, инклюзивті білім беру саласындағы бірнеше бағыттар бойынша гранттық қаржыландыру шеңберінде ғылыми зерттеулер жүргізеді, олардың ішінде: ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды кәсіби бағдарлау, инклюзивті ортада білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың сабақтастығы мен үздіксіздігі, Қазақстанның орта білім беру жүйесінде инклюзивтілік пен қолжетімділікті қамтамасыз ету.

Зерттеу үдерісі барысында шетелдік және отандық мамандармен, сондай-ақ білім беру ұйымдарының оқытушыларымен бірлесіп жұмыстар жүргізіледі. Сондай пилоттық нысандардың бірі Қостанай облысы әкімдігінің білім басқармасының «Рудный қаласы білім бөлімінің № 12 балабақшасы» коммуналдық мемлекеттік қазыналық кәсіпорны (бұдан әрі – № 12 балабақша) және Қалалық Қостанай облысы әкімдігінің білім басқармасының «Рудный қаласы білім бөлімінің № 17 жалпы орта білім беретін мектебі» мемлекеттік мекемесі (бұдан әрі – № 17 ЖОМ).

Осы ұйымдармен өзара бірлескен жұмыс барысында үш деңгейлі үлгіні тестілеу мақсатында жұмыстар жүзеге асырылуда, сондай-ақ балабақша-мектеп деңгейінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың сабақтастығы механизмдерінің әзірлемесін дайындау. Зерттеу жобасы баланың тиімді прогрессивті дамуын, оның осы білім беру ұйымдарында табысты тәрбиеленуі мен оқытылуын қамтамасыз ететін білім беру ұйымдарының мақсаттарының, міндеттерінің, мазмұнының, әдістерінің, құралдары мен нысандарының бірізділігін қамтамасыз етеді.

Жоғарыда аталған ұйымдардың басшылығымен және педагогтерімен екі жыл бойы бірлесіп жұмыс істеу барысында, біршама тәжірибе жинақталды. № 12

балабақша мен №17 мектеп әріптестері басқа білім беру ұйымдарымен өздерінің тәжірибелерімен ашық бөліседі.

Төменде біз Қостанай облысы, Рудный қаласындағы №17 орта мектеп тәжірибесінен өткен, оқушылардың инклюзивті мәдениетін дамытуға бағытталған тиімді мектеп іс-шараларының мысалдарын ұсынамыз.

Сабақ тақырыбы: «Біз тек қана басқамыз»

Мақсатты аудитория: жоғары сынып оқушылары мен инклюзияны қолдау кабинетінің балалары.

Мақсаты: іс-шараға қатысушылардың барлығында ерекше білім беруді қажет ететін балалардың проблемаларына толерантты қатынасты қалыптастыру.

Жабдық:

Интерактивті панель, бейнефильмді көруге және тілдесу сағатын өткізуге арналған жұмсақ аймақты ұйымдастыру, көк ленталар, бейнематериал.

Тілдесу сағаты басталар алдында білім алушылардан Дүниежүзілік аутизм туралы ақпарат күнінің символы ретінде көк ленталарды тағу ұсынылды.

Іс-шара барысы:

Сынып жетекшісі:

2 сәуір-Дүниежүзілік аутизм туралы ақпарат күні.

Әлемдегі миллиондаған адамдарға әсер ететін аутизм мәселесіне халықаралық назар аудару мақсатында 2008 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы 2 сәуір күнін аутизм мәселесі туралы дүниежүзілік тарату күні деп жариялады, содан бері жыл сайын атап өтіліп келеді. Бұл күні бүкіл әлемде осындай адамдар туралы айтылады, сондықтан айналасындағылар оларды қалай түсінуге және өзара әрекеттесуге болатындығын, қоғамның толыққанды мүшелері ретінде сезінуіне кедергі болатын қандай проблемалар бар екенін біле алады.

2 сәуірде бүкіл әлемде көк шамдар жағылады.

Көк түс – аутизмнің символы.

«Аутизм» термині ежелгі грек autos сөзінен шыққан – «өзі», «өзімен өзі болып кету», «өзінің ішкі әлеміне ену», қобалжу, шындықтан алшақтау. «Аутизм» – бұл мидың дамуының бұзылуымен пайда болады және әлеуметтік өзара әрекеттесу мен қарым-қатынастың жетіспеушілігімен, сондай-ақ шектеулі қызығушылықтармен және қайталанатын әрекеттермен сипатталады. «Аутизм» – бұл ойлау, қабылдау, зейін және адамның мінез-құлқына әсер ететін неврологиялық дамудың бұзылуы.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының статистикасына сәйкес:
Әрбір 54-ші жаңа туған нәрестеде аутизм спектрінің бұзылуы (АСБ) бар;
Жылына АСБ бар балалар саны 13%-ға өсуді жалғастыруда;
АСБ бар адамдар сіздің таныстарыңыздың арасында болуы мүмкін;
АСБ бар адамдар орташа өмір сүру ұзақтығынан 18% аз өмір сүреді және
әртүрлі қатар жүретін аурулардан зардап шегеді;
Статистикаға сәйкес, аутист ұлдар қыздарға қарағанда шамамен 5 есе көп
туады.

Сондықтан «Аутист» диагнозы қойылған ұлдарды қолдау үшін көк түс
таңдалды

(таңдау балалар реңктерінің дәстүрлі ассоциативті таралуына байланысты:
көк – ұлдарға арналған,
қызғылт – қыздарға арналған.)

Аутизмі бар балалардың мінез-құлқы мен даму ерекшеліктері:

Баланың ата-анасына деген байланысы жоқ. Егер ата-анасы бір жаққа кетсе,
ол жыламайды;

Аутизмі бар кейбір балалар сөйлемейді немесе өте аз сөйлейді. Сөйлеу баяу
дамиды, қимылдар қолданылады;

Аутизмі бар балалар біртүрлі қимылдар жасай алады (үнемі алға-артқа
тербеліп, басын шайқайды немесе себепсіз қол шапалақтайды);

Кейбір балалар ойыншықтарға қызығушылық танытпайды немесе
ойыншықтарды тұрмыстық заттар алмастыра алады;

Егер аутизмі бар бала жалғыз қалса, онда ол бірнеше сағат бойы жалғыз
отыра алады, затты айналдырады, шамдарды қосады немесе өшіреді.

Мұндай бала айналада не болып жатқанын байқамайды, басқа адамдарды
елемейді, құрдастарымен ойнаудан гөрі жалғыздықты қалайды;

Аутизмі бар балада әрқашанда салттық мінез-құлыққа орын бар (тұрақты
түрде тек белгілі бір киім киіп, белгілі бір тағамды жейді).

Бейнені көру ұсынылады: «Біз жай ғана басқамыз...»

Сілтеме: <https://www.youtube.com/watch?v=zb3cS8f19dE>

- Аутизмі бар бала ренжуі мүмкін бе?

Барлық адамдар сияқты, аутизмі бар балалар да ренжуі немесе ашулануы
мүмкін, бірақ көбінесе оның себебін түсіндіре алмайды. Сөздердің орнына олар өз

сезімдерін іс-әрекеттермен білдіре алады. Олар ренжігенде, абдырап қалғанда немесе іші пысса, олар қандай да бір дыбыстар шығаруы немесе шың сияқты айналуы мүмкін. Егер олар толқып немесе қуанса, олар шапалақтауы, секіруі немесе шеңбер бойымен жүгіруі мүмкін. Аутизмі бар көптеген балалар қоршаған орта немесе кесте өзгерсе, ренжиді, өйткені жаңа және ерекше нәрселер оларға қиын және қорқынышты болып көрінуі мүмкін. Олар айқайлап, құлақтарын қолдарымен жауып, қашып кетуі мүмкін. Аутизмі бар бала өзінің мінез-құлқын оңай басқара алмайды, өйткені ол қазіргі жағдайды дұрыс түсінбейді және оны жеңе алмайды.

- Аутизм диагнозы қойылған балаға қалай дос болуға болады?

Достық қарым-қатынас дұрыс болуы үшін бірнеше қарапайым кеңестерді есте сақтаңыз:

- Досыңыздың басқалардан ерекшеленетінін түсініп қабылда.

- Оны мазалайтын немесе ренжітуі мүмкін нәрселерден қорға.

- Қысқа сөз тіркестерімен сөйле, қарапайым сөздерді қолдан және сөздерді қимылмен күшейт.

- Суреттерді қолдан немесе оған түсінуді жеңілдету үшін не айтқың келетініңді жаз.

- Досыңмен бірге қызықты сабақтарға қатыс.

- Шыдамды бол – досың ешкімді ренжіткісі келмейтінін ұмытпа.

- Оны сенімен және достарыңмен ойнауға шақыр.

- Мүмкін болса, досыңның жанында бол және егер ол қарсы болмаса, оған көмектес.

- Басқа балаларға аутизм туралы көбірек білуге көмектес, ерекше досың туралы айт.

- Егер аутизмі бар адам болса, қалай әрекет ету керек?

Есінде болсын, аутизмі бар адамдар сенен онша ерекшеленбейді. Сен сияқты, олар басқалардан жақсы нәрсе жасай алады. Сен сияқты олар да әртүрлі сезімдерді сезінуі мүмкін. Олар да сен сияқты бақытты, қайғылы, ашулы, ренжіген, мақтаншақ, жалғыз немесе сүйіспеншілікке толы болуы мүмкін. Аутизмі бар бала сен және басқа балалар сияқты әрекет етпесе де, оның сезімдері бар және басқа адамдарға немқұрайлы қарамайтынын есте ұстаған жөн. Сен де

немқұрайлы болмауға тырыс. Сондықтан егер аутизмі бар адам қасында болса, өзінді қалпынша ұста! Мүмкін сенде жаңа дос болады.

- Аутизмі бар баланың сыныптастарына не үйрету керек?

Балаларға үйрет:

1. аутизмі бар сыныптасыңды қарсы ал;
2. оны ойынға, әңгімеге қабылда;
3. егер ол сәтсіздікке ұшыраса, оған көмек ұсын;
4. мейірімді бол, оны мадақта және жігерлендір;
5. өз мысалында оған қалай жауап беру керектігін және белгілі бір жағдайларда не істеу керектігін көрсет;
6. одан не істеп жатқаны туралы сұра;
7. өз әрекеттеріңізді қарапайым және түсінікті сөз тіркестерімен түсіндір;
8. дәйекті бол.

Деректі фильмді көруге және сұраққа жауап беру ұсынылады

- Аутизм спектрі бұзылған адамдар қалай өмір сүреді?

- Аутизм – бұл ауру емес, басқа адамдармен қарым-қатынасқа, қоршаған әлемді қабылдауға және түсінуге әсер ететін дамудың бұзылуы.

- Аутисттер – ерекше қарым-қатынасты қажет ететін ерекше балалар. Оларға қоғамға бейімделу қиындық туғызады, олардың мінез-құлқы құрдастарынан ерекшеленеді.

- Аутизмі бар балалар қарапайым балалармен қоршалуы және мүмкіндігінше аз жалғыз қалуы қажет. Оларға балабақшада, аулада және мектепте басқа балалардың жанында болуға көмектесу қажет.

- Аутизмі бар балаға сыртқы әлемге бейімделуге көмектесуге болады, ол үшін оған: назар, сүйіспеншілік, қамқорлық, оқыту және тәрбие қажет. Олар сіз бен біз сияқты тануды және қабылдауды қажет етеді.

Мұқият және мейірімді болайық! Аутизмі бар адамдар түсінуді қажет етеді. Мүмкін олар біз сияқты сөйлейтін немесе әрекет етпейтін шығар, бірақ оларға бәріне ұнайтын нәрселер де ұнайды.

Аутисттердің көпшілігі талантты және дарынды адамдар!

Сынып жетекшісі инклюзияны қолдау кабинетіне экскурсия жасауды және АСД бар балалармен танысуды ұсынады. [blob:https://web.whatsapp.com/cbebbd53-7d22-4498-a187-3686021aa2b7](https://web.whatsapp.com/cbebbd53-7d22-4498-a187-3686021aa2b7)

Бұдан әрі 10-сынып оқушылары ИҚК балаларымен және педагог-ассистенттермен бірлесіп «Бәріне бір әлем!» фетрдан аппликация жасайды.

Жарияланымға сілтеме:

<https://www.instagram.com/p/CqikQp0trxI/?igsh=MWF5OTBsNmhmBN5cg==>

Тілдесім сағаты: «Жанымызда ерекше бала»

Мақсатты аудитория: орта мектеп оқушылары мен инклюзияны қолдау кабинетіне баратын балалар

Мақсаты: мектепте аутизм спектрінің бұзылуы бар балалармен жағымды қарым-қатынас қалыптастыру.

Құрал-жабдықтар: интерактивті панель, бейнежазба көруге және бір сағаттық қарым-қатынас жасауға арналған жұмсақ алаңды орналастыру, көгілдір таспалар, бейне материал, құлаққап.

Тілдесім сағаты басталмас бұрын білім алушыларға «аутизм» туралы дүниежүзілік ақпараттандыру күнінің символы ретінде көк ленталарды тағу ұсынылды.

Іс-шараның барысы:

Сынып жетекші:

Аутизм (ежелгі грек тілінен αὐτός – өзі; неміс тілінен енген термин «autismus» – өзін-өзі оқшаулау, өз әлеміне ену және шынайы өмірден ажырау.

2007 жылы қарашада БҰҰ Бас Ассамблеясы 2 сәуірді Аутизм мәселесі туралы ақпаратты дүниежүзі бойынша хабарлау күні деп жариялады.

«Аутизм таңғажайып нәрселер жасай алады» («Аутизм может делать удивительные вещи») мультфильмін көруді ұсынамын.

<https://www.youtube.com/watch?v=Usswy1kusfM>

Мұғалім аутизмнің ауру емес екенін екенін айтады. Әрі қарай мұғалім сұрақтар қояды және тыңдаушылар сұрақтарға аутистік спектр бұзылыстары бар балалар сияқты жауап беруді ұсынады:

Менімен ойнағың келсе... бұрылып кетем
Менімен сөйлескің келсе... үндемеймін
Мені құшақтағың келсе...қорқамын
Менен аулақ болғың келсе, мен...байқамаймын.

Аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларға көмектесудің бір ғана жолы бар және оның жауабы бейнероликте көрсетіледі. Дәл сол әдісті бейнеден табыңыз.
<https://www.youtube.com/watch?v=nL83MmRmkNw&t=4s>

Тыңдаушылар мұғалімнің сұрағына жауап береді. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға көмектесудің ең адамгершілік жолы – оларды сүйу және оларды сол қалпында қабылдау.

Сынып жетекшісі «Аутист адам не сезінеді» тақырыбында тренинг ұсынады.

Тыңдаушыларға сыртқы дыбыстарды естіртпеуі үшін, көше шуы бар құлаққаптар кию ұсынылады. Эмоцияны қолмен немесе сөйлеммен білдіру тапсырмасы беріледі. «Қорқамын», «Мен адасып қалдым», «Маған тиіспе» т.б. Тыңдаушы мұны денесімен көрсетуі керек, ал бақылаушылар құлаққаптағы тыңдаушының қандай эмоцияны білдіретінін болжауы керек.

Содан кейін мұғалім тренингке қатысушылардың қандай сезімде болғаны туралы өз әсерлерімен бөлісуді сұрайды. Тыңдаушылар күшейтілген режимде қоршаған әлемнің дыбыстарын естігенде, біздің денеміз аутизм спектрінің бұзылуы бар бала сияқты әрекет етеді деген қорытындыға келеді. Құлаққапты біз ғана алып тастай аламыз, бірақ аутизм спектрі бар бала үнемі осы күйде болады.

Мұғалім тыңдаушыларды «Әлемнің әйгілі аутизм спектрінің бұзылы бар адамдар!» бейнеролигін көруге шақырады. Мұғалім олардың сипаттамаларына қарамастан, аутизм спектрінің бұзылу диагнозы қойылған көптеген балалар жалпы қабылданған нормалардан асатын интеллектке ие екенін және тамаша нәтижелерге қол жеткізетінін түсіндіреді.

<https://www.youtube.com/watch?v=S026i9NyyWg&t=16s>

Сынып жетекшісі инклюзияны қолдау кабинетіне экскурсия жасап және аутизм спектрінің диагнозы қойылған балалармен танысуды ұсынады.

Оқушылар инклюзияны қолдау кабинетіне барады, балалармен араласады, түрлі ойындар ойнайды. Келесі кезекте оқушылар инклюзияны қолдау кабинетінің балаларымен бірге фетр матасымен аппликация жасайды.

Сабақ кезеңінің аяқталуы сыныпта өткізіледі. Оқушылар «Ерекше балалар» тақырыбына сабақ барысында алған әсерлерімен бөлісу мақсатында рефлексиялық эссе жазуға мүмкіндік алады.

Рефлексиялық эссе:

Тілдесім сағатының мұрағатынан (сабаққа қатысушылардың эсселері)

«Ерекше балалардың бар екенін алғаш рет кішкентай кезімде білдім. Менің алғашқы сезімдерім өкініш, аяушылық және реніш болды, неге балалардың бәрі сау болып туылмайды? Әрбір адам дүниеге келген сәттен бастап махаббатқа лайық, онсыз өмір сүру өте қиын. Бірақ бұл ерекше сүйіспеншілік пен назарға лайық ерекше балалар. Біздің балалық шағымыздағы әсерлер мен бояулар, эмоциялар мен сезімдер ерекше балаларда бола ма? Олар туралы ойласам, бұл менің жанымдағы эмоциялардың дауылындай болады. Жүрегім ауырады, мен көмектескім келеді, балаға қалай сүйіспеншілік пен қолдау көрсету керектігін түсінгім келеді?»

Людмила К.

«Мектебімізде 2 сәуір «Дүниежүзілік аутизм туралы хабарлау күніне» арналған сынып сағатының алдында мен интернеттен аутизм туралы көптеген жазбаларды оқыдым, бірақ бәрібір ерекше балалармен кездескен кезде, мен қорқыныш сезіндім: «оларға не қажет?», «олар нені қалайды?», «қалай жақындауға болады?», «жалпы қалай ортақ тіл табысуға болады?».

Аделина С.

«Біздің мектепте инклюзияны қолдау кабинеті бар екен, онда мұғалімдер ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейді. Белгілі болғандай, олар ең қарапайым нәрселерді: портфельді бүктеуді, тістерін тазалауды, ойнауды үйренеді. Олардың қарапайым нәрселерді жасай алмайтыны белгілі болды, бірақ олар өте әдемі! Мен олармен кездесіп, көзбен көргенде, бұл жай ғана «ерекше» деген абсурд сөз екенін түсіндім, оның артында мейірімді, тәтті балалар жасырылған. Бұл балалар біз сияқты, олардың әлемге деген түсінігі мен көзқарасы басқаша, олардың кішкентай және керемет әлемі бар. Олардың өздерінің жайлылық аймағы бар және бұл қалыпты жағдай. Бұл балалар, ең алдымен, басқаларға әсер етуден және өздері тапқан әдемі әлемді бұзудан қорқатындықтан, басқаларды кіргізуге қорқады. Оларға басқа балалардың жанында болу оңай емес».

Батырхан Д.

«Біздің, айналамыздағылардың міндеті – мұндай баланың қоршаған әлемге бейімделуіне көмектесу. Бұл мәселені шешу көп еңбекті қажет етеді. Жоқ, олар ауырмайды! Оларға сәл көбірек сүйіспеншілік, сәл көбірек көңіл бөлу және қолдау қажет. Олар бізге баяу, өте баяу, бірте-бірте ақырындап ашылады».

Константин М.

Инклюзияны қолдау бөлмесіндегі ерекше балалармен сөйлескеннен кейін, біз олармен аппликация жасап, суретке түсіп, камера объективіне көңілді түрде «ірімшік» деп айқайлағаннан кейін, тыңдаушылар бір-бірімізге күлімсіреп, қуандық. Бір-бірімізге махаббат сыйлау керекпіз деген ой қалдырды. Ерекше балалар – бізге бағыт-бағдар беруші. Олар қорғансыз. Бізге немқұрайлылық пен жүрексіз болудан емдейді!

Жарияланымға сілтеме:

<https://www.instagram.com/p/Cb1odVvIzqr/?igsh=YXR1ZXFjcjJrYnBl>

Тілдесім сағаты «Жұлдызды сәт»

Мақсатты аудитория: бастауыш сынып оқушылары мен сыныптастары, үйде оқитын ерекше білім беруді қажет ететін балалар.

Мақсаты: үйде оқитын қатарластарына төзімділік пен қолдау көрсетілетін инклюзивті мәдениетті дамыту.

Іс-шараның барысы:

1. Фондық музыка («Барбарики» музыкалық балалар тобының достық туралы караоке әндері).

Іс-шараның жүргізушісі:

- Қайырлы күн, құрметті достар! Бүгін мектепке денсаулық жағдайына байланысты үйде білім алатын сыныптастарыңыз келді. Біз сіздерді мектеп қабырғасында көргенімізге өте қуаныштымыз! Бүгін біз бәріміз бірге сынып сағатын өткіземіз. Бүгін сіздердің әрқайсысыңыз өз білімдеріңіз бен

дағдыларыңызды көрсете аласыздар. Бәріміз сыныбымыздың жарқын жұлдызы бола аламыз.

-Балалар, сендер бүгін ерекше сұлусыңдар, мен сендерді ақылды да дарынды, бір-біріне ұқсамайтын, менің қолымдағы түрлі-түсті ленталар сияқты ерекше екендеріңді білемін! Бүгін сіздерді бір-біріңізді жақынырақ тануға шақырамын!

2. Тренинг.

- Мен кімге лентаны берсем де, өзі туралы айту керек. Мен өзімнен бастайын!
Менің атым ...

- Біз басқамыз, бірақ біз біргеміз, енді бізді достық біріктіреді!

- Күнделікті өмірде біз «жұлдызды сәт» деген сөзді жиі кездестіреміз, әсіресе бұл белгілі бір жетістікке жеткен адамдарға қатысты болғанда айтылады. Суретшілер, актерлар, ғалымдар мен жазушылар туралы айтқанда, олардың өмірінің бір сәті олардың «ең тамаша сәті» болғанын айтады. Адам өз мүмкіндіктерін барынша толық жүзеге асыра алатын өмірінің - бір сәті. Яғни, сол сәтті қабілеттеріңізді, білімдеріңізді және дағдыларыңызды толықтай қолдануыңыз қажет.

- Балалар, бүгін сендердің «жұлдызды сәттерің»!

– Адамға ең бастысы – достық. Достық болмаса, адамның жаны жойылуы мүмкін. Дос табуды білетін адамдар – жер бетіндегі ең бақытты жандар. Біз бәріміз өз әлемімізді жақсартуға дайынбыз, сондықтан әлемге мейірімділік пен сұлулық таратайық. Санжар дос болу дегеннің не екенін жақсы біледі, бізге қазір достық туралы өлең оқып береді.

3. Достық туралы өлең.

- Балалар, сендердің достықтарың бұрынғыдан бетер нығайып, берік бола бастады. Ендеше бір-бірімізге күлімдеп, егіз апалы-сіңілі Сәния мен Жаниямен бірге көңілді ән айтайық.

4. «Күлкіден» әні.

Барлық адамға тіреу болып сүйейтін, қолдау көрсететін адам қажет. Егер сізде пікірлес адамдар болса, өз мүдделеріңізді қорғап, көп нәрсені жасай алатыныңызды дәлелдеу әлдеқайда оңайырақ болады. Сыныптастарыңыздың жылы, шынайы құттықтау сөздері видеоға түсірілген. Сіздерге жеткізулерін өтінді!

5. «Балалар сөйлейді» бейнеролигі.

- Бейбітшілік әніміз

Өнерліміз бәріміз

Қазақстан даласында

Жарасады сәніміз
Балабақша аясында
Жадырайды жанымыз

Бізбен бірге бар әлем
Қуанады балаша
Қуанышқа бөленген
өмір қандай тамаша!

- «Ең, ең» (Самая, самая) әнімен сыныптасыңды қошеметпен қарсы ал! Саян бұл әнді әрқашан қасымызда болып, бізге сеніп, кішкентай болса да жетістіктеріміз бен жеңістерімізге қуанатын аналар үшін орындайды!

6. «Ең, ең» (Самая, самая) әні

– Алдыңызда ұзақ өмір жолы бар. Өмір жолында жүректері махаббат пен шынайылыққа толы жақсы адамдар мен адал достар жолықсын!

7. Менің тілегім

- балалар, алақандарыңды алдарыңа жайып, көздеріңді жұмындар, ақ тілектеріңді айтындар! (бұл кезде балалардың сыныптастары алақандарына жұлдызша қойып, көк шарларды шығарады)

- көзіңізді ашыңыз, сіздің тілектеріңіз міндетті түрде орындалады. Аспан түстес көк шарда орналасқан сикырлы жұлдыздар сіздердің армандарыңыздың орындалуына көмектеседі.

Рефлексия:

- Балалар, бүгін сендер аспандағы жұлдыздар сияқты ең сұлу, ең жарқын, ақылды, мейірімді және өнерлісіңдер! «Жұлдызды сәтін» атты бүгінгі мерекелік іс-шарамызға қолдау көрсетіп, мектеп асханасының аспазшысы сіздер үшін хош иісті көкнәр қосылған үй тоқаштарын дайындады. Дәмнен ауыз тиіңіздер!

Жарияланымға сілтеме:

<https://www.instagram.com/p/Cx9p37YKF1I/?igsh=M3U5ZDB4amRyY3M5>

Ранчоға экскурсия: «Пони-ат»

Мақсатты аудитория: бастауыш сынып оқушылары, инклюзияны қолдау кабинетінің балалары, хайуанаттар бағының фермерлері, ата-аналар, әлеуметтік серіктестің қатысушылары.

Мақсаты: әртүрлі бейіндегі мамандар, ерекше білім беру қажет ететін балалар және олардың ата-аналарымен үйлесім жасап, өзара қарым-қатынас орнату, инклюзивті білім беруді ілгерілетуге белсенді қатысатын «Кони-пони» ұйымымен әлеуметтік әріптестікті дамыту.

Құрал-жабдықтар: «@koni_i_poni_rudnyuі ранчосына экскурсия» әлеуметтік желідегі атауы, малға жем ретінде беруге болатын өнімдер.

Дайындық жұмысы: Балалар мал шаруашылығына барар алдында шаруашылықтағы адамдардың (фермер, сауыншы, шопан, тракторшы, мал дәрігері) кәсіптерімен танысты. Фермадағы жұмыстардың қалай жасалатынына, жануарлардың жеміне қосылатын дәрумендер туралы және олардың қалай дамитыны туралы ойлаудың қаншалықты маңызды екені туралы ақпараттар алды. Экскурсияға барар алдында мұғалімнің көмекшісі балаларға ранчодағы тәртіп ережелерін түсіндіріп, әлеуметтік желідегі ақпаратпен таныстырады. Әлеуметтік желідегі сызбалар мен фотосуреттер түрінде көрнекі ақпарат қабылдауды жеңілдетеді. Балалар хайуанаттар бағының шарттары мен белгілі бір қауіпсіздік ережелерін сақтай отырып, ата-аналар мен мұғалімнің көмекшісінің басшылығымен үй жануарларын ұстауға, асырауға және тамақтандыруға мүмкіндік алатынын біледі.

Экскурсияның барысы:

Педагог көмекшісі ранчо иесін ата-аналармен және балалармен таныстырады.

Ранчо иесі:

- Сәлеметсіздер ме, балалар және құрметті ата-аналар! Біздің кішкентай достарымыз, жануарлар тұратын Horse-Pony ранчосына бізге қонаққа келгендеріңізге өте қуаныштымыз! Бұл жер – олардың үйі! Мұнда біз үшін қауіпсіздік ережелері бар. Ранчода не істей алмайтыныңызды еске түсірейікші? Неліктен деп ойлайсыз? Аналар мен әкелер не ойлайды, пікірлерін тыңдайық?

Балалар: ересектердің қарауынсыз жануарларды тамақтандыруға, жүгіруге және айқайлауға болмайды.

Педагог көмекшісі: Жарайсыңдар! Барлығы дұрыс! Жануарларға зиян келтірмеу үшін қауіпсіздік ережелерін сақтау керек. Балалар, сендер жылқыларға, қояндарға, лақтарға, понилерге не бере аласыңдар?

Балалар: печенье, тазартылған қант, кептірілген жемістер, сәбіз, крекер.

Оқытушы көмекшісі: дұрыс! Енді үй жануарларымен кездесуге рұқсат бересіз бе?

Балалар ата-аналарымен және ұстаздарымен бірге ранчо иесінің еріп жүруімен үй жануарларын көру үшін хайуанаттар бағының аумағына кіреді.

Тәрбиеші-ассистент: құрметті ата-аналар және балалар, хайуанаттар бағының аумағында зоотерапевтік және иппотерапиямен айналысуға жағдай жасалған! Тәттілеріңізді дайындап және жануарларға жақындаңыздар!

Жануарлардың тіршілігі туралы әңгімемен танымдық экскурсияны фермерлер мен ферма жұмысшылары жеке және топтық әңгімелерде өткізеді. Олар мал фермасының қалай жұмыс істейтінін айтып, әр жануарға қоныстануға бөлінген орындарды көрсетеді. Шаруа қожалығына экскурсия барысында балалар үй жануарларын көріп қана қоймай, оларды күтіп-баптау жағдайлары, мінез-құлық ерекшеліктері туралы көптеген қызықты мәліметтер алады.

Тәрбиеші: Балалар, сендер бұл не екенін білесіңдер ме? Мысық нені ұнатады?

Балалар: Сүт!

Оқытушы көмекшісі: Иә! Сүтті ыдысқа құйық.

Мысықты тамақтандырдық, еркелеттік, онымен ойнадық. Әрі қарай біз қояндарға барамыз.

Тәрбиеші: Қояндарға не береміз?

Балалар: сәбіз, алма.

Оқытушы көмекшісі: Тамаша! Сондай-ақ оларды алып, үй жануарларына айналдыруға болады.

Сосын бәрі жылқыларға барады.

Тәрбиеші көмекшісі: Балалар, жылқыны немен емдей аламыз?

Балалар: жылқылар крекер мен тазартылған қантты жақсы көреді.

Тәрбиеші көмекшісі: Ата-аналарыңызбен жақындап келіп, жылқыларға жем беріңіздер.

Фермер тамақтандыруға, еркелетуге, мінуге болатын атты сыртқа шығарады. Барлық балалар жылқылардың, қояндардың, ешкілердің ғажайып энергиясын сезіне алды, оларға қол тигізуге, сипауға және тіпті тамақтандыруға рұқсат етілді. Мейірімді жануарлар келушілерді жақсы көреді.

Рефлексия.

Ранчо иесі:

- Балалар, сендер өте тамашасыңдар! Үй жануарлары біздің оларға барғанымызға өте қуанышты. Біздің фермадағы саяхатымыз аяқталды. Сіздерге ерекше ұнаған нәрселермен бөлісіңіздер. Балалар, сіздердің бәріңіз де жылқыларды, қояндарды, ешкілерді сипалап, тамақтандырып таңғажайып

энергиясын сезіне алдыңыздар деп ойлаймын. Мейірімді жануарлар келушілерді әрдайым жақсы көреді!

Жарияланымға сілтеме:

https://www.instagram.com/p/Cx24J_dN00S/?igsh=azQyanMzY2JrejNr

Көңілді үзіліс «Шеберлік аптасы»

Мақсатты аудитория: бастауыш сынып оқушылары, инклюзия қолдау кабинетіне баратын балалар, көмекшілер, мұғалімдер.

Мақсаты: мектептегі үзіліс кезінде ойын барысында бір-бірімен араласып, қарым-қатынасты ұйымдастыру арқылы бастауыш сынып оқушыларының ынтымақтастық идеяларымен бөлісетін қауіпсіз, толерантты қоғамдастықты құруға үлес қосу.

Үзіліс барысы:

- Қазір кімнің көңіл-күйі көтеріңкі болса, қолын көтерсін! Енді кімнің көңіл-күйі жоқ, солар қолын көтерсін!

- Енді не істейтінімізді білетіндер қолын көтерсін! Ойындардың өз ережелері бар. Біз нұсқаулықтарға сәйкес, оларды қаншалықты бірге орындауға болатынын көреміз.

«Құрылыс» жаттығуы

Нұсқаулар: тапсырмаларды тыныш және жылдам орындау:

- бой ұзындықтарына қарай сапқа тұру: үлкеннен кішіге;
- шаш түсіне қарай сапқа тұру: ең ашықтан ең қараңғыға дейін;

- алфавиттік тәртіпте атыңыздың бірінші әрпі бойынша (басқа нұсқалар: көздің түсі, туған күні және т.б.)

«Етік» жаттығуы.

Барлығы шеңберге отырады, аяқ киімдерін шешіп, ортаға қояды. Оқытушы көмекшілері аяқ киімдерді сыныптың әртүрлі жақтарына араластырып, шашырату керек. Барлығы орындарынан тұрып, қолдарын біріктіреді.

Нұсқаулар: әр оқушы аяқ киімін шеңберден қолын алмай киюі керек. Шеңбер бұзылса, бәрі басынан басталады.

«Жоқ жануар»

Оқушылар екі топқа бөлініп, плакаттың айналасына барып отырады.

Нұсқау: табиғатта жоқ жануардың суретін бірге салыңыз. Оны ашық түстермен бояңыз. Екі топ бір-біріне жұмыстарын көрсетеді.

«Флешмоб» биі

Нұсқау: менен кейін қайталаңыз! Мен істегендей істе!

Музыканың сүйемелдеуімен балалар мұғалімнің көмекшісінің қимылдарын қайталайды.

«Керме ау»

Нұсқау: екі ойыншы «балықшы», олар бір-бірінің қолдарынан алып, «торды» құрайды. Қалғандарының бәрі «балық».

«Балықшылар» «тормен» «балық» ұстайды. Ұсталған балалар «балықшылармен» қол ұстасып, «торды» көбейтеді. Ойын екі ұсталмаған балық қалғанша жалғасады. Олар жеңімпаздар болады.

«Сәйкес суреттер» ойыны

Нұсқаулар: сәйкес суреттерді тез, жылдам табыңыз!

Ойын барысында қатысушылар көліктің әртүрлі түрлерімен танысады және негізгі жол белгілерін үйренеді; Бұған жол белгілері мен көлік атауларының сипаттамасы бар кітапша көмектеседі.

Рефлексия:

- Егер сіз барлық тапсырмаларды нұсқауларға сәйкес дұрыс орындасаңыз, жоғары секіріңіз!

- Қателік жіберген оқушылар, отырамыз!

- Көмек сұрағандар үшін қол шапалақтаңыз!

- Саған көмектескен адамды құшақтаңыз!

Жарияланымға сілтеме:

Шығармашылық шеберхана «Анамызға арналған қызғалдақтар»

Мақсатты аудитория: бастауыш сынып оқушылары мен инклюзияны қолдау кабинетіне баратын балалар.

Мақсаты: оқушылардың әлеуметтік қарым-қатынасы мен қарым-қатынас дағдыларын дамыту үшін табысты шығармашылық ортаны ұйымдастыру.

Тапсырмалар :

- балалардың 8 наурыз мерекесі туралы білімдерін кеңейту;
- шығармашылық қабілеттерін дамыту кезінде білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерінің алуан түрлілігін ескеру қажет;
- кадамдық нұсқауларды пайдалана отырып, құттықтау хатын құрастыру қабілетін дамыту.

Құрал-жабдықтар: сыныпта атқарылатын жұмыстардың тізімі, түрлі-түсті қағаздар, қызғалдақ үлгілері, желім, дымқыл майлықтар.

Барысы:

Мұғалім көмекшісі:

- Балалар, бүгін 8 наурыз мерекесіне анасына сыйлық дайындағысы келетін балалар үшін шығармашылық шеберхана ашылды. Біздің бойымызда әртүрлі қабілеттер бар, соларды дамыту үшін шығармашылық шеберханадағы бірлескен жұмыстар жасаймыз. Бір-бірімізді жақынырақ танып, бір-бірімізге көмектесеміз! Біз бірге ерекше құттықтау хаттарын жасаймыз.

- жұмыс кезінде шеберханада қандай тәртіп ережелерін сақтау керектігін бірге еске түсірейік?

- Айтыңдаршы, қазір жылдың қай мезгілі? Табиғаттағы өзгерістердің қандай белгілері мезгілді анықтауға көмектеседі?

Білім алушылар уақыт пен ауа райды анықтайды: күні, айы, ауа райы.

Оқытушы көмекшісі:

Төлеген Айбергенов - «АНА» өлеңін оқу.

Арманыңды ақтармын ба жүрегімде тербесем?

Айға сіңлі, қарындассың қасиетті Жерге сен.

Мен өзінді теңдесі жоқ құдірет деп түсінем,

Сендік қуат мың есе артық Жердің тарту күшінен.

Сұлу әлем, әлем сұлу сен жаратқан адаммен,

Көк жолының қарсылығын қағып тастап барам мен.

Сендік қуат болар, бәлкім, басын иді көк маған,

Әркез сенен туғанымды есіме алсам, тоқтаман.

Ал ұмытсам, ұмыт болып қаларымды білемін,

Ұмыт қалмау үшін менің шарқ ұрады жүрегім.

Шат жүріп-ақ қас қаққанша боламын мен шерменде,

Жетім емес кей ананың жетімдігін көргенде,

Көз алдымда жас дөңгелеп булығам да ызадан,

Маған тіпті сөз келмейтін ұяттардан қызарам.

Бұл дүниеге онсыз-дағы кеткен жоқ па көп есең,

О, аналар, кей пасықты жаратасың неге сен?!

Тасбауырлар дүниеге келсін де, тез кетсін де,

Әлде өзгелер ондайлардан жиіркенсін дейсің бе?

Қай кеудені жылытады лапылдаған отпенен,

Өз кеудесін жылытуға құдіреті жетпеген.

Анаң саған керек болса, балаңа да сен керек,

Кезекпенен ауысатын ғұмыр ғой бұл дөңгелек.

Ана керек, о, адамдар, ана керек адамға,

Анасыздар аң сияқты күн кешіп жүр ғаламда.

Пікірімді ұнатпаған таптық та дер дананы,

Даналықтың қажеті жоқ сыйлау үшін ананы!

- Балар бүгін қандай мереке? 8 наурыз мерекесі қалай тойланады?

Келесі кезекте мұғалім балаларды «Сөз құдіреті» ойынын ойнауға шақырады. Ана мен әже туралы (кезегімен) жылы сөздер немесе сөз тіркестерін айтыңыз және балалармен үлкенді құрметтеу туралы сөйлесіңіз.

Ана алдында құрмет,
Ата алдында қызмет.
Анадан артық дос бар ма?
Ашудан жаман қас бар ма?
Анаңа ауыр сөз айтпа,
Атыңа ауыр жүк артпа.
Ана көркі алдындағы баласы,
Қала көркі үйі, орман-ағашы.
Ананың ойы балада,
Баланың ойы далада.

- Сіздер аналарыңызға үй шаруасында көмектесесіздер ме? Сіз нақты не істеп жатырсыз? Ата-аналары олардың көмегін шынымен бағалайтынын айтып, балаларды мақтау керек.

Білім алушыларға өз қолымен аналарына құттықтау хатын жасауды ұсынамыз.

Қадамдық нұсқаулық:

1. Құттықтауды жабыстыру
2. Гүлдің сабағын жапсыру
3. Қызғалдақ гүлдерін жапсыру
4. Жапырақтарды гүлдерге жапсыру
5. Конвертті жауып және жабыстыру
6. Конвертке бантик жапсыру.

Рефлексия:

- Қараңыздаршы, біз қандай ерекше құттықтау хатын жасадық! Бүгін бірлесе жұмыс істеуге сіздердің қандай қабілеттеріңіз көмектесті деп ойлайсыздар?

Жарияланымға сілтеме:

<https://www.instagram.com/tv/Ca1WE0yoU9Y/?igsh=MWF2OGJ1NDd0cWRkdg>

==

**Оқушылардың инклюзивті мәдениетін қалыптастыру бойынша
«АЛҒА ҚАДАМ» жобасы
Қостанай облысы әкімдігі білім Басқармасының
«Рудный қаласы білім бөлімінің № 17 жалпы білім беретін мектебі»
коммуналдық мемлекеттік мекемесі**

Жобаның атауы	«АЛҒА ҚАДАМ»
Жоба авторлары	Атабаева Динара Хамитовна, директордың ТЖ жөніндегі орынбасары, 3 санат. Фролова Наталья Борисовна, директордың инклюзивті білім беру жөніндегі орынбасары.
Мақсатты аудитория	1-11 сынып оқушылары, педагогтер, ата-аналар
Жобаны іске асыру аумағы	Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Рудный қаласы білім бөлімінің № 17 жалпы білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі
Жобаны іске асыру мерзімдері	қысқа мерзімді (қыркүйек-мамыр 2021-2022 о.ж.).
Жоба түрі	шығармашылық
Жоба мақсаты	<i>Практикалық:</i> оқытудың әртүрлі белсенді әдістерін, жұмыс түрлерін қолдану арқылы білім алушылардың инклюзивті мәдениетін қалыптастыру. <i>Педагогикалық:</i> Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларға толерантты көзқарасты тәрбиелеу.
Жобаның міндеттері	<ul style="list-style-type: none"> - білім алушылар арасында инклюзивті мәдениет бойынша мектептің тәрбие жүйесін жетілдіру; - инклюзивті мәдениет мәселелерінде ата-аналар мен мұғалімдерге білім беру; - Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалары мен олардың ата-аналарын қоса отырып, сабақтан тыс және сабақтан тыс жұмыспен қамтудың әртүрлі нысандарын ұйымдастыру және дамыту; - балаларда, ата-аналарда және педагогтарда

	<p>толеранттылықты дамытуға жәрдемдесу;</p> <ul style="list-style-type: none"> - жоба қатысушыларының инклюзивті мәдениеттің тиімді дамуына ықпал ететін психологиялық және педагогикалық білімдері мен дағдыларын игеруіне жағдай жасау.
Ресурстар, жабдықтар	Буклеттер, сурет материал, ақпарат, теледидар, үлестірме материалдар.
Аннотация	<p>Бұл жоба инклюзивті білім беруді дамытатын білім беру мекемелеріне қолдау көрсетуге бағытталған, онда ЕББҚ бар балалар қарапайым балалармен бірге оқиды.</p> <p>Негізгі мақсатты топтар – ЕББҚ бар балалар, балалардың ата-аналары (заңды өкілдері), педагогтар.</p> <p>ЕББҚ бар білім алушыларды білім беру және әлеуметтік бейімделу процесі қоғамдық назарда. Болжамды бағалауларға сәйкес ЕББҚ бар білім алушылар саны артады. ЕББҚ бар балаларды қосудың сәттілігі олардың физикалық және психикалық бұзылыстарының сипаты мен дәрежесіне ғана емес, сонымен қатар айналасындағылардың осындай балаларына деген көзқарасына, білім алушы орналасқан білім беру ортасына байланысты.</p>
Жобаның болжамды өнімдері	<ul style="list-style-type: none"> - білім алушылар арасында инклюзивті Мәдениет бойынша мектептің тәрбие жүйесі жетілдірілді; - инклюзивті мәдениет мәселелерінде ата-аналар мен педагогтарды ағарту; - ЕББҚ бар балаларды, білім алушылардың ата-аналарын қоса отырып, түрлі іс-шаралар өткізілді; - толеранттылық мәдениетінің негіздері қалыптасты; - коммуникативті және әлеуметтік - психологиялық құзыреттіліктер қалыптасты.
Жоба бойынша жұмыс	1 кезең - ұйымдастырушылық-дайындық

<p>кестесі</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ақпараттық материалдарды дайындау: буклеттер, брошюралар, ақпарат; - инклюзивті мәдениетті қалыптастыру шеңберінде балалармен, ата-аналармен, педагогтармен бірлескен іс-шаралар жоспарын әзірлеу; - балалардың ЕББҚ-мен олардың сыныптастарымен, педагогтарымен, ата-аналарымен өзара әрекеттесу модельдерін әзірлеу; - педагогтарға арналған семинар-практикум өткізу. <p>2 кезең-практикалық</p> <ul style="list-style-type: none"> - балалармен және ата-аналармен жұмыс істеудің әртүрлі формаларын қолдану; - ЕББҚ бар балаларға төзімділікті қалыптастыру бойынша жұмыс (сынып сағаттары, әңгімелер, ата-аналар жиналыстары, тренингтер, экскурсиялар, жорықтар); - тренингтік сабақтар өткізу (ЕББҚ бар адамдар туралы әңгімелер, әдеби шығармаларды оқу және талқылау, өзара көмек пен эмпатияға дайындықты, өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі реттеуді, өзіне деген сенімділікті қалыптастыруға арналған жаттығулар); - оқытудың белсенді әдістерін қосу (практикалық сабақтар, әңгіме, проблемалық Көрнекі құралдар, танымдық ойындар әдісі, аналогия әдісі, өмірлік жағдайларды модельдеу және талдау, пікірталас элементтері, проблемалық жағдайлар, этюдтер және мінез бен эмоциялардың жеке қасиеттерін білдіру ойындары және т.б.). <p>3 кезең жалпылама-нәтижелі</p> <ul style="list-style-type: none"> - жобаны іске асырудың практикалық қорытындыларын шығару; - ата-аналардың, білім алушылар мен педагогтардың қанағаттанушылығы туралы сауалнама; - білім алушыларда инклюзивті мәдениетті қалыптастыру мониторингінің қорытындысы;
-----------------------	--

	- білім алушылардың ЕББҚ-мен білім беру ортасында, қоғамда жайлылық дәрежесін арттыру және интеграциялау үшін жасалған жағдайлардың тиімділігін бағалау;
Әдебиет	Бритаева З. М. жалпы білім беретін мектепте ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды сүйемелдеу [Мәтін] / З. М. Бритаева // Сібір педагогикалық журналы. – 2013. - № 2. – Б. 243-246. Зарецкий, В. Больше чем толерантность [Мәтін]: инклюзияның тәрбиелік әлеуеті / В. Зарецкий / / сынып жетекшілігі және мектеп оқушыларын тәрбиелеу. - 2013. - № 12. - 13-16 ББ.

1. Жобаның өзектілігі

Бүгінгі таңда білім беру кеңістігінің барлық қатысушыларында: мұғалімдерде, ата-аналарда және балаларда инклюзивті мәдениетті қалыптастыру мәселесі үлкен маңызға ие. Көптеген мұғалімдер әдістемелік қамтамасыз ету, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуге жағдай жасау туралы алаңдайды. ЕББҚ балаларының ата-аналары балалары үшін алаңдайды. Қалыпты дамып келе жатқан оқушылардың ата-аналары ЕББҚ бар балалар қалыпты сыныптарға қосылған жағдайда «стандарттардың төмендеуі» туралы алаңдайды. Ақырында, «қарапайым» оқушылар өздеріне ұқсайтын және басқаша әрекет ететін басқа балаларды көруге дағдыланбаған. Мұның бәрі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға төзімділікті қалыптастыру, оқушыларды ЕББҚ бар оқушыларға достық қарым-қатынас орнатуға ынталандыру қажеттілігін тудырады. Балалардың бірге ойнауы және жұмыс істеуі үшін әлеуметтік қосылу өте маңызды. Сондай-ақ, «ерекше» балаларға ауыртпалық сезімін жоюға көмектесу маңызды. Мектеп өміріне өз үлесін қосуға мүмкіндік беру. Қостанай облысы әкімдігі білім Басқармасының «Рудный қаласы білім бөлімінің № 17 жалпы білім беретін мектебі» КММ 2021-2022 оқу жылынан бастап жалпы білім беретін мектеп жағдайында инклюзивті мәдениетті қалыптастыру бойынша «алға қадам» жобасын іске асыру бойынша жұмыс істейді. Бұл тақырып біздің мектеп үшін өте өзекті, өйткені мектепте 640 білім алушы және 80 тәрбиеленуші оқытылады.

640 баланың ішінен:

Үйде оқытуда – 11 бала

есту қабілеті зақымдалған – 3

көру қабілеті зақымдалған – 2 (жалпы санның 2%-ы)

тірек-қимыл аппараты бұзылуымен – 7 адам (ЕББҚ бар балалар санының 6%).

Кохлеарлы импланттармен – 3 адам.

Аутизм спектрінің бұзылуымен – 7 адам (ЕББҚ бар балалар санының 5%). Әр түрлі генездің психикалық дамуының кешеуілдеуімен – 121 бала (жалпы санының 19%), оның ішінде – 98 арнайы сынып оқушылары (15%) және инклюзия шеңберінде 23 бала жалпы білім беретін сыныптарда оқиды.

Білім беру ұйымының инклюзивті мәдениетін қалыптастыру жөніндегі жұмыс шеңберінде Қостанай облысы әкімдігі білім Басқармасының «Рудный қаласы білім бөлімінің № 17 жалпы білім беретін мектебі» КММ-де 2021 жылғы қыркүйекте мектептің педагогтері (72 адам) мен 5-9-сыныптарының (472 адам) білім алушылары арасында анонимді әлеуметтанулық сауалнама жүргізілді. Респонденттерге мектепте инклюзивті білім беруге қатысты 6 сұрақ қойылды. (Ескерту: сұрақтар ресми жарияланған «Инклюзивті білім беру – қолдау және қарсы» сауалнамасынан алынған).

Нәтижелер талданды:

1 СҰРАҚ: Сіз күнделікті өмірде ЕББҚ бар балалармен кездестіңіз бе?

Мектеп педагогтерінің де (сұрастырылғанның 100 %), білім алушыларының да (61%), күнделікті өмірде ЕББҚ бар балалармен қарым-қатынас тәжірибесі болды.

Ресми түрде, 5-ші сыныптан бастап 9-ші сыныпқа дейінгі барлық сыныптарда ЕББҚ бар балалар оқиды, ал білім алушылардың бір бөлігі (олардың 39%) күнделікті өмірде ЕББҚ бар балалармен ешқашан кездеспегенін айтып, олардың бар екенін білмейді. Бұл – педагогтар сыныпта ЕББҚ бар балалардың болуы туралы ақпараттың құпиялылығын сәтті сақтай алуын, бұл балаларды басқалардан ажыратпайтының, білім алушылар арасында толеранттылықты қалыптастыру бойынша жұмыс сапалы және тиімді жүргізіліп жатқанын көрсетеді.

2 СҰРАҚ: Сіздің көзқарасыңыз бойынша ЕББҚ бар балалар қайда оқуы тиіс?

Бұл сұраққа педагогтардың да (28%), білім алушылардың да (18%) жауаптарының көпшілігі «Арнайы мектеп» тармағында шоғырланған.

Әлеуметтанулық сауалнамаға қатысқан педагогтардың 72%-ы, оқушылардың 82%-ы «Жалпы білім беретін мектепте» ЕББҚ бар балаларды оқыту үшін өз дауыстарын берді.

Мұғалімдердің жауаптары неғұрлым прогрессивті екендігі қуантады, бұл олар үшін өткізілетін әртүрлі семинар-практикумдардың, педагогикалық конференциялардың, олардың инклюзивті білім беру мәселесіндегі конференцияларға, дәрістерге, біліктілікті арттыру курстарына және т.б. қатысудың оң нәтижесін көрсетуі мүмкін. Сондай-ақ, сынып сағаттарында, жалпы мектептік саптарда, сабақтан тыс жұмыстарда білім алушылар арасында инклюзивті мәдениетті қалыптастыру жұмыстары басталды.

3 СҰРАҚ: ЕББҚ бар балалардың қандай санаттары Сізге бір сыныпта жұмыс істеуде/бірге оқуда үлкен қиындықтар туғызады?

Мұғалімдер үшін балалардың келесі санаттары жұмыстағы ең үлкен қиындықтарды тудыруы мүмкін: АСБ/аутизм спектрінің бұзылуы (52%). Себебі АСБ (аутизм спектрінің бұзылуы) бар балалар балалардың салыстырмалы түрде жаңа санаты болып табылады. Мектеп мұғалімдерінің көпшілігінде мұндай балалармен жұмыс жасауда жеткілікті білім мен тәжірибелік дағдылары жоқ, өйткені олар қаламағандықтан емес, соңғы уақытқа дейін бұл нозологияларды зерттеу жалпы білім беретін мектептердің қарапайым мұғалімдері емес, дефектологтардың құзыреті болды. Білім алушылардың 58%-ы бірлескен оқудағы үлкен кедергілердің бірі деп санаса, 42%-ы ақыл-ойдың артта қалуын ең үлкен қиындық деп санайды. 5 «А» сынып оқушыларының жауаптары қуантты – сауалнамаға қатысқан 18 оқушының 6-сы бір сыныпта олармен қарым-қатынас жасау және бірлесіп оқу үшін кедергі болмайтынын атап өтті. Барлық жасөспірімдердің 74%-ы бірге оқуға ешқандай кедергі көрмейді.

4 СҰРАҚ: Сіз оқытатын/ оқитын сыныпта ЕББҚ бар бала оқитынына қалай қарайсыз?

Сауалнамаға қатысқан оқушылардың 87%-ы инклюзивті білім беру идеясын оң қабылдайды, бұл балалар қауымдастығының жалпы білім беретін мектепте ЕББҚ бар балаларды бірлесіп оқытуды қабылдауға үлкен психологиялық дайындығын көрсетеді.

5 СҰРАҚ: Сіздің ойыңызша, ЕББҚ бар баланың жалпы білім беретін мектептің қалыпты сыныбында білім алуында дұрыс па?

Педагогтердің 60%-ы мүмкіндігі шектеулі баланың жаппай жалпы білім беретін мектеп жағдайында инклюзивті түрде оқитынынан ештеңе көрмейді, білім алушылардың 61%-ы педагогтермен осы көзқарасты бөліседі.

Педагогтердің 16%-ы және білім алушылардың 12,5%-ы ЕББҚ бар бала инклюзия жағдайында «бүкіл сыныпты оқытуды тежейді» деген алаңдаушылық білдірді.

Білім алушылардың 13%-ы инклюзивті сыныпта ЕББҚ бар баланың достарының жоқтығын болжайды; 25%-ы ерекше балаға «күледі» деп ойлайды; 6%-ы «сынып достықта болмайды» деп санайды. Мұғалімдер арасында мұндай алаңдаушылық мүлдем кездескен жоқ, бұл қуантады. Өйткені, әрбір кәсіби мұғалім достық қарым-қатынас орнатқан кезде адам денсаулығының ерекшеліктері емес, оның жеке сипаттамалары маңызды екенін түсінеді: мінез ерекшеліктері, қызығушылықтары, қабілеттері, қоғамда қабылданған қарым-қатынас нормаларын сақтау және т. б.

6 СҰРАҚ: Сіздің ойыңызша, ЕББҚ бар баланың жалпы білім беретін мектептің қалыпты сыныбында оқуында не жақсы?

Біздің мектеп мұғалімдерінің 80%-ы және әлеуметтік сауалнамаға қатысқан жасөспірімдердің 87%-ы «оның сыныптастары мейірімді болады»; «оның сыныптастары әлсіздерге көмектеседі» (мұғалімдердің 82%-ы және оқушылардың 78%-ы); «сыныптастары бәрінен басқа адамдармен қарым-қатынас жасауды үйренеді» (мұғалімдердің 88%-ы және 84%-ы білім алушылар). «Сыныптастар көмекке мұқтаж адамдарға жанашырлық танытуды үйренеді» деген пікірмен педагогтардың 68%-ы және білім алушылардың 58%-ы келіседі. Мүмкін, бұл инклюзияның басты миссиясы шығар - бей-жай қарамайтын, мейірімді адамдарды тәрбиелеуде.

Қоғамда зерттелмеген қорқыныш көзі, «жайлылық аймағынан» шығу қажеттілігіне байланысты қолайсыздықтар емес ЕББҚ бар балалардың қол жетімді білім алу құқығы ретінде инклюзия туралы түсінік қалыптастыру, балалардың ерекшеліктерінің әртүрлілігіне, мұғалімнің оқу материалын беру формаларының әртүрлілігіне, инклюзия жағдайында білім алушыларды бағалау формаларының әртүрлілігіне деген көзқарасты қалыптастыру маңызды. Содан кейін бірте-бірте инклюзия біз үшін жеке және кәсіби өсудің орасан зор әлеуетін тудыратынын, шығармашылықтың қайнар көзі болып табылатынын, бізді икемді болуға, бар шындыққа тез және тиімді бейімделуге үйрететінін түсіну бізге келеді. Содан

кейін, өкінішке орай, отбасында да, мектепте де орын алатын алалаушылыққа сенудің қажеті болмайды.

Осылайша, мектепте инклюзивті мәдениетті қалыптастыру бағытында жақын болашақты анықтауға болады:

- инклюзивті білім беру мәселелерінде білім берудің барлық қатысушыларының балалардың жас ерекшеліктерін, білім беру үдерісіндегі ересектердің рөлін ескеретін нысандарда оларды түсіну үшін қолжетімді деңгейде хабардар болуын арттыру;

- қоғамдағы инклюзияның құндылығын арттыру;

- педагогтар мен ата-аналарға білім алушылардың жеке басының рухани-адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеу нысандарын жетілдіру;

- шетелдік және отандық инклюзивті практиканың бар тәжірибесін зерделеуде педагогтердің белсенділігін арттыру;

- ЕББҚ бар балалардың ерекше қажеттіліктері жоқ балалармен және ересектермен бірлескен іс-әрекет тәжірибесін кеңейту.

2. Алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу стратегиясы

Сауалнаманы зерделеу негізінде қатысушылардың инклюзивті мәдениетін қалыптастыру бойынша мектеп қызметінің басым бағыттары айқындалды.

Инклюзивті мәдениетті қалыптастыру шеңберінде балалармен, ата-аналармен, педагогтармен бірлескен іс-шаралар жоспары

№	Іс-шаралардың атауы	Қатысушылар	Мерзімі	Жауапты	Аяқталу түрі
1	«Инклюзивті білім беру – қолдау және қарсы» сауалнамасы	5-9 сыныптар	2021 жылы 06-17 қыркүйек	директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Талдамалық анықтама
2	Шетелдік және отандық инклюзивті практиканың бар тәжірибесін зерделей отырып, «педагогтердің	Педагогикалық ұжым	2021 жылы 04 қазан	директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау

	инклюзивті мәдениетін қалыптастыру» Семинар-практикумы				
3	«Әртүрлі балалар» ақпараты инклюзивті мәдениет мәселелерінде ата-аналар мен мұғалімдерге білім беру	Ата-аналар, педагогтар	2021 жылы 12 қараша	Сынып жетекшілер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау
4	Толеранттылық апталығы шеңберіндегі сынып сағаттары	1-9 сыныптар	2021 жылы 08-12 қараша	Сынып жетекшілер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау
5	«Барлығы үшін жол қозғалысы ережелері бар» практикалық сабағы	инклюзия қолдау кабинеті, 1 сынып білім алушылары	2022 жылы 15 ақпан	Педагог-ассистенттер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау, буклет
6	Сынып сағаты: «Ұлттық киім»	1-4 сыныптар	2022 жылы 15 наурыз	сынып жетекшілер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау, буклет

7	«Асық ату» ұлттық ойыны	1-4 сыныптар	2022 жылы 16 наурыз	дене шынықтыру мұғалімдер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау, буклет
8	«Наурыз көже» практикалық сабағы	инклюзия қолдау кабинеті, 1 сынып білім алушылары	2022 жылы 17 наурыз	педагог-ассистенттер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау, буклет
9	Дүниежүзілік аутизм туралы хабарлау күніне арналған «Көк түспен жарықтандырыңыз» сынып сағаты	10 сынып	2022 жылы 1 сәуір	Сынып жетекшілер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау
10	«Наурыз» интерактивті алаңы»	1-11 сыныптар	2022 жылы 18 наурыз	Сынып жетекшілер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау, буклет
11	«Көк сөре» аутизм туралы ақпаратты тарату.	3 сыныптар	2022 жылы 2 сәуір	педагог-ассистенттер, сынып жетекшілер, директордың	Instagram мектеп парақшасында жариялау, буклет

				тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	
12	«Біз жай ғана басқа...» сынып сағаты	1-9 сыныптар	2022 жылы 12 сәуір	Педагог-ассистенттер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау, буклет
13	«Біз әр түрлі, бірақ біз теңбіз» сынып сағаты	1-9 сыныптар	2022 жылы 13 сәуір	Педагог-ассистенттер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау, буклет
14	Суреттер көрмесі	1-5 сыныптар	2022 жылы 14 сәуір	Педагог-ассистенттер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау, буклет
15	«Әлем бәріне бірдей!» сынып сағаты	1-9 сыныптар	2022 жылы 14 сәуір	Педагог-ассистенттер, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Instagram мектеп парақшасында жариялау, буклет
16	«Әр 88» ата-аналар жиналысы	5-9 сынып білім	2022 жылы	сынып жетекшілер,	Instagram мектеп

		алушылардың ата-аналары	15 сәуір	директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	парақшасында жариялау, буклет
17	Ата-аналардың, білім алушылар мен педагогтардың қанағаттанушылығы туралы сауалнама	1-11 сыныптар, мектептің педагогикалық ұжымы, ата-аналар.	2022 жылы 25 мамыр	директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Сауалнама, талдамалық анықтама
18	Білім алушылардың ЕББҚ-мен білім беру ортасында, қоғамда жайлылық дәрежесін арттыру және интеграциялау үшін жасалған жағдайлардың тиімділігін бағалау.	1-11 сыныптар, мектептің педагогикалық ұжымы, ата-аналар.	2022 жылы 25 мамыр	директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары	Сауалнама, талдамалық анықтама

Білім беру саласындағы инклюзивті саясатты дамытудың қазіргі кезеңінде педагогтердің инклюзивті мәдениетін қалыптастыру, мамандардың инклюзивті құзыреттерін жетілдіру, инклюзивті практиканы барабар іске асыру өте маңызды. 2022 жылдың 4 қазанында мектепте «педагогтардың инклюзивті мәдениетін қалыптастыру» семинар-практикумы өтті.

Семинардың мақсаты инклюзивті мәдениет мәселесі бойынша педагогтердің психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін арттыру болды.

Тапсырмалар:

- Педагогтердің ЕББҚ бар балалармен жұмыс істеуге кәсіби дайындығын қалыптастыру.
- Педагогтердің кәсіби уәждемесін қалыптастыру.
- Мұғалімдердің командада жұмыс істеуіне жағдай жасау.

- Білім беру мекемесінде бірыңғай инклюзивті білім беру кеңістігін қалыптастыру үшін алғышарттар жасау.

Сонымен қатар мектеп мұғалімдері ЕББҚ балаларымен жұмыс бойынша конференцияларға, семинарларға, курстарға қатысады.

Білім алушылардың ата-аналары (заңды өкілдері) үшін ата-аналар клубының жұмысы ұйымдастырылды, оның отырыстарында ерекше білім беру қажеттіліктері бар бастауыш сынып білім алушыларын оқыту және тәрбиелеу мәселелері, инклюзивті мәдениетті қалыптастыру мәселелері, инклюзивті білім беруді жүзеге асырудың ресейлік және шетелдік тәжірибесі ата-аналар жиналыстарында жарияланады. Сондай-ақ ата-аналар балалармен бірлескен іс-шараларға белсенді қатысады, түрлі бағыттағы акцияларға, фестивальдар мен конкурстарға қатысады.

Білім беру мекемесіндегі ЕББҚ балаларына деген теріс көзқарастың жағдайын «ЕББҚ бар адамның оң бейнесін» құру арқылы өзгертуге болады. Бұған фильмдер, көрмелер, кітаптар, рухани-адамгершілік аспектісі бар сынып сағаттары көмектеседі.

2. Күтілетін нәтижелер

- білім алушылар арасында инклюзивті мәдениеті бойынша мектептің тәрбие жүйесі жетілдірілді;
- инклюзивті мәдениет мәселелерінде ата-аналар мен педагогтерді ағарту;
- ЕББҚ бар балаларды, білім алушылардың ата-аналарын қоса отырып, түрлі іс-шаралар өткізілді;
- толеранттылық мәдениетінің негіздері қалыптасты;
- коммуникативтік және әлеуметтік-психологиялық құзыреттіліктер қалыптасты.

3. Қорытынды

Бірнеше ай бойы жоғарыда келтірілген технологиялық тізбекті сақтай отырып, мақсатты жұмыс нәтижесінде біз білім беру қатынастарына қатысушылардың көзқарастарының ерекше білім беруді қажет ететін балаларға

деген қабылдамау мен сергек болудан, оқытудың әртүрлі белсенді әдістерін, жұмыс формаларын қолдану арқылы эволюциясын байқағанымызды айта кету керек. Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Рудный қаласының білім бөлімінің № 17 жалпы білім беретін мектебі» КММ қызметі білім беру қатынастарына қатысушылардың инклюзивті мәдениетін қалыптастыру жөніндегі инновациялық алаң ретінде жеткілікті табысты деп санауға болады, бұл тәжірибе кез келген жалпы білім беру ұйымында қолданылуы мүмкін.

Қазіргі әлемде инклюзивті мәдениетті қалыптастыру білім беру ұйымы қызметінің маңызды бағыттарының бірі болып табылатыны белгілі, өйткені ол ынтымақтастық идеяларымен бөлісетін, барлық қатысушылардың дамуын ынталандыратын қауіпсіз, толерантты қоғамдастық құруға ықпал етеді; әрқайсысының құндылығы ортақ жетістіктердің негізі болып табылатын қауымдастық. Мұндай мәдениет ЕББҚ бар балаларды қоғамға қосудың қажетті шарттарының бірі болып табылады, мектептің барлық қызметкерлері, білім алушылар, ата-аналар немесе заңды өкілдер бөлісетін және қабылдайтын жалпы инклюзивті құндылықтарды қалыптастырады. Бұл принциптер мен құндылықтар бүкіл мектеп саясатына қатысты шешімдерге де, әр сыныптағы әр минуттық оқу тәжірибесіне де әсер етеді. Мектептің инклюзивті мәдениетін дамыту үздіксіз процеске айналуға.

Қорытынды

Қазіргі уақытта мектеп мұғалімдері арасында ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуге қажетті дайындықтың жоқтығы – өте маңызды мәселенің бірі. Педагогтердің инклюзивті ортада жұмыс істеудегі кәсіби құзыреттілігінің жетіспеушілігі, психологиялық кедергілер мен кәсіби стереотиптердің болуы секілді мәселелер анықталды.

Әр мұғалім инклюзивті білім беру деген кезде ерекше білім беруді қажет ететін баланың жалпы білім беретін мектепте тек физикалық болуы ғана маңызды емес екенін түсіну. Бұл жерде инклюзивті білім берудегі мәселе мектепке өзгеріс енгізу, яғни мектеп мәдениетін және оқу-тәрбие процесіне қатысушылардың қарым-қатынас жүйесін дамыту, мұғалімдер мен мамандар өзара тығыз байланыс орнатып, ата-аналарды баламен бірге жұмыс жасауға араластыруды қамтиды.

Инклюзивті білім беруде барлық балалардың жеке мүмкіндіктері кеңейеді және бойындағы адамгершілікті, төзімділікті, қатарлас құрбы-құрдастарына көмектесу қасиетін дамытуға көмектеседі. Ең алдымен, барлық білім алушыларға қолжетімді және сапалы білім беру мемлекеттің міндеті екенін, ешбір баланы шеттете алмайтынын ұстаздар түсініп, қабылдауы қажет.

Әр мектепте теңдік, қатысым және ынтымақтастық басымдықтарын мектеп өміріне енгізу үшін бүкіл педагогикалық ұжымның күш-жігері мен қажырлы еңбегіне негізделген инклюзивті мәдениеттің біртұтас құндылықтар жүйесін құру қажет.

Пайдаланылган әдебиеттер

1. De Groot Kim S. Kevin: «I gotta Get to the Market»: The development of peer relationships in inclusive early childhood settings // *Early Childhood Educational Journal*, 2005, Vol. 33, № 3. P. 163-169.
2. Friend M., & Bursuck W. D. *Including Students with Special Needs: Pearson New International Edition: A Practical Guide for Classroom Teachers*. London: Pearson, 2013.
3. Ballard K. Ideology and the origins of exclusion: A case study. In L.Ware (Ed). *Ideology and the politics of (in)exclusion*. New York: Peter Lang, 2004. P. 89-107.
4. Vislie L. From integration to inclusion: Focusing global trends and changes in the Western European societies. // *European Journal of Special Needs Education*, 2003, Vol. 18, № 1. P. 17-35.
5. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27.07. 2007 года № 319-III., с измен. на 01.01. 2024 г. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319>
6. Villa R., Thousand J., & Nevin A. *A guide to co-teaching: New Lessons and Strategies to Facilitate Student Learning*, 3rd edition. Thousand Oaks, CA: Corwin Press., 2013.
7. Billing D. M., Kowalski K. Inclusive teaching. // *The Journal of Continuing education in Nursing*, 2008, Vol. 39, №7. P. 296-297.
8. Taylor G. *Trends in special education projections for the next decade*. Lewiston, New York: The Edwin Mellen Press, 2006.
9. Mitchell D. *What really works in special and inclusive education: Using evidence-based teaching strategies*. London: Routledge, 2014.
10. Smith D. D. *IDEA 2004: introduction to special education*. Boston: Pearson Education, 2006.
11. Artiles A. J. Kozleski E. B., Trent S. C., Osher D. & Ortiz A. Justifying and explaining disproportionality; 1968-2008: A critique of underlying views and culture. // *Exceptional Children*, 2010, V. 76, №3. P. 279-299.
12. Causton-Theoharis J., Theoharis G., Bull T., Cosier M., & Dempf-Aldrich K. Schools of promise: A school districtuniversity partnership centered on inclusive school reform. // *Remedial and Special Education*, 2011, 32(3). P. 1-14.
13. Wotherspoon T. Education as public place and inclusive space. // *Education Canada*, 2004, Vol. 44, №1. P. 12-51
14. Skrtic T., Sailor S., Gee Voice, collaboration and inclusion: democratic themes in educational and social reform initiatives. // *Remedial and special education*, 1996, Vol. 17, №1. P. 142-157.
15. Berhanu G. Inclusive education in Sweden: responses, challenges and prospects. // *International journal of special education*, 2011, Vol. 26, №2. P. 128-148.
16. McHatton P. A., McCray E.D. Inclination toward inclusion: perceptions of elementary and secondary education teacher candidates. // *Action in teacher education*, 2007, Vol. 29, №3. P. 25-32.
17. Wild-Persson A., Rosengren P. G. Equity and equivalence in the Swedish school system. // *Pursuit of equity in education. Using international indicators to compare equity policies*. Hingham: Kluwer Academic, 2001. P. 288-321.
18. Бергер П. Л., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: Московский философский фонд, 1995.
19. Щюц А. Избранное. Мир, светящийся смыслом. М.: РОССПЭН, 2004.
20. Альтюссер Л. Ленин и философия. Екатеринбург: Уральский рабочий, 2005.
21. Грамши А. Искусство и политика. В 2 т. М.: Искусство, 1991.

22. Фуко М. Герменевтика субъекта. Спб.: Наука, 1997.
23. Бурдые П. О государстве. М.: Дело, 2016.
24. Finkelstein V., Morrison E. Broken Arts and Cultural Repair: the Role of Culture in the Empowerment of Disabled People //Disablin Barries Enabling Environments /J. Swain, V. Finklesten, S. French, M. Oliver (Eds). Sage Publications Ltd., 1993. 319 P.
25. Scotch Richard K., Schriener Kay Disability as human variation: Implications for policy //Annals of the American Academy of Political and Social Science. 1997. № 1. P. 148-159.
26. Putnam M. Individual Disability Identity: a Beginning Exploration into its Nature, Structure, and Relevance for Political Coalition Building. Doctorate of Philosophy in Social Welfare. Los Angeles. 2001.
27. Caldwell-Cobbert A., Fassinger R. Broad of Educational Affairs Task Force on Diversity Issues at the Precollege and Undergraduate Levels of Education in Psychology // Disability as diversity: a guide for class discussion. American Psychological Association, 1998, Vol. 29. P.1-14.
28. Garland-Thomson R. Integrating Disability, Transforming Feminist Theory. P. 120 // NWSA Journal (an official publication of the US National Women's Studies Association). feminist Disability Studies. 2002, Vol. 14, №3. P. 1-32.
29. Веблен Т. Б. Теория праздного класса. М.: Прогресс, 1984.
30. Ким Е. Н. Концепция «независимой жизни» в социальной работе с детьми с ограниченными возможностями. Автореферат дис. ... канд. социол. наук. М., 1997.
31. Скок Н. И. Социальные технологии в системе управления жизнедеятельностью лиц с ограниченными физическими возможностями. Дис. ... д-ра социол. наук. Тюмень, 2005.
32. Alquraini T., Gut D. Critical components of successful inclusion of students with severe disabilities: literature review. //International journal of special education, 2012, V. 27, №11. P. 42-59.
33. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Политиздат, 1975.
34. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. М.: Питер, 2012.
35. Inclusive Education and Effective Classroom Practices. European Agency for Development in Special Needs Education. - September 2001. - 266p
36. Левинцева Н.А. Проблемы практической реализации инклюзивного образования в США и странах Европы. // Журнал: Современная зарубежная психология. №1. 2012.
37. Претворяя в жизнь идеи инклюзивного образования: опыт соседних стран / Под ред. Э. Кесядаhti и С. Вярююнен. -Рованиеми. 2013.
38. EADSNE. Special needs education in Europe. [Electronic recourse]. - Retrieved from - <http://www.european-agency.org> (12. 08. 2011).
39. Елисеева И.Г. Инклюзивное образование за рубежом: Финляндия // Специальное образование. №4. 2014.
40. URL: https://narfu.ru/upload/medialibrary/84c/publikatsiya-pretvoryaya-v-zhizn-idei-inklyuzivnogo-obrazovaniya_-opyt-sosednikh-stran.pdf
41. Yell, M. L., Rogers, D., Rogers, E. L. The legal history of special education, hat a long, strange trip it's been! / M. L. Yell, D. Rogers, E.L.Rogers, //Remedial and Special Education. - 1998. - 19(4). - P.219- 228
42. Foote, C., Kilanowski-Press, L., Rinaldo, V. Inclusion classrooms and teachers: A survey of current practices / C. Foote, L. Kilanowski-Press, V. Rinaldo // International Journal of Special Education. - 2010. -Vol. 25(3). - P. 43-56.
43. Etscheidt, S. Least restrictive and natural environments for young children with disabilities / S. Etscheidt // Topics in Early Childhood Special Education. - 2006.- Vol. 26(3). - P. 167-178.
44. Hehir, T., Katzman, L.I. Effective inclusive schools: designing successful schollwide programs / T. Hehir, L.I. Katzman. - Willey, 2012. - 430p.

45. Васильева, П. В. Инклюзивное образование в США / П. В. Васильева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 2 (188). — С. 94-96. — URL: <https://moluch.ru/archive/188/47734/> (дата обращения: 23.11.2023).

46. Ардзинба В.А. Инклюзивное образование инвалидов в Соединенных Штатах Америки [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование psyedu.ru. 2010. Том 2. № 5. URL: https://psyjournals.ru/journals/psyedu/archive/2010_n5/Ardzinba (дата обращения: 23.11.2023)

47. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-organizatsii-inklyuzivnogo-obrazovaniya-v-ssha>

48. 38th Annual Report to Congress on the Implementation of the Individuals with Disabilities Education Act, 2016. U.S. Department of Education. <https://www2.ed.gov/about/reports/annual/osep/2016/parts-b-c/38th-arc-for-idea.pdf>

49. National Coordinating Center. Think College. <http://www.thinkcollege.net/about-us/think-college-grant-projects/national-coordinating-center>

50. Japan: preparatory workshop on inclusive education. East Aisha. – UNESCO: International Bureau of Education, 2007.

51. Takashi, J. Multiple intelligence theory can help promote inclusive education for children with intellectual disabilities and developmental disorders: Historical reviews of intelligence theory, measurement methods, suggestions for inclusive education / J. Takashi // Creative education. - 2013.- Vol.4 (9).- P.605-610.

52. Forlin C., Kawaib N., Higuchic S. Educational reform in Japan towards inclusion: are we training teachers for success? // International Journal of Inclusive Education. – 2015. – Vol. 19, No. 3. – P. 314–331.

53. Florian, I., Pullin, D. Defining difference// In McLaughlin M., Rouse M. (eds). Special Education and School Reform in the United States and Britain. – London and New York: Routledge, 2000.

54. <https://www.european-agency.org/>

55. Booth, T., Ainscow, M. Index for inclusion, developing learning and participation in schools / T. Booth, M. Ainscow. - Bristol, UK: Centre for Studies on Inclusive Education: CSIE, May 2011.

56. Weswood, P. Commonsense methods for children with special needs. - Routledge, 2007. - 542p.

57. Freeman, S.F.N., Alkin, M.C. Academic and Social attainments of children with mental retardation in general education and special education settings / S.F.N. Freeman, M.C. Alkin // Remedial and Special Education. - 2000. - Vol.21(3). - P. 3-18.

58. Hunt, P., Goets, L. Research on inclusive educational programs, practice and outcomes for students with severe disabilities / P. Hunt, L. Goets // The Journal of the Special Education. - 1997. - Vol. 31. - P.3-35.

59. Saint-Laurent, L., Dionne, J., Giasson, J. Academic achievements effects of an in-class service model on student with or without disabilities / Saint-. Laurent, J. Dionne, J. Giasson // Exceptional school students with moderate mental retardation. - 1998. - Vol. 64. - P.239-253.

60. Effective governance: Building inclusive schools. Information for school boards of trustees. – New Zealand Government, 2013.

61. Gross, S. Is the mainstream always is better place to be? / S. Gross // Palaestra. – 1991. – Vol.7(2). – P.40-49.

62. Harris, K. R., Friedlander, B, D., Saddler, B., Frizzelle, R., Graham, S. Self-Monitoring of Attention Versus Self-Monitoring of Academic Performance: Effects Among Students with ADHD in the General Education Classroom / K.R. Harris, B.D. Friedlander, B. Saddler, R. Frizzelle, S. Graham // The Journal of Special Education. - 2005. – Vol 39(3). -P. 145-156.

63. L. Attwood, Promises and pitfalls of special education for parents and professionals [Electronic resource]. - URL: <https://ru.scribd.com/read/226431939/Promises-and-Pitfalls-of-Special-Education-for-Parents-and-Professionals>.

64. Александров И. Чему нас учит мировой опыт инклюзии // Растим детей. 2019. [Электронный ресурс]. URL: <https://xn--80aidamjr3akke.xn--p1ai/articles/chemu-nas-uchit-mirovoy-opyt-inklyuzii>

65. Johnson D. W., Johnson R. Learning together and alone: Cooperative, competitive, and individualistic learning (5th Ed.). Boston: Allyn& Bacon. 1999.

66. Сигал Н.Г. Современное состояние и тенденции развития инклюзивного образования за рубежом: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. - Казанский федеральный университет, Казань, 2016 - 210 с.

67. Slavin R.E. Cooperative Learning: Theory, Research, and Practice. Boston, MA: Allyn and Bacon. 1995.

68. Thousand J. S., Nevin, A. I., Villa, R. A. Collaborative teaching: Critique of the scientific evidence // In L. Florian (Ed.), The SAGE handbook of special education. - London: Sage, 2009. - P.417-428

69. Deno E.N. Spezial Education as Developmental Capital / E. N. Deno // Exceptional Children. - 1970. - Vol. 37. - P. 229-237.

70. Skrtic, T. M. School organization, inclusive education, and democracy // In J. Lupart, A. McKeough, & C. Yewchuk (Eds). Schools in transition: Rethinking regular and special education. - Scarborough, ON: Nelson, 1996. - P.81-118.

71. Niemeyer, M. The rights to inclusive education in Germany/ M. Niemeyer // The Irish Community Development Law. – 2014. - Vol. 3(1). – P49-64.

72. Волкова Т.В., Хенчель Т. Пути реализации инклюзии. Примеры инклюзивной и социально-психологической практики в системе образования Германии // Современное дошкольное образование. – 2020. – №2(98). – С. 38–50. DOI: 10.24411/1997-9657-2020-10067

73. Cole, D.A., Meyer, L. Social integration and severe disabilities: A longitudinal analysis of child outcomes / D. A. Cole, L. Meyer // The Journal of Special Education. - 1991. - Vol. 25(3). -P. 340-351

74. Erton, I. Relations between personality traits, language learning styles and success in foreign language achievement / I. Erton // Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education) ,2010. - P.115-12

75. Zafar, S., Meenakshi, K. A study on the relationship between extroversion introversion and risk-taking in the context of second language acquisition / S. Zafar, K. Meenakshi //International Journal of Research Studies in Language Learning. - 2011- Vo. 1 (1). - P.33-40.

76. Stoutjesdijk, R., Scholte, E.M., Swaab, H. Special needs characteristics of children with emotional and behavioral disorders that affect inclusion in regular education / R. Stoutjesdijk, E.M. Scholte, H. Swaab //Journal of Emotional and Behavioral Disorders. - 2012. - Vol.20. - P. 92-104.

77. Anjali, J., Quist, C. Building a foundation for EBD research / J. Anjali, C. Quist // Healthcare Design. - 2012.- Vol. 12(3). - P.14-17

78. Special needs education within the education system – Germany (PDF) Special needs education and inclusion in Germany and Sweden (researchgate.net)

79. Федеральное министерство образования и научных исследований Германии https://www.bmbf.de/bmbf/en/home/home_node.html

80. Европейское агентство по особым потребностям и инклюзивному образованию <https://www.european-agency.org/country-information>

81. Министерство труда и социальных вопросов <https://www.bmas.de/EN/Home/home.html>

82. <https://www.european-agency.org/country-information/belgium-flemish-community/legislation-and-policy>
83. <https://www.european-agency.org/country-information/belgium-flemish-community/systems-of-support-and-specialist-provision>
84. В.И. Зиновьева, М.В. Берсенев. Развитие системы сопровождения студентов-инвалидов в высших учебных заведениях Бельгии: Вестник Томского государственного университета №3(11), 2010. С.144-145
85. <https://www.european-agency.org/country-information/ireland>
86. <https://www.european-agency.org/country-information/sweden/systems-of-support-and-specialist-provision>
87. Инклюзивное образование в Швеции, О. Винблад, практический психолог, г. Хельсингборг, Швеция. https://www.e-osnova.ru/PDF/osnova_22_0_5501.pdf
88. Лро 94. (2001). Curriculum for the compulsory school system, the pre-school class and the leisure-time centre. Stockholm: Ministry of Education and Science in Sweden and National Agency for Education. p. 4.
89. Претворяя в жизнь идеи инклюзивного образования: опыт соседних стран (Эсси Кесялахти, Сай Вяюрюнен), 2013
90. Шинкарева Е. О шведском опыте инклюзивного образования / Е. Шинкарева; худож. В. Ильин. - (Дети-инвалиды) // Защити меня! - 2006. - N 4. С. 51-52.
91. URL: https://narfu.ru/upload/medialibrary/84c/publikatsiya-pretvoryaya-v-zhizn-idei-inklyuzivnogo-obrazovaniya_-opyt-sosednikh-stran.pdf
92. Министерство образования Сингапура <https://www.moe.gov.sg/special-educational-needs/school-support/secondary-schools>
93. Lay See Yeo & Su-Lynn Tan (2018) Educational inclusion in Singapore for children with physical disabilities, Asia Pacific Journal of Education, 38:2, 175-186, DOI: 10.1080/02188791.2018.1460253
94. Саламанкская декларация о принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями. – Саламанка, Испания, 1994 г.
95. Инклюзивное образование: Учеб. пособие / Н.А. Борисова, И.А. Букина, И.А. Бучилова и др.; сост. О.Л. Леханова. – Череповец: ЧГУ, 2016. – 162 с
96. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие / Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др.; под ред. Д.З. Ахметовой; Институт экономики, управления и права (г. Казань). – Казань: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2014. – 276 с.
97. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. – М.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003.
98. Мухина, В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов. – 4-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 1999.
99. Устинов, И.Ю. Определения основных терминов дидактики высшей военной школы, 2010 г.
100. Воронин, А.С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике, 2006 г.
101. <http://www.profile-edu.ru/metody-obucheniya-page-2.html>
102. Инклюзивное образование: проблемы совершенствования образовательной политики и системы: Материалы международной конференции. 19–20 июня 2008 года. — СПб.: Изд во РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. — 215 с.
103. Инклюзивное образование: методология, практика, технологии: Материалы международной научно-практической конференции (20—22 июня 2011, Москва) / Моск. гор.

- психол-пед. ун-т; Редкол.: С. В. Алехина и др. – М.: МГППУ, 2011. – 244 с
104. Журнал «Здоровье детей» //Издат. дом «Первое сентября» № 12.- 2008
105. <http://inclusion.vzaimodeystvie.ru/news/i-vse-taki-obuchenie/>
106. <http://global-school.ru/articles/view/153/>
107. Шамова Т. И., Давыденко Т. М. Управление образовательным процессом в адаптивной школе. — М.: Центр «Педагогический поиск», 2001.
108. Сапегин К. В. Образовательная технология «Портфолио» // Директор сельской школы. 2010. № 3. С. 40—59
109. Маслов А. Конфуций. Прогулки с мудрецом. – Краснодар: Неоглори, 2010. – С. 307
110. Чучин-Русов А. Книга эпохи новой архаики // Общество и книга: от Гутенберга до Интернета. – М.: Традиция, 2000. – С. 169.
111. Гиренок Ф. Удовольствие мыслить иначе. – М.: Академический Проект, 2010. – С. 16.
112. Эко У. Имя Розы. – М.: Симпозиум, 1989. – 461 с.
113. Аверинцев С.С., Давыдов Ю.Н., Турбин В.Н. и др. М.М. Бахтин как философ: Сб. статей. – М.: Наука, 1992. – С. 115.
114. Творчество: эпистемологический анализ. – М.: ИФ РАН, 2011. – С. 4-5, 12.
115. Binning G. Aus dem Nichts. Uber die Kreativitat von Natur und Mensch. – Munehen, 1989. – S. 29, 31.
116. Рильке Р.М. Лирика. – М., 1965. – С. 232.
117. Князев Е.Н. Творческое мышление: натуралистическое видение // Творчество: эпистемологический анализ. – М.: ИФ РАН, 2011. – С. 22-23.
118. Слостенин, В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; под ред. В.А. Слостенина. - М.: Издательский центр "Академия", 2002. - 576 с.
119. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 292-293.
120. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.
121. Всемирный доклад по мониторингу образования 2021 г.: для всех означает для всех инклюзивность и образование: Центральная и Восточная Европа, Кавказ и Средняя Азия. URL: <https://ru.unesco.org/gem-report/Eurasia2021inclusion>
122. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). URL: <https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health>
123. Бут Т., Эйнскоу М. Показатели инклюзии: практ. пособие / под ред. М. Вогана; пер. с англ. И. Анисеева; науч. ред. Н. Борисова; под общ. ред. М. Перфильевой. М.: РООИ «Перспектива», 2007. 124 с.
124. Kumkum Teotia, School Culture and Inclusive Education: A Review of the Literature, JPSS 2018, Vol. 43, No.1, pp. 152-160, Article No.20
125. Шеманов А.Ю., Екушевская А.С. Формирование инклюзивной культуры при реализации инклюзивного образования: вызовы и достижения [Электронный ресурс] // Современная зарубежная психология. 2018. Том 7. № 1. С. 29—37. doi:10.17759/jmfp.2018070103
126. Якубова Ф.Р., Мазниченко М.А. Развитие инклюзивной культуры участников образовательных отношений - залог успешности инклюзивного образования // Школьные технологии. 2019. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-inklyuzivnoy-kultury->

uchastnikov-obrazovatelnyh-otnosheniy-zalog-uspeshnosti-inklyuzivnogo-obrazovaniya (дата обращения: 03.02.2024).

127. Сигал, Н. Г. Инклюзия как вектор гуманизации образования и общества: зарубежный опыт / Н. Г. Сигал // Вопросы педагогики и психологии: теория и практика: Сборник материалов международной научной конференции, Москва, 26–28 июня 2014 года. – Москва: Международный центр научно-исследовательских проектов, 2014. – С. 73-78. – EDN SWZTYL.

128. Саламанкская декларация и рамка действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые всемирной конференцией по образованию лиц с особыми образовательными потребностями: доступ и качество. Саламанка, Испания, 7-10 июня 1994 г. - URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf (дата обращения: 24.11.2023).

129. Всемирная декларация об образовании для всех и рамка действий для удовлетворения базовых образовательных потребностей. Всемирная конференция по образованию для всех, 5-9 марта 1990 г. Джомтхен, Таиланд. - URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/jomtien.pdf (дата обращения: 21.11.2023).

130. Дакарские рамки действий. Образование для всех: выполнение наших общих обязательств. Дакар, Сенегал, 26-28 апреля 2000 г. - URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/dakar.pdf (дата обращения: 21.11.2023).

131. Повестка дня в области устойчивого развития [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/about/development-agenda/>

132. Цель 4: Обеспечение всеохватного и справедливого качественного образования и поощрение возможности обучения на протяжении всей жизни для всех [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/education/> (дата обращения: 15.11.2023).

133. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны». - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021> (дата обращения: 15.11.2023).

134. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2023 года «Экономический курс справедливого Казахстана». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K230002023_1

135. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК «Социальный кодекс Республики Казахстан». - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (дата обращения: 25.11.2023).

136. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 249 «Об утверждении Концепции развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы». - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249> (дата обращения: 24.11.2023).

137. «Рамка инклюзивного образования в Республике Казахстан» / Г. Ногайбаева, С. Жумажанова, Е. Коротких. – Астана, АО ИАЦ, 2017. - 185 с.

138. Методические рекомендации по организации процесса обучения в условиях инклюзивной среды в рамках 12-летнего образования в начальной школе – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2021. - 720 с.

139. Всемирный доклад по мониторингу образования 2021 г.: для всех означает для всех инклюзивность и образование: Центральная и Восточная Европа, Кавказ и Средняя Азия. URL: <https://ru.unesco.org/gem-report/Eurasia2021inclusion>

140. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие / Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др.; под ред. Д.З. Ахметовой. – Казань: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2013. – 204 с.

141. URL: <https://uba.edu.kz/ru/metodology/3>

142. Декларация прав ребенка. Принята резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1959 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml

143. Алехина С.В. Принципы инклюзии в контексте изменений образовательной практики. – М.//Методология инклюзивного образования. –2012.

144. Якубова Фериде Рустемовна ИНКЛЮЗИВНАЯ КУЛЬТУРА - КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР УСПЕШНОСТИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ // Наука и школа. 2020. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/inklyuzivnaya-kultura-klyuchevoy-faktor-uspeshnosti-inklyuzivnogo-obrazovaniya> (дата обращения: 10.02.2024)

145. Старовойт Н. В. Инклюзивная культура образовательной организации: подходы к пониманию и формированию // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 8. – С. 31–35. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56117.htm>.

146. Пособие по проведению «Уроков доброты» со школьниками младших классов. РООИ «Перспектива» Авторы-составители: Е. Выговская, Ю.Симонова, Н. Хлудов, С. Прушинский, М. Перфильева. Москва, 2012

1-қосымша

Инклюзия көрсеткіштеріне сәйкес инклюзивті орта құру бойынша мектептің қызметін мониторингілеу және бағалау деректерін толтыруға арналған нысан

№	Индикаторлар	Келісемін	Жауап беруге қиналамын	Келіспеймін
	Балдар	2	1	0
	Жалпы мәліметтер			
1	Біздің мектепті инклюзивті деп атауға болады, себебі бізде ерекше білім беруді қажет ететін балалар оқиды			
2	Біздің мектепті инклюзивті деп атауға болады, себебі бізде балалардың барлық категорияларына барлық жағдайлар жасалған			
3	Біздің мектепті инклюзивті деп атауға болады, себебі бізде барлық педагогтер инклюзивті ортада жұмыс істеу бойынша оқудан өткен			
	Инклюзивті саясат			
4	Біздің мектеп әр бала үшін ашық			
5	Инклюзивтілік саясаты білім беру процесінің барлық қатысушылары тарапынан сақталады			
6	Мектеп практикасы буллингке қарсы тұруға және қауіпсіз психологиялық ортаны құруға бағытталған			
7	Біздің мектеп білім алушыларға оқытудың келесі деңгейіне өтуде немесе басқа білім беру ортасына ауысуда бейімделуде көмектеседі			

8	Біздің мектепте білім алушылардың бағдарламадан қалып қоюына және сабақтан қалуына жол бермеу бойынша жұмыстар жүргізілуде			
9	Мектептен шығарудың алдын алу үшін мектепте ЕБҚ бар балалардың ата-аналарымен жұмыс жүргізілуде			
	Мектеп, сыныптастар, педагогтер тарапынан қажетті қолдаудың (логопед, психолог, дефектолог және т. б.) мектепте болмауы себебінен ерекше білім беруді қажет ететін балалардың мектептен кету жағдайлары жоқ			
	Бастауыш сыныптардағы ерекше білім беруді қажет ететін барлық балалар мектеп ішіндегі орта сыныптарға сәтті өтті			
10	Мектеп инклюзивті білім беру саласындағы педагогтердің кәсіби дамуына мүмкіндік береді			
Инклюзивті мәдениет				
11	Мектеп жалпы инклюзивті құндылықтардың дамуына ықпал етеді			
	Мектепте толеранттылық пен өзара сыйластық қағидалары сақталады			
	Мектепте кемсітушілік байқалмайды			
12	Мектеп білім алушылардың өзін-өзі басқаруын дамытуды ынталандырады			
13	Ата-аналар білім беру процесінің мәселелері бойынша шешім қабылдау процесіне белсенді қатысады			
	Мектеп балалардың нәтижелерін жақсарту үшін ата-аналармен			

	серіктеседі			
14	Барлық білім алушылар бір-біріне көмектеседі			
	Педагогтер мен қызметкерлер ұжымда бір-бірімен өзара әрекеттеседі			
	Барлық жергілікті қауымдастық мектеп қызметіне тартылған			
	Ұжым, әкімшілік, білім алушылар және ата-аналар (заңды өкілдер) инклюзия философиясын сақтайды			
	Ұжым білім беру жолындағы кедергілерді жою және мектеп өмірінің барлық аспектілеріне қатысу үшін барлық шараларды қабылдайды			
	Инклюзивті практика			
15	Мектеп барлық білім алушылар үшін сапалы білім алу үшін тең мүмкіндіктерді ұсынады			
16	Мектеп білім алушылардың үлгерімі мен жетістіктерінің мониторингін жүргізеді			
	Бағалау жеке білім алушылығының прогресінің өзгеруін өлшеу мақсатында жекелендіріліген			
17	Мектепте ерекше білім беруді қажет ететін барлық балаларды оқыту үшін қажетті барлық материалдық-техникалық жағдайлар жасалған			
18	Мектепте балалардың ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін қанағаттандыру үшін барлық жағдайлар жасалған			

19	Мектепте білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі тиімді жұмыс істейді			
20	Мектепте ерекше білім беруді қажет ететін балаларға көмектесу үшін педагог-ассистенттер бар			
21	Барлық педагогтер мектеп басшылығы және психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі тарапынан ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен жұмыста көмекке (супервизия) ие			
22	Мектеп бақса білім беру ұйымдарымен, қоғамдық бірлестіктермен серіктестікті қолдайды бастамашылық жасайды.			
23	Ерекше білім беруді қажет ететін балалар мектепті бітірген соң колледждерге, ЖОО-ларға оқуға түседі			
24	Ерекше білім беруді қажет ететін мектеп тұлктері жұмысқа орналасады			
	ҚОРЫТЫНДЫ	Оң және әлсіз жақтарды анықтау үшін әр бағандағы балдар санын есептеңіз		
	ЖАЛПЫ			
	САЯСАТ			
	МӘДЕНИЕТ			
	ПРАКТИКА			

Мониторинг қорытындылары бойынша шешімдер шығару, инклюзивті білім беру ортасын құру бойынша мектеп қызметіне әділ баға беру, мұндайда оң және теріс жақтарымен қатар алдағы уақытта даму үшін мүмкіндіктерді ерекшелеу, ынталандыру жүйесін қарастыру, сонымен қатар инклюзивті мектепті дамыту жоспарына қажетті түзетулер енгізу ұсынылады.

Мазмұны

Кіріспе.....	3
1 Инклюзивті білім берудің негізгі компоненттерін қалыптастырудың ғылыми негіздері мен теориялық тұғырлары.....	5
2 Инклюзивті мәдениет ұғымы және оның қалыптасуына әсер ететін факторлар.....	61
3 Инклюзивті білім берудің негізгі аспектілерін дамыту бойынша әдістемелік ұсынымдар.....	89
Қорытынды.....	178
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	179
Қосымша.....	187

**Инклюзивті білім берудің негізгі аспектілерін дамыту бойынша
(мәдениет, саясат, практика) әдістемелік ұсынымдар**

**Методические рекомендации по развитию ключевых
аспектов инклюзивного образования
(культура, политика, практика)**

Басуға 19.03.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 24.

Подписано в печать 19.03.2024 г. Формат 60×84 1/16.
Бумага офсетная. Печать офсетная.
Шрифт Times New Roman. Усл. п.л. 24.